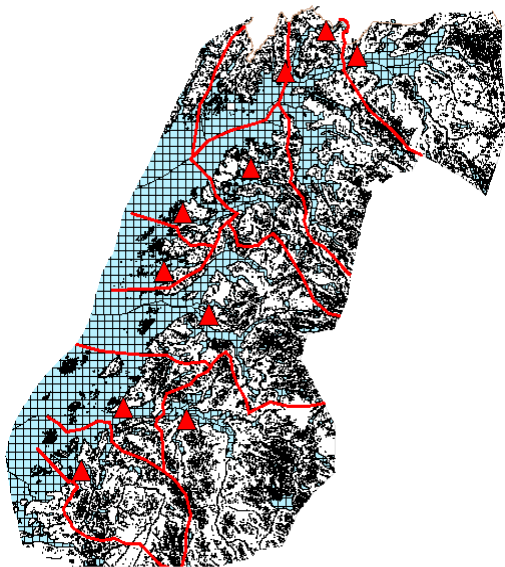

Eiendomsforhold og kirkebygging i Salten fogderi i middelalderen

En retrospektiv analyse

HIS-3900

Ståle Hagen

*Mastergradsoppgave i historie
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for historie og religionsvitenskap
Universitetet i Tromsø
Våren 2010*

Forord

Nå nærmer deg seg innlevering, og det som står igjen er å skrive forordet. Jeg vil starte dette forordet med å takke min veileder, professor Lars Ivar Hansen, for all veiledning og for den tålmodigheten han har vist når det ikke har gått så veldig fort med oppgaven min. Jeg vil også nevne professor Hans Peter Blankholm, fordi han hjalp meg med å skaffe de kartfilene jeg trengte for å lage de kartene som har blitt en veldig viktig del av oppgaven.

Så vil jeg takke min kjære Anja, for en enorm tålmodighet og for veldig gode tilbakemeldinger på det jeg har skrevet og for all hjelpen med oppgaven. Deretter vil jeg takke mine foreldre for en god del økonomisk støtte når det har vært litt trangt økonomisk. Og jeg vil takke min far spesielt for alle tilbakemeldinger når det gjelder språket i oppgave. Jeg vil også nevne kollektivet jeg bor i og takke dem for barnepass og annen hjelp i innspurten av oppgaven.

Ståle Hagen
Tromsø våren 2010

Innhold

Figurliste	6
1. Innledning	9
1.1 Hovedproblemstilling og tema for oppgaven.....	9
1.1.1 Underproblemstillinger	11
1.2 Avgrensning og tilnæringsmåter	12
1.3 Kilder og kildekritikk	14
1.4 Generell forskningshistorie	16
1.4.2 Forskningshistorie innen agrarøkonomisk historie	17
1.5 Tidligere forskning vedrørende kirkehistorie	18
1.5.1 Tidligere forskning på eiendomsforhold og kirkebygging	18
1.6 Den videre gangen i oppgaven	21
2.0 Metode og bruk av metoden i oppgaven	21
2.1 Retrospektiv metode	22
3.0 Analyse av mine kilder gjennom kart og tabeller	24
3.1 Den totale mengden gods i Salten fogderi i 1647	26
3.2 Gildeskål fjerding/prestegjeld 1647	27
3.4 Salten fjerding 1647.....	32
3.5 Bodin fjerding	36
3.6 Folda fjerding.....	40
3.7 Leiranger fjerding	44
3.8 Engeløy fjerding.....	49
3.9 Hamarøy fjerding.....	53
3.10 Heggstad fjerding.....	56
3.11 Tjeldsund fjerding.....	61
3.12 Ofoten fjerding	64

3.13 Oppsummering av eiendomsforholdene og sammenligning av fjerdingene.....	67
3.14 Heleide gårder i de forskjellige fjerdingene	69
4.0 Kirkene i Salten fogderi i forhold til storgårder og annet jordegods	71
4.1 Gildeskål kirke.....	73
4.2 Bodin kirke	76
4.4.2 Kvalvåg bønnehus.....	78
4.3 Skjerstad kirke	79
4.4 Rørstad kirke.....	81
4.4.1 Kjerringøy korhus.....	82
4.5 Leines kirke	83
4.6 Steigen kirke	85
4.7 Hamarøy kirke.....	87
4.8 Lødingen kirke	89
4.9 Hol korhus/kirke	91
4.10 Ofoten/ Evenes kirke	92
5.0 Oppsummerende tanker om oppgaven	98
5.1 Oppsummerende tanker rundt hovedproblemstillingen	101
Literaturliste	104

Figurliste

Figur 1. Diagram over Salten fogderi	25
Figur 2. Diagram Salten fogderi 1647	26
Figur 3. Diagram Gildeskål fjerding	28
Figur 4. Kart over Gildeskål fjerding med eiendomsforhold	29
Figur 5. Diagram Salten fjerding 1647	33
Figur 6. Kart over eiendomsforhold i Salten fjerding	34
Figur 7. Diagram over Bodin fjerding 1647	37
Figur 8. Kart over eiendomsforhold i Bodin fjerding.....	38
Figur 9. Diagram over Folda fjerding 1647.....	42
Figur 10. Kart over Folda fjerding med eiendomsforhold.....	43
Figur 11. Diagram Leiranger fjerding 1647	46
Figur 12. Kart over Leiranger fjerding med eiendomsforhold	47
Figur 13. Diagram Engeløy fjerding 1647	51
Figur 14. Kart over Engeløy fjerding med eiendomsforhold	52
Figur 15. Diagram Hamarøy fjerding 1647	54
Figur 16. Kart over Hamarøy fjerding med eiendomsforhold.....	55
Figur 17. Diagram Heggstad fjerding 1647.....	58
Figur 18. Kart over Heggstad fjerding med eiendomsforhold.....	59
Figur 19. Diagram Tjeldsund fjerding 1647	62
Figur 20. Kart over Tjeldsund fjerding med eiendomsforhold.....	63
Figur 21. Diagram Ofoten fjerding 1647	65
Figur 22. Kart over Ofoten fjerding med eiendomsforhold.....	66
Figur 23. Diagram over antall gårder i forhold til landskyld i Salten fogderi.....	68
Figur 24. Diagram over udelt gods i de forskjellige fjerdingene.....	70
Figur 25. Symbolforklaring for store gårder	72
Figur 26. Kart med Gildeskål kirke i forhold til store gårder.....	73
Figur 27. Kart over Bodin kirke i forhold til store gårder	77
Figur 28. Kart over Skjerstad kirke i forhold til store gårder	79
Figur 29. Kart over Rørstad kirke og Kjerringøy korhus i forhold til store gårder	81
Figur 30. Leines/Leiranger kirke i forhold til store gårder.....	84
Figur 31. Steigen kirke i forhold til store gårder	86
Figur 32. Hamarøy kirke i forhold til store gårder	88
Figur 33. Lødingen kirke kart og store gårder.....	90

Figur 34. Ofoten kirke i forhold til storgårder..... 93

1. Innledning

I innledningen vil jeg gi en kort presentasjon av oppgavens tema, målsetting og problemstillinger, samt en kortfattet oversikt over det kildematerialet jeg vil legge til grunn.

Hovedvekten i oppgaven vil være på eiendomsforhold og jordeiendomshistorie i Salten fogderi.

1.1 Hovedproblemstilling og tema for oppgaven

I denne oppgaven vil jeg undersøke og forsøke å se om det er mulig å si noe om kirkebyggingen i middelalderen, i det som i 1647 gikk under betegnelsen *Salten fogderi*. Salten fogderi bestod av det som i dag er det geografiske området fra og med Gildeskål kommune til og med Lødingen, Tjeldsund og Ofoten. Den vanlige oppfatningen er at det var kongen og stormenn som stod bak byggingen, eller at det var lokale bønder i bygdelag som gikk sammen om kirkebyggingen. Jeg vil i denne oppgaven se om de vanlige synspunktene også gjelder for mitt område, eller om kildene kan vise oss noe nytt i forhold til tidligere forskning og konklusjoner. Jeg vil søke å vise at *Skattematrikkelen fra 1647* kan være en nyttig kilde for å studere kirkeoppkomsten i middelalderen, gjennom de eiendomsoppgavene den gir oversikt over.

For å nærme meg dette, vil jeg bruke kilder som tar for seg kongens og kirkens jordegods i senmiddelalderen og perioden etter. Hovedkilden jeg har tatt for meg, er *Skattematrikkelen fra 1647*. Denne kilden inneholder den tidligste, komplette oversikten over jordegods for det området jeg her vil undersøke. Den utgjør dermed hovedkilden til opplysninger om jordeiendomsforholdene i Salten fogderi, og jeg vil også søke å utnytte den for å kaste lys over jordeiendomsforholdene i middelalderen. Problemet med å bruke denne kilden, er at den ikke er samtidig med perioden jeg vil fokusere på, og jeg vil derfor være nødt til å trekke inn tidligere kilder for å kontrollere at opplysningene som gjengis i *Skattematrikkelen* ikke er endret eller at det er mulig å spore hvilke endringer som har foregått gjennom de tidligere kildene. *Trondhjems Reformats fra 1589* gir oss opplysninger om hvilke kirker som mest sannsynlig eksisterte i Salten fogderi i middelalderen og vil være vesentlig for å kunne lokalisere

disse kirkene. Den gir også enkelte opplysninger angående jordegods. Lensregnskapet fra 1567, trykt i *Norske Lensrekneskapsbøker bd. V*, vil hjelpe til med å bekrefte eller avkrefte endringer fra middelalderen og fram til 1647. Det samme vil *Olav Engelbrektssons jordebok 1533* gjøre, og den kan i tillegg vise mulige endringer i tidsrommet etter Aslak Bolts jordebok. På enkelte punkter kan den også tenkes å virke utfyllende i forhold til opplysninger som mangler i *AB jordebok*. Aslak Bolts jordebok fra 1432 er den eldste skriftlige kilden jeg kommer til å bruke i min oppgave, og den vil være viktig både når det gjelder direkte opplysninger om det godset som lå til erkebiskopen i middelalderen, og den vil trolig også være til stor hjelp når det gjelder å spore endringer i forhold til senere kilder. Jeg har også brukt *Oluf Rygh: Norske Gaardnavne* for å bekrefte navn og for å finne gårdsnummer for de fleste gårdene i Skattematrikkelen 1647.

Jeg vil etter dette forkorte disse kildene på følgende måte:

Trondhjems reformats 1589	<i>TR 1589</i>
Norske lensrekneskapsbøker 1567	<i>NLR</i>
Olav Engelbrektssons jordebok	<i>OE jordebok</i>
Aslak Bolts Jordebok	<i>AB jordebok</i>

Hovedkilden, *Skattematrikkelen fra 1647*, er skrevet fullt ut gjennom hele oppgaven.

Ingen av disse kildene stammer direkte fra perioden jeg vil fokusere på, men kildetilgangen fra den tidligste perioden i Salten-området er svært begrenset, og jeg må derfor bruke disse senere kildene for å forsøke å påvise mønstre og svar. Jeg har brutt opplysningen ned i tabeller som viser hvem som hadde eierparter eller heleie i de forskjellige gårdene som er nevnt i kildene. Dette for å kunne spore endringer i eiendomsstrukturen og eventuelt finne mønstre som kan fortelle noe om hvem som stod bak kirkebyggingen i de forskjellige områdene.

Sammen med kart vil jeg bruke disse opplysningene for å påvise eiendomsstrukturen innenfor Salten fogderi i middelalderen. Ved å sammenligne disse kildene, håper jeg å kunne si hvordan eiendomsstrukturen var i dette området i middelalderen. Videre håper

jeg at mønstre i denne eiendomsstrukturen gjør at jeg kan trekke konklusjoner om hvem som stod bak kirkebyggingen i Salten fogderi. Dette vil bli gjort ved hjelp av retrospektiv metode, som jeg vil forklare nærmere i kapittel 3.

I tillegg vil jeg skissere kirkens posisjon innenfor de forskjellige områdene i Salten fogderi. Jeg vil prøve å identifisere de forskjellige sognene og kartlegge deres geografiske omfang ved å se på plasseringen av kirkens jordegods i forhold til kjente og mulige kirker fra middelalderen. Dette kommer jeg inn på i kapitlet der jeg tar for meg kirkene i de forskjellige fjerdingene og deres plassering i forhold til store gårder og det generelle jordegodset.

Med utgangspunkt i hovedproblemstillingen vil jeg presisere følgende underproblemstillinger.

1.1.1 Underproblemstillinger

1. I hvilken utstrekning kan kirkesituasjonen i middelalderen belyses ut fra *TR 1589*?

Jeg ønsker å drøfte i hvilken grad "*Reformatsen*" kan brukes til å si noe om forholdene i middelalderen og hvilke begrensninger den har.

Den mest vanlige måten å identifisere kirkesteder fra middelalderen når det gjelder Nord-Norge, synes å være å ta utgangspunkt i *TR 1589*. Her er det listet prestegjeld med hovedkirker, kirker og korhus. Når vi legger sammen alle referanser for det området som i 1647 utgjorde Salten fogderi, får vi 11 kirker og korhus. Disse kirkene og områdene de dekker vil bli behandlet senere i oppgaven. Det er ikke sikkert om alle disse kirkene og korhusene var operative i middelalderen, og det finnes også omtalt korhus i andre kilder som ikke er nevnt i *TR 1589*. Flere av kirkene er heller ikke nevnt i *AB jordebok*, som er den eldste kilden jeg har brukt i oppgaven. I denne kilden er hovedkirkene nevnt, men vi vet gjennom enkelte andre kilder at det også har eksistert andre kirker og sogn innenfor det seinere Salten fogderi.

2 a. Et annet sentralt spørsmål jeg vil belyse er: hvordan kan jordegodset som kartlegges i *Skattematrikkelen fra 1647* kartlegges i forhold til tidligere kilder (*TR 1589*, *NLR*, *OE jordebok* og *AB jordebok*)?

Her vil jeg for det første sammenligne alle gårdene som står i *AB jordebok* med opplysningene fra *Skattematrikkelen fra 1647*, og i lys av de andre kildene. Siktemålet er å kunne spore eventuelle endringer gjennom perioden.

2 b. Det tredje spørsmålet jeg ønsker å belyse er: kan *Skattematrikkelen fra 1647* brukes til å si noe generelt om eiendomsstrukturen i Salten fogderi i middelalderen, og hvordan kan man kontrollere at *Skattematrikkelen* kan brukes til å si noe om forholdene i middelalderen?

Er det stabilitet i kildene, eller viser det store endringer fra kilde til kilde, og når kommer det endringer inn i kildene? Det er i denne delen retrospektiv metode blir avgjørende for å kunne si noe om muligheten til å kunne bruke *Skattematrikkelen* for å studere middelalderen i Salten fogderi.

1.2 Avgrensning og tilnæringsmåter

Det er flere grunner til at jeg har valgt regionen Salten fogderi. En grunn er at det ikke er forsket så mye på kirkeoppkomsten hverken i Nord-Norge generelt eller i dette området spesielt. En annen, og kanskje viktigere grunn, er at denne regionen dekker flere forskjellige områdetyper, topografisk, ressursmessig og etnisk/bosetningsmessig. Den omfatter både innland og kyst, og det har også et skille mellom norsk og samisk bosetting. Dette kan føre til interessante sammenligningsmuligheter, og det gjør at jeg i denne oppgaven vil se på flere mulige tolkninger av kildematerialet ut fra hvilke problemer og områder man sammenligner.

Jeg begynte med hele nordre del av Nordland og Troms, opp til og med Tromsø, men fant ut at dette ville bli alt for omfattende for en masteroppgave. Deretter begrenset jeg oppgaven til bare å gjelde Gildeskål, Bodin og Steigen kirke. Her fant jeg ut at det var et

større område som disse tre kirkene rådte over, og jeg mente det ville være mest hensiktsmessig å ta for seg det som var Salten fogderi. Dette fogderiet utgjorde en administrativ enhet som dekket alle disse prestegjeldene i tillegg til Lødingen prestegjeld.

Området Salten går administrativt tilbake til middelalderen og norrøn tid og er omtalt i flere kilder under andre betegnelser enn fogderi. Jeg fant også ut at det har mest sannsynlig vært andre kirker innenfor dette fogderiet i middelalderen enn de tre steinkirkene som fortsatt står (*TR 1589*)¹, noe jeg kommer tilbake til senere i oppgaven. Jeg valgte å konsentrere meg om det overordnede området Salten fogderi, og kom fram til at det vil være mest hensiktsmessig å se på hver enkelt fjerding for deretter å se om det dukker opp forskjeller og likheter som kan sammenlignes for større områder innen fogderiet.

I analysekapittelet vil jeg også se på andre muligheter for sammenligning. To steder har jeg vært nødt til å gjøre valg i forhold til fogderigrensen. Det ene tilfellet er i Gildeskål, der grensen for prestegjeldet ikke stemmer med fogderigrensen eller fjerdingsgrensen. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 4 om kirker i forhold til storgårder og eiendomsforhold. Her har jeg valgt å følge prestegjeldsgrensen fordi den mest sannsynlig er fra middelalderen². Det andre tilfellet er i Lødingen, der det i *TR 1589* står oppført at Lødingen prestegjeld også inneholder Vågan kirkested og Gimsøy kirkested. Her har jeg valgt å følge fogderigrensen fordi det ikke er sannsynlig at disse kirkestedene var en del av Lødingen prestegjeld i middelalderen. Det virker heller ikke som om disse var en del av Lødingen prestegjeld i 1432, når man tolker det som står i *AB jordebok*.

En annen viktig avgrensning av dette området, er grensene mot det som blir regnet for de samiske områdene i middelalderen. De samiske områdene er ikke omtalt i de eldste kildene jeg har brukt, men de begynner å komme frem i Skattematrikkelen fra 1647. Ikke som spesifikt nevnte samiske områder, men indirekte: i form av en endring i eiendomsstrukturen ved at det er én type jordegods som er enerådende eller svært dominerende i disse områdene, og ved at det ikke har vært nevnt gårder i disse

¹ TR 1589 s. 81-86

² AB jordebok s 150

områdene tidligere. Dette vil jeg ta for meg i gjennomgangen av eiendomsforholdene i hver enkelt fjerding

En hovedulempe ved å skulle undersøke tidlig kirkebygging i Salten fogderi, er mangelen på samtidige kilder. Det er få eller ingen samtidige kilder fra dette området. Det er noen få diplomer eller brev, men ingen eldre enn ca. 1300. Området er derimot godt dokumentert i perioden etter reformasjonen, med noen litt mindre fullstendige kilder fra senmiddelalderen (*AB jordebok og OE jordebok*). Ved hjelp av disse kildene, sammen med de etterreformatoriske kildene jeg har brukt, håper jeg å kunne slutte meg bakover ved hjelp av retrospektiv metode. Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapitlet om bruk av teori og metode

1.3 Kilder og kildekritikk

Kildene i denne oppgaven vil i all hovedsak være skriftlige kilder fra slutten av middelalderen og tidlig nytid. Jeg vil også trekke inn noe arkeologisk materiale for å supplere de skriftlige kildene der de ikke strekker til eller kan være med på å fylle ut bildet som tegnes i de andre kildene. I tillegg er det viktig å bruke kart for å kunne si noe om landskapet man skriver om, og for å kunne vise mønstre innen eiendomsstrukturen. Ved å bruke kart får man anskueliggjort et bilde av eiendomsstrukturen i området man undersøker.

Når det gjelder kildekritikk, må man være klar over at enkelte av de skriftlige kildene kan være ufullstendige og at det kan være feilføringer. I tillegg kan det være feil i fortolkningen og oversettelsen av kildene i de trykte utgavene som jeg bruker i min oppgave. En annen feilkilde er at de ulike kildene tar for seg spesielle eiendoms kategorier som for eksempel AB som bare tar for seg bispegodset i middelalderen.

Hovedkilden min i denne oppgaven vil være *Skattematrikkelen fra 1647*. Den kom ut i trykt form i perioden 1969-1978³. Jeg vil i denne oppgaven bruke bindet som

³ *Skattematrikkelen fra 1647* (Fladby, Winge red. 1980)

omhandler Nordland. Matrikkelen omtaler alle gårder i det området jeg har valgt for mine undersøkelser. Matrikkelen fra 1647 er spesielt godt egnet siden den tar for seg en periode der man regner med at de fleste gårdene som ble lagt øde i seinmiddelalderen, er tatt opp igjen, og at nyrydding av gårder ikke har vært spesielt stor.

Det arkeologiske materialet for kirkene jeg har tatt for meg i denne oppgaven, er ikke spesielt stort, og det er ikke fullstendig for noen av kirkene. Enkelte av kirkene eller kirkestedene er ikke undersøkt i det hele tatt. Dette gjelder hovedsakelig for de kirkene som ikke står i dag. For kirkene Gildeskål, Bodin og Steigen foreligger det et noe rikere arkeologisk materiale, som kan være med på å datere kirkens tilblivelse mer eller mindre nøyaktig. De arkeologiske kildene kan ikke si noe om hvem som bygde eller stod bak kirkebyggingen, men de kan hjelpe oss med å få klarhet i om dette er den første kirken på stedet og om eventuelle daterbare gjenstander er funnet i eller i nærheten av kirken.

De skriftlige kildene jeg har brukt, er de bearbejdede, trykte versjonene av originalene fra 1400-1600 tallet. Dette åpner selvsagt for feilkilder i oversettelsen og bearbejdingen, men det gjør også at de er gjennomgått av noen som har større kunnskap om hver enkelt kilde enn det jeg har, og det forenkler arbeidet mitt mye ved å kunne bruke disse bearbejdede kildene. Feil som kan ha blitt gjort under bearbejdselsen av kildene, er feillesing av gotisk håndskrift, at det kan mangle registreringer, og at sider kan ha blitt borte fra originalen.

Sagaene er en annen kilde som kan gi viktige og interessante enkeltopplysninger for oppgaven min. Sagaene vil bli trukket inn i den utstrekning de omtaler de områdene jeg skriver om. Dette vil tjene som en hjelp til datering, men også som en bekreftelse på betydningen av enkelte av områdene i middelalderen. Man må huske at sagaene er skrevet i etterkant av hendelsene de omtaler og at de kan være svært farget av hvilket syn forfatteren hadde på hver enkelt begivenhet han omtaler, og av hvem som har vært oppdragsgiver for sagateksten. Det er spesielt en sagatekst som er aktuell for mitt område, og det er Håkon Håkonssons saga, som omtaler en del begivenheter og også nevner kirkereising i Nord-Norge.

Enkelte av brevene i *Diplomatarium Norvegicum* omtaler også gårder eller kirker og sogn i mitt undersøkelsesområde, og jeg vil også bruke disse som en del av kildematerialet. Disse brevene er med på å utfylle de tidligste kildene der disse kun omtaler de største kirkene og prestegjeldene.

1.4 Generell forskningshistorie

I dette kapitlet vil jeg ta for meg tidligere forskning på emnet kirkebygging og forskning som innebærer bruk av skattemister og jordebøker på en slik måte at det innebærer retrospektiv metode. Jeg kommer til å ta en rask, generell historiografisk gjennomgang av tidligere forskning. Jeg vil ta utgangspunkt i forskere og historikere som opp gjennom historieforskningen har gjort undersøkelser som er relevante for det jeg skriver om i denne oppgaven. Dette gjelder i første rekke Edvard Bull d. e., Andreas Holmsen, og fra nyere forskning A. Jan Brendalsmo, Dagfinn Skre og Lars Ivar Hansen. Jeg kommer også til å nevne Trædal sin doktoravhandling fra 2008. Jeg kommer også til å skrive om enkelte andre, men det er disse jeg vil legge hovedvekt på i dette kapitlet.

All forskning på temaet rikssamling og kristning berører for så vidt deler av det jeg tar for meg i denne oppgaven, og blir dermed relevant å nevne i kapitlet om tidligere forskning på temaet kirkebygging.

Historieforskningen og forskningen på kirkebygging startet med den norske historiske skole på midten av 1800-tallet. Rudolf Keyser, som var en av de tidligste forskerne innen historie i Norge, fokuserte på sammenhengen mellom kirkenes plassering og det hedenske hovet⁴. Keyser fant ingen sammenheng mellom hovet og de kristne kirkene. Hans elev, P. A. Munch, videreutviklet Keyzers teorier og supplerte kildegrunnet med stedsnavnsforskning. Han kom frem til at det var samsvar mellom hedenske stedsnavn og steder der kirker var bygd i tidlig middelalder. Dette ble da brukt som bevis for kultstedskontinuitet i Norge i kristningsperioden⁵. I den tidlige historieforskningen i Norge var det stort fokus på religionsskiftet og rikssamlingen.

⁴ McNicol 1997

⁵ McNicol 1997

Hovedpoenget i den første forskningen på religionsskiftet og kirkebygging var en klokkeetro på kultstedskontinuitet. De aller fleste kirker var bygd på eller ved gamle hov eller kultplasser, og kildene for denne troen på kultstedskontinuitet bygde i stor grad på sagatekster og etter hvert på stedsnavnsforskning. Dette endret seg utover 1900-tallet og det kom også inn en kritikk av bruken mot sagaene som historisk kilde⁶. Senere har det kommet en særlig interesse for jordeiendomsforhold og agrarhistorie i forhold til kirkebygging (Holmsen, Skre, Brendalsmo og Hansen).

1.4.2 Forskningshistorie innen agrarøkonomisk historie

Marc Bloch kan sies å være opphavet til retrospektiv eller regressiv metode. Han brukte metoden for å analysere det franske bondesamfunnet⁷.

Forskningen innenfor det agrarhistoriske området og bønderens vilkår i tidligere tider, kan sies å ha startet med Edvard Bull den eldre sine forskning på fylkesorganisasjonen i Norge i middelalderen. Hans elev, Andreas Holmsen, var den første til å skrive om og ta i bruk retrospektiv metode i Norge. Han så vanskelighetene denne metoden hadde ved bruk i et mindre stabilt samfunn enn det norske bondesamfunnet. Holmsen presenterte denne teorien første gang i Norge i en artikkel kalt "Problemer i norsk jordeiendomshistorie" i Historisk Tidsskrift fra 1940⁸. Her legger han fram teorier om hvordan retrospektiv metode kan brukes til å si noe om fortiden. Og han problematiserer hvordan man kan redusere muligheten for feilslutninger ved å bruke retrospeksjon i sammenheng med andre metodiske innfallsvinkler.

Et hovedfelt der retrospektiv metode er blitt brukt innen forskningen, er i Ødegårdsprosjektet som var et felles nordisk samarbeid for å kartlegge øde-leggingen av gårdsbruk fra høymiddelalderen til seinmiddelalderen. Andreas Holmsen stod sentralt i starten av dette prosjektet som en av de mest erfarne historikere innen forskning på jordbruksutvikling. Dette prosjektet viste gjennom delundersøkelser av blant annet den norske landsbygda, at det hadde vært en stor øde-legging av gårder i

⁶ Jon Vidar Sigurdsson 1993 s.15

⁷ Kjeldstadli, K. 1999 s. 213

⁸ Holmsen 1940 s. 27

senmiddelalderen. For å komme frem til dette, var de nødt til å bruke forskjellige innfallsvinkler, deriblant retrospektiv metode.

1.5 Tidligere forskning vedrørende kirkehistorie

I dette kapittelet vil jeg komme inn på publikasjoner og forskning på lignende problemstillinger som jeg presenterer i min oppgave. Jeg vil konsentrere meg om publikasjoner som er direkte sammenlignbare med min problemstilling om kirkebygging og eiendomsforhold i middelalderen.

1.5.1 Tidligere forskning på eiendomsforhold og kirkebygging

Jeg har tatt utgangspunkt i Jan Brendalsmos doktorgrad om kirker og sogn på den trønderske landsbygda i middelalderen. Jeg har valgt å bruke både selve avhandlingen og sammendraget av denne doktoravhandlingen⁹ som står i *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537*¹⁰. Denne publikasjonen inneholder også Lars Ivar Hansens gjennomgang av Trondenes kannikgjeld som også er svært relevant for min oppgave¹¹. Jeg vil også se på Dagfinn Skres doktoravhandling om eiendomsforhold og kirkebygging på Romerike. I tillegg har det kommet to relevante avhandlinger i den senere tid: nemlig Marius Opdahl Larsens masteroppgave *Kirke og Lokalitet*¹² og Vidar Trædals doktoravhandling om *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800*¹³.

Brendalsmo har gått gjennom eiendomsforhold, historisk materiale og arkeologisk materiale for hele Trøndelag i sin avhandling fra 2001. Brendalsmo skriver at det finnes tre områder for mulig kirkebygging:¹⁴ gården, byen eller allmenningen. Bare to av disse lokalitetene er aktuelle for min oppgave da by ikke eksisterte i Salten fogderi i perioden jeg skriver om. Brendalsmo går inn på gårdenes landskyldstørrelse i sin avhandling og bruker størrelsen på landskyld som en indikator på sosial posisjon, noe jeg også

⁹ Brendalsmo 2003 s. 233-253

¹⁰ Steinar Imsen 2003.

¹¹ Hansen, L. I. 2003 s. 255-277

¹² Trædal 2008

¹³ Opdahl Larsen 2009

¹⁴ Brendalsmo 2001s. 65

kommer til å gjøre i min oppgave når jeg skal se på hvilke gårder som er store og hvor de ligger i forhold til kirkestedene¹⁵.

Brendalsmo tar videre for seg utviklingen av det kirkelige jordegodset der han kommer fram til at det godset som er små parter i gårder eller hele gårder som har ligget øde i perioden etter 1350, mest sannsynlig dreier seg om gaver gitt i seinmiddelalderen og dermed må regnes som seint tilkommet jordegods til kirkene¹⁶. Dette vil få en viss betydning for min oppgave der det er mye lokalkirkelig heleie i fjorder der man vet at det har vært mange ødegårder.

Videre diskuterer Brendalsmo teorien om kultstedskontinuitet, noe jeg ikke har tatt med i min oppgave da jeg primært har valgt å konsentrere meg om eiendomsforholdene i fjerdingene og rundt kirkestedene. Jeg har valgt å se bort fra det da man må ha et mer fullstendig arkeologisk materiale, og jeg mener dessuten at enkelte av kriteriene for å si at det har vært kultstedskontinuitet, er litt tynne. For eksempel at en kirke er bygd ved et gravfelt fra jernalder, vil jeg mene er et litt tynt grunnlag da det må ha vært ganske vanlig å gravlegge sine døde nær gården i middelalderen, og når man da får bygd en kirke på en av de større gårdene, er det jo automatisk kultstedskontinuitet.

Brendalsmo konkluderer med at nesten alle kirker i Trøndelag er bygd på eller ved større gårder. Det er noen få unntak, og det er noen fiskeværskirker og kirker langs ferdselsårer og hellige kilder, men nærmere 90 % av middelalderkirkene i Trøndelag var bygd på eller ved en storgård¹⁷. Dett er noe jeg også vil komme inn på i mine undersøkelser om jordeiendomsforholdene rundt kirkene i kapittel 4.

Dagfinn Skre har tatt for seg Romerike 200-1350 etter Kristus. I en del av avhandlingen kommer han inn på eiendomsforhold i forhold til kirken på Romerike, og det er denne delen av avhandlingen som er relevant for min oppgave. Han plasserer her kirkene i forhold til gårdene og finner fram til hvem som har gitt hva til kirkene og når det er gitt. Dette er viktige opplysninger når det gjelder å fastsette hvem som stod bak kirkebyggingen i området. Dette er dessverre ikke mulig for mitt område da

¹⁵ Brendalsmo 2001 s. 71

¹⁶ Brendalsmo 2001 s. 101

¹⁷ Brendalsmo 2001

kildematerialet ikke sier så veldig mye om akkurat det, og dessuten er det for mitt område betraktelig færre kilder enn det er for de andre områdene som er undersøkt på samme måte av Brendalsmo, Skre, Hansen, og Trødal.

Skre tar også for seg hvem som kan ha gitt godset til hovedkirkene og om det er mulig å spore donasjoner av heleide gårder rundt kirkene fra en enkelt godherre, for eksempel kongen¹⁸. Jeg vil også se om det er mulig å finne spor av slike donasjoner i mitt område, men når det gjelder heleid gods, er det flere faktorer som må tas hensyn til i mitt område og som jeg vil komme inn på senere i oppgaven. Skre kommer fram til at det i veldig mange tilfeller er gaver fra verdslige godsbesittere og at ofte ikke er gitt i en enkelt donasjon, men at godset har tilkommet kirken gjennom gaver i hele middelalderen. Dette med donasjoner og gaver er i det hele tatt vanskelig å spore i mine kilder i og med at kildematerialet fra den tidlige fasen av kirkebyggingen er fraværende. Skre tar også for seg sognegrenser og gamle bygdegrenser og navn på kirkene i forholdt til dette. Han kommer fram til at kirkenavnet som regel samsvarer med gårdsnavnet, men at sognegrenser ikke bestandig følger de gamle bygdegrensene, og sognene og bygda har ofte forskjellige navn¹⁹.

Lars Ivar Hansens artikkel om Trondenes kannikgjeld tar for seg Trondenes kirke med alle kirkene innen for kannikgjeldet. Den er en jordeiendomsanalyse av området med det formål å kunne si noe om hvem som stod bak kirkebyggingen. Den tar også for seg noen spørsmål om hva slags type kirker vi har hatt i Trondenes kannikgjeld²⁰. Han tar for seg godset som var lagt til de forskjellige kirkene i området og om det var snakk om heleid kirkelig eie, og i hvilke områder de forskjellige kirkene hadde sitt gods. Alle disse spørsmål er relevante for min oppgave, og jeg vil forsøke å besvare så mange av dem som mine kilder tillater. Andre deler av Lars Ivar Hansens forskning som har hatt betydning for min oppgave er hans forskning på eiendomsforhold i samiske områder og indre fjordstrøk i forhold til finneodel i blant annet Salten fogderi²¹.

¹⁸ Skre 1996 s. 150

¹⁹ Skre 1996 s. 160-190

²⁰ Hansen L. I. 2003

²¹ Hansen, L. I. 2008 s. 51-56

1.6 Den videre gangen i oppgaven

I kapitlene hittil har jeg presentert oppgaven med problemstilling og underproblemstillinger. Jeg har også kommet med en kort gjennomgang av forskning som jeg mener er relevant for det jeg har tenkt å gjøre i denne oppgaven.

Jeg vil først komme med en kort gjennomgang av de teorier og den metoden jeg har brukt i denne oppgaven. Deretter vil jeg gjøre en analyse av eiendomsforholdene i Salten fogderi sånn som de så ut i 1647, og jeg vil da sammenligne dem med de tidligere kildene jeg har brukt i min oppgave.

Jeg kommer til å vise eiendomsforholdene på kart og i tabeller for å tydeliggjøre mine konklusjoner og funn. Deretter vil jeg gjøre en sammenligning av fjerdingene og prestegjeldene for å vise eventuelle likheter og forskjeller som kan vise utviklingen av eiendomsforholdene i Salten fogderi.

Etter det vil jeg bruke det jeg har kommet fram til i kapittelet om eiendomsforhold til å forsøke å si noe om kirkene i Salten fogderi i forhold til store gårder og andre eiendomsforhold som for eksempel hvor kirken ligger i forhold til heleid gods.

Helt til slutt vil jeg gjøre en oppsummering av det jeg har kommet fram til i oppgaven og komme med noen viktige elementer jeg mener dukker opp i min analyse av eiendomsmaterialet i Salten fogderi. Jeg vil diskutere spørsmålene som jeg har stilt innledningsvis og besvare disse ut fra det jeg mener å ha funnet i analysen av mitt materiale.

2.0 Metode og bruk av metoden i oppgaven

I dette kapittelet skal jeg presentere metode og teorier som jeg mener er viktig for min oppgave. Jeg vil beskrive metoden jeg har brukt for å komme fram til de resultatene jeg har gjort i analysen av eiendom i Salten fogderi.

Historikere har som oppgave å fortelle noe om fortiden ut fra de kilder som er tilgjengelig for oss i dag. Historikeren bygger også ofte på tidligere forskere som hadde

tilgang til andre kilder enn de vi sitter på i dag. Med de kildene som er tilgjengelige for oss, er det vanskelig å komme frem til en absolutt sannhet om fortiden. Kildematerialet har aldri vært komplett, og i dag sitter vi bare igjen med fragmenter som vitner om fortidige hendelser. Samtidig er man som forsker merket av sin samtid. Ironien med historie er at vi allerede vet hvordan det gikk, og dette vil alltid prege både våre forskningsobjekter, og hvordan vi nærmer oss disse.

Jeg vil i dette kapittelet gi en kort innføring i retrospektiv metode og vise hvordan den er relevant for min oppgave.

2.1 Retrospektiv metode

I dette kapittelet vil jeg ta for meg litt om bakgrunnen til retrospektiv eller retrogressiv metode. Dette er en metode som først ble introdusert av middelalderhistorikeren Marc Bloch²². I Norge ble denne metoden først tatt i bruk og utviklet av Andreas Holmsen. Han omtaler den i en artikkel fra 1940²³. Han tar i artikkelen *Problemer i norsk jordeiendomshistorie* for seg mulighetene og vanskelighetene ved bruk av retrospektiv eller retrogressiv metode i forskjellige historiske scenarier²⁴. Holmsen fremhever stabiliteten i det norske jordbrukssamfunnet som vesentlig for å kunne bruke retrospektiv metode til å si noe relativt sikkert om kildefattige perioder på den norske landsbygda i middelalderen²⁵. Retrospektiv metode vil si at man bruker yngre kilder enn den perioden man skal studere. Det er en metode man kan bruke for å trekke slutninger om sannsynlige hendelser og prosesser forut for kildens tilblivelse med den forutsenning av at det har vært en viss stabilitet og treghet i utviklingen av samfunnet man skal si noe om. Dette er en metode som er nødvendig å bruke for å kunne si noe konstruktivt om perioder eller områder med lite kildemateriale. Jordbrukshistorie i Norge i middelalderen er et slikt område med få eller ingen samtidige kilder, og da er man nødt til å slutte bakover fra senere kilder.

For å kunne slutte bakover med retrospektiv metode, må man ta visse forhåndsregler. Jeg må kontrollere at kildene jeg bruker viser et stabilt bondesamfunn, og der det viser

²² K. Kjeldstadli 1999 s. 213

²³ Holmsen, *Historisk Tidsskrift* bd. 32 s. 27-45

²⁴ Holmsen 1966 s. 37

²⁵ Holmsen 1966 s. 38

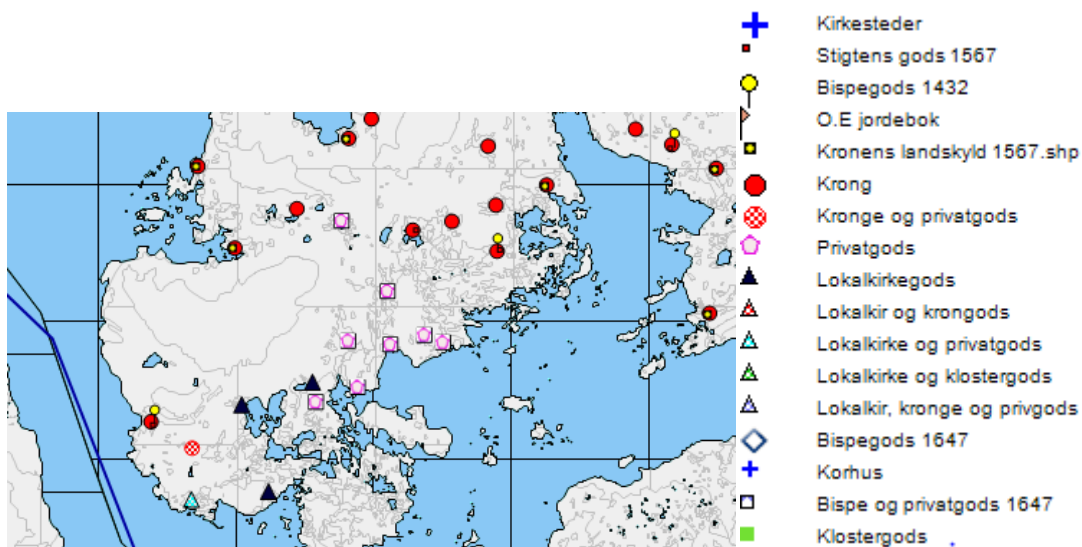
seg å ha vært endringer, må jeg søke å forklare disse ut fra kjente historiske hendelser eller gjennom andre kilder som kan gi korrigerende opplysninger om min hovedkilde. Jeg har som nevnt ovenfor brukt *Skattematrikkelen fra 1647* som hovedkilde til min oppgave. Denne har jeg kontrollert ved å bruke andre skriftlige kilder for å spore eventuelle endringer. Opplysningene fra *Skattematrikkelen* har jeg satt inn i tabeller for å få en oversikt og et sammenligningsgrunnlag for hver enkelt gårdsenhet og for å kunne sammenligne alle områdene jeg har tatt for meg i oppgaven. Deretter har jeg satt inn de opplysningene jeg kjenner fra andre kilder, som *AB jordebok*, *OE jordebok* og *NLR*. Deretter har jeg sammenlignet de gårdene som står i alle disse kildene med hverandre for å finne eventuelle endringer i godsmaterialet over tid. De plassene det har vært endringer, har jeg så forsøkt å forklare ut fra kjente historiske hendelser slik at det skal være mulig å bruke tabellene i en retrospektiv analyse over jordegodsforholdene i Salten fogderi i middelalderen.

Tabellene over jordegodstyper med hver enkelt gård er deretter satt inn i kart for å kunne sammenligne forskjellige områder med hverandre når det gjelder utviklingen av jordegodset i hver enkelt fjerding. Det ville vært umulig å gjennomføre en analyse av eiendomsforholdene i et så stort geografisk område uten muligheten for å legge alle gårdene inn i et kartprogram der man kan gi hver enkelt eiendomstype en genuin markør for å kunne vise samling eller spredning av forskjellige godstyper.

Jeg vil forklare litt om min arbeidsmetode med å få lagt inn alle gårdene på kart sånn at det blir forståelig og oversiktlig.

Først måtte alle gårder legges inn i tabeller med identifiserbare navn og gårdsnummer. Dette har jeg gjort ved å gå gjennom *Skattematrikkelen fra 1647* og sammenlignet gårdsnavnene der med de som er ført i O. Ryghs *Norske Gaardnavne*. Dette fører da til at man får en nesten komplett liste med gamle og nye gårdsnavn. Jeg la deretter inn all informasjon om landskyldforhold som står i *Skattematrikkelen fra 1647*. Deretter la jeg inn de andre kildene jeg har brukt i de samme tabellene for å få en oversikt over de endringer man kan se ved å sammenligne kilder over et visst tidsspenn. Da jeg var ferdig med tabellene, begynte arbeidet med å få alle gårdene med riktig symbol for hvem som hadde eierpart i gården. Først la jeg alle gårdene inn i *Google Earth* ved hjelp av eiendomskart på papir og et nettsted som heter www.norgebilder.no som har en stor og god stedsnavnsdatabase. Dette gjorde jeg for å ha et raskt oppslagsverk for å finne

gårdene og typen gods hver enkelt av dem var i 1647, 1567, 1533 og 1432. Det var også for å ha et sted å finne gårdene da jeg skulle legge materialet inn i det GIS programmet jeg brukte for å lage de endelige kartene til oppgaven. Da jeg var ferdig med kartene, hadde jeg de redskapene jeg trengte for å finne ut om *Skattematrikkelen fra 1647* kunne brukes retrospektivt. Jeg setter her inn et eksempel på hvordan de kartene jeg har lagd ser ut med en tegnforklaring til kartene. Hvert enkelt kart har også tegnforklaring, men det er greit å få dette presisert på forhånd.

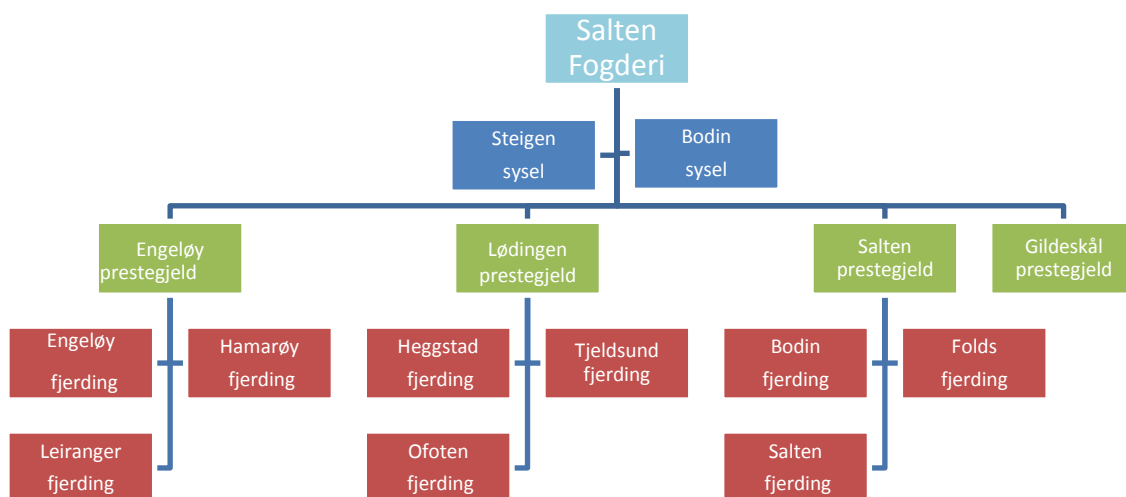
Mange av gårdene har flere merker da de er nevnt i flere kilder sånn som rød ring for krongods og liten rød firkant for Stigtens gods i *NLR*, viser en endring i eierforhold i gårder med den markeringen Det motsatte gjelder gårder med rød ring for krongods og liten gul firkant for kronens landskyld i *NLR* som da var krongods i begge kilder. I tillegg har vi gul nål og rosa flagg som henholdsvis markerer gårder som står i *AB jordebok* og *OE jordebok*. På den måten er det da mulig å se hvilke gårder som har endret eierforhold fra bispegods til eventuelt krongods eller annen type gods i 1647.

3.0 Analyse av mine kilder gjennom kart og tabeller

I dette kapittelet vil jeg foreta en analyse av fjerdinger i Salten fogderi, og med data fra tabellene jeg har laget over eiendomsforholdene i Salten fogderi fra 1432 til 1647, vil jeg forsøke å belyse eiendomsforhold og endringer i disse fra middelalderen til og med 1647. Jeg vil først se på eiendomsforholdene i Salten fogderi på fjerdingsnivå for å se

forskjellene mellom de ulike områdene. Deretter går jeg inn på eiendomsforholdene for større områder som for eksempel prestegjeld og sysler.

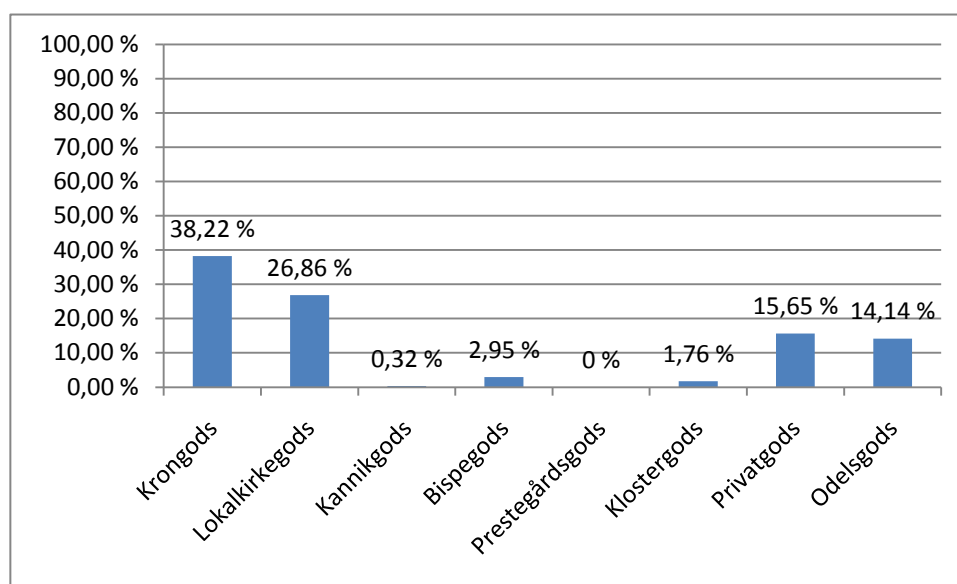
Jeg kommer til å bruke mine kart og tabeller til å forsøke å spore endringer i eiendomsforholdene fra 1432 til 1647. I enkelte områder vil jeg trekke inn andre typer kilder eller materiale for å underbygge mine funn fra tabellene og kartene. Dette kan for eksempel være arkeologisk materiale fra områdene rundt kirkene eller rundt enkelte av de større gårdene i Salten fogderi. Jeg har også valgt å bruke kartene ved for eksempel å slå en sirkel rundt enkelte kirkesteder for å se antall storgårder som ligger i nærheten og hvilke eiendomsforhold disse gårdene har. Størrelsen på det som kan regnes som en storgård, må variere fra fjerding til fjerding. Hvis man setter en fast gårdstørrelse som storgård, vil man ende opp med fjerdinger som nesten bare har storgårder og andre fjerdinger uten storgårder. Enkelte gårder står ikke i kildene, og jeg vil forsøke å forklare hvorfor de ikke finnes i kildene, og jeg vil også anslå hvor store de er. Dette gjelder i all hovedsak prestegårder og andre gårder i offentlig eie, som for eksempel lagmannsgården Steigen.

Figur 1. Diagram over Salten fogderi

3.1 Den totale mengden gods i Salten fogderi i 1647

	%	Våger
Krongods	38,22 %	476,99
Lokalkirkegods	26,86 %	335,14
Kannikgods	0,32 %	4
Bispegods	2,95 %	36,84
Prestegårdsgods	0 %	0,5
Klostergods	1,76 %	22
Privatgods	15,65 %	195,33
Odelsgods	14,14 %	176,55
Totalt	100 %	1247,85

Figur 2. Diagram Salten fogderi 1647

Dette er den totale godsmengden i Salten fogderi slik den står oppført i 1647. Fordelingen gir et bilde av en dominerende kongemakt i dette området. Dette er tilfelle når vi ser på hele området under ett, men bildet blir et helt annet når vi konsentrerer oss om de minste administrative enhetene, fjerdingene. Det er når vi kommer ned på

fjerdingnivå at eiendomsmønsteret skiller seg klart fra hverandre. Noen forskjeller kan vi se alt på prestegjeldsnivå, men dette nivået har et vanskelig sammenligningsgrunnlag siden et av prestegjeldene skiller seg fra de andre i oppbygging. Gildeskål prestegjeld består av bare en fjerding, mot tre fjerdinge i de andre prestegjeldene.

Jeg vil derfor bruke fjerdingene som utgangspunkt for min analyse av kildematerialet. Deretter vil jeg bruke analyseresultatene til å trekke slutninger om større områder. I denne analysen vil jeg trekke inn tidligere arbeider på eiendomsforhold i middelalderen i Norge. Jeg vil bruke Holmsen, Skre, Brendalsmo, og L. I. Hansen sine arbeider for å se om noen av deres konklusjoner og modeller kan brukes på mitt materiale. Jeg starter i sør og arbeider meg nordover i området.

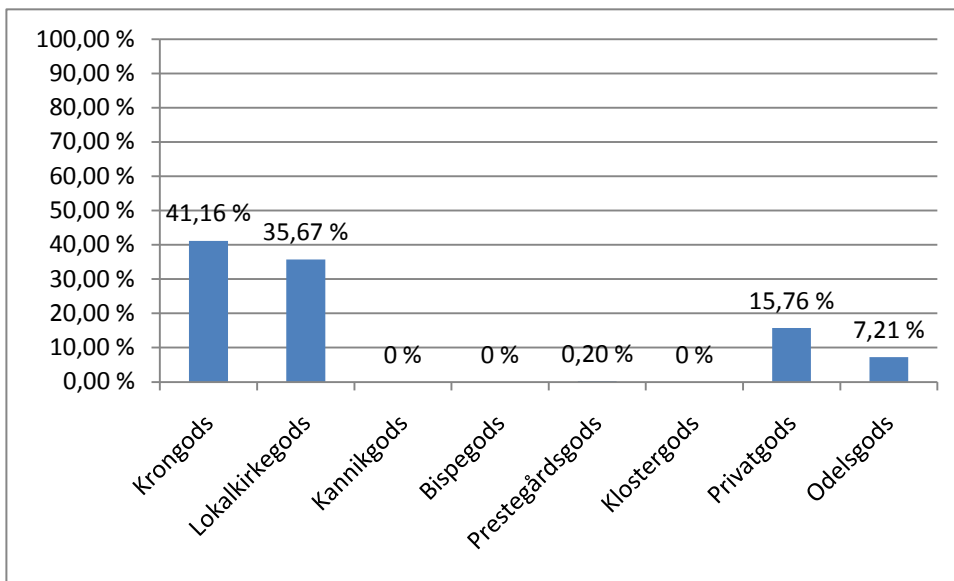
3.2 Gildeskål fjerding/prestegjeld 1647

Gildeskål fjerding ligger helt sør i Salten fogderi og er et grenseområde på flere måter. Den ligger på grensen til Helgeland fogderi i 1647²⁶. Den ligger delvis i og på grensen til Rødøy halvfylke i 1432²⁷, og den ligger delvis i og på grensen til Bodin syssel i 1432. I tillegg inneholder fjerdingen et stort samiskdominert område, nemlig Beiarn. Dette vil bli diskutert videre under tabellene og kartet.

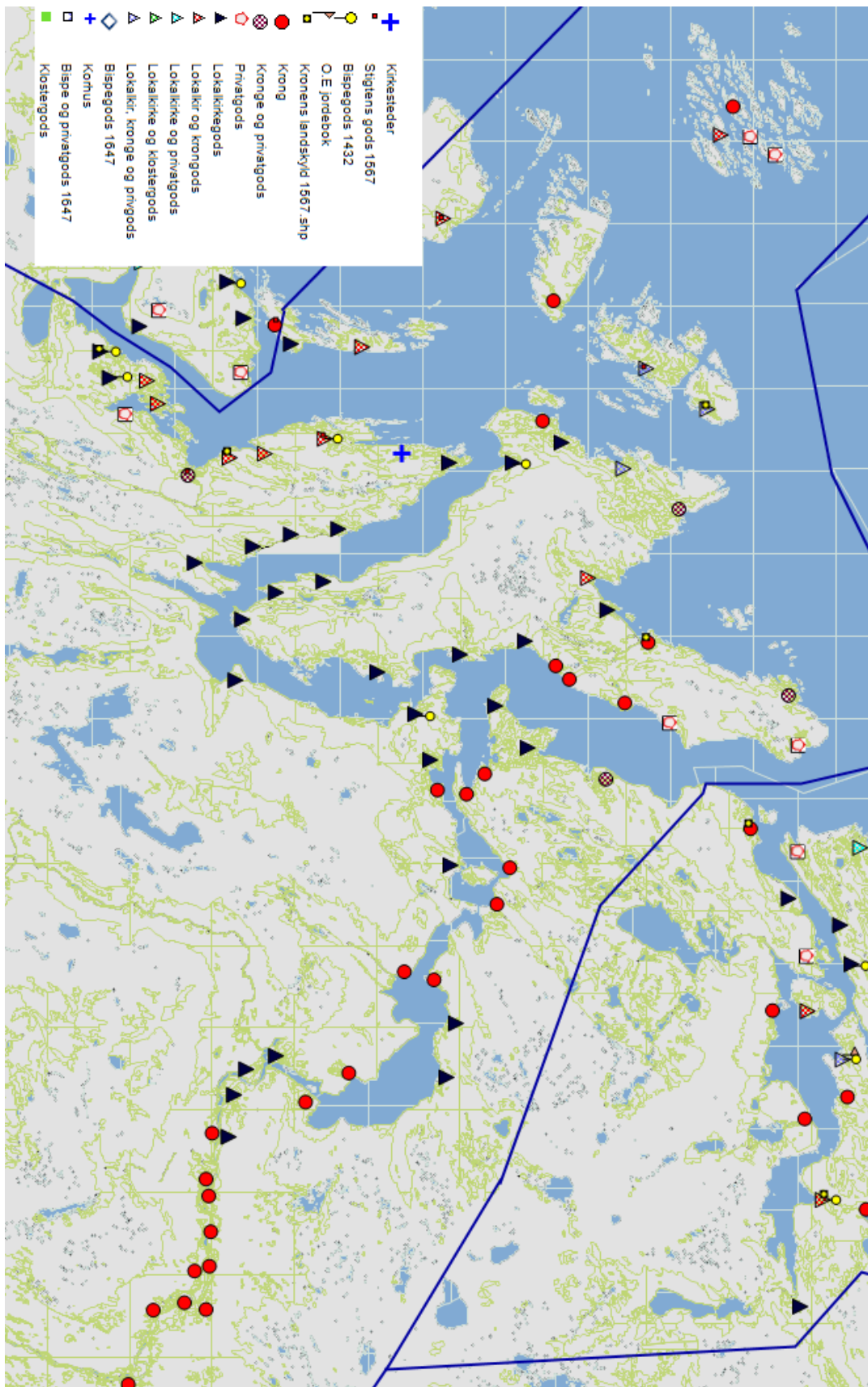
	%	Våger
Krongods	41,16 %	105
Lokalkirkegods	35,67 %	91
Kannikgods	0 %	0
Bispegods	0 %	0
Prestegårdsgods	0,20 %	0,5
Klostergods	0 %	0
Privatgods	15,76 %	40,2
Odelsgods	7,21 %	18,4
Totalt	100,00 %	255,1

²⁶ Skattematrikkelen fra 1647 s. 306

²⁷ Aslak Bolts jordebok s. 150

Figur 3. Diagram Gildeskål fjerding

Figur 4. Kart over Gildeskål fjerding med eiendomsforhold

Gildeskål fjerding er litt annerledes enn de andre fjerdingene i og med at den også er et prestegjeld. Prestegjeldet er litt større enn fjerdingen var i 1647, og inneholder et lite hjørne av Meløy fjerding. Jeg har valgt å ta med denne delen av Meløy fjerding siden den senere blir en faktisk del av Gildeskål og siden det kun er snakk om en veldig liten del av Meløy. Det har vært diskusjoner om Gildeskål faktisk er en fjerding eller om det er snakk om et rent prestegjeld uten fjerding. Det er ingen indikasjoner på at Gildeskål har vært en fjerding før begynnelsen av 1600-tallet, ifølge Fladby. Fladby mener at det ikke er sikkert at Gildeskål har vært en fjerding, og at det kan være at betegnelsen fjerding er kommet inn ved en analogi på begynnelsen av 1600-tallet²⁸. Dette er det motsatte av det Gustav Indrebø kom fram til i sin bok fra 1935²⁹. Han skriver at vi må gå ut fra at Gildeskål har vært en egen fjerding, men at denne fjerdingen ikke korresponderer med det som er Gildeskål prestegjeld eller sogn.

Her mener jeg at det er en mulighet for at Gildeskål har vært en fjerding, men da under et annet navn som for eksempel Beiarn. Det er også en mulighet for at Gildeskål ikke har vært det det utvikler seg til å være på 1600-tallet. Hvis man ser på *AB*, ser man at noen av gårdene som hører under Gildeskål, seinere ligger i Rødøy halvfylke i 1432. Deretter ser man at noen gårder som man vet ligger i Gildeskål, senere ligger Beiarn og er ført under Bodin syssel.

Eiendomsforholdene i Gildeskål består av en svært stor del heleid krongods og lokalkirkegods. 34,9 % av alt godset i Gildeskål er heleid krongods eller lokalkirkegods i 1647. I tillegg til dette er det en del gods som er delt mellom lokalkirke og kronen. Storparten av dette godset er ikke nevnt i tidligere kilder. Når det gjelder heleid gods, er det flere tidligere forskere som har konkludert med at dette ofte er gods som er beslaglagt av kronen og derfor peker mot tidligere høvdinggods. Dette kan bli litt misvisende i Gildeskål og en del andre fjerdinge i Salten fogderi fordi mye av det heleide godset i disse fjerdingene, ligger i daler og fjorder som har vært dominert av finneodel og dermed vil bli kategorisert som heleid krongods når det blir tatt opp i skatteliste.

Når vi ser på en annen kategori gods, nemlig det godset som er nevnt i *AB* 1432, legger vi merke til at det i Gildeskål ikke følger det mønsteret man skulle forvente av denne

²⁸ Rolf Fladby 1978 s. 22

²⁹ Indrebø, G. 1935 s. 38

typen gods. Det vanlige ville være at det som var erkebispens gods i 1432, går over til kronens gods i 1647 siden kronen beslaglegger erkebispegodset i forbindelse med reformasjonen i 1536/7. Dette godset burde derfor dukke opp som heleid krongods i 1647, men det fremstår i stedet som heleid lokalkirkegods eller gods eid i fellesskap av lokalkirke og kronen eller av lokalkirke og private. Av de gårdene som står nevnt i AB 1432 og Stigtens landskyld 1567, er det ingen gårder som er udelt krongods i Gildeskål. En mulig årsak til dette kan være at bispegodset i 1432 ikke var heleid bispegods, men for eksempel delt mellom bispen og lokalkirken. Dette godset vil da dukke opp som delt gods mellom kronen og den som eventuelt var deleier før reformasjonen.

Av 6 gårder som står i AB 1432, er det 5 gårder som er udelt lokalkirkegods i 1647, en gård er i hovedsak krongods med en liten del lokalkirkegods. Denne gården er det vanskelig å si noe om eiendomsopphavet til siden den var del av en godssamling som tilfalt kronen etter at lensherre i Nordland, Frants Kaas, gikk konkurs³⁰. Dette medfører at det godset som tilhørte Frants Kaas på starten av 1600-tallet, går over til andre godstyper i 1647, i all hovedsak krongods, men også til noen få deler av privat gods eller lokalkirkegods. Dette er ikke nødvendigvis gods som har vært i Kaas sitt eie hele tiden da han var kjent for å forsøke å samle gods gjennom makeskifte. De gårdene han klarte å samle i Gildeskål, kan i utgangspunktet ha vært privatgods, men ble etter konkursen til krongods. Dette fører til at andelen privatgods nok skulle ha vært større for Gildeskål enn det som kommer fram i *Skattematrikkelen fra 1647*, og andelen krongods skulle vært tilsvarende mindre. Gildeskål ville da hatt en relativ godsfordeling som lignet mer på den i Bodin fjerding.

De indre delene av fjerdingen er sterkt dominert av heleid gods, mens den ytre delen består av mer partseid gods. De store gårdene er lokalisert i ytre og midtre deler av fjerdingen. Det er få store gårder når en har passert Gildeskål kirke på vei innover fjorden mot Beiarn. Heleid krongods ser ikke ut til å ha vært særlig utbredt utenfor Beiarn dalen. Det er kun noen få gårder utenfor denne dalen som er heleid krongods. Beiarn dalen har vært et område dominert av finneodel³¹, og i seinmiddelalderen var dalen lagt øde³². Hvis disse gårdene trekkes fra det som står som krongods i

³⁰ Coldevin 1989 s. 162-165

³¹ Hansen. L. I. 2008 s. 54, 55

³² Eilertsen, Turid Følling 1971 s.

Skattematrikkelen fra 1647, står vi igjen med en svært lav andel krongods i Gildeskål. En betydelig del av krongodset i Gildeskål er derfor ikke så gammelt, men har sitt opphav i rydninger av tidligere finneodels-plasser i de indre fjordområdene.

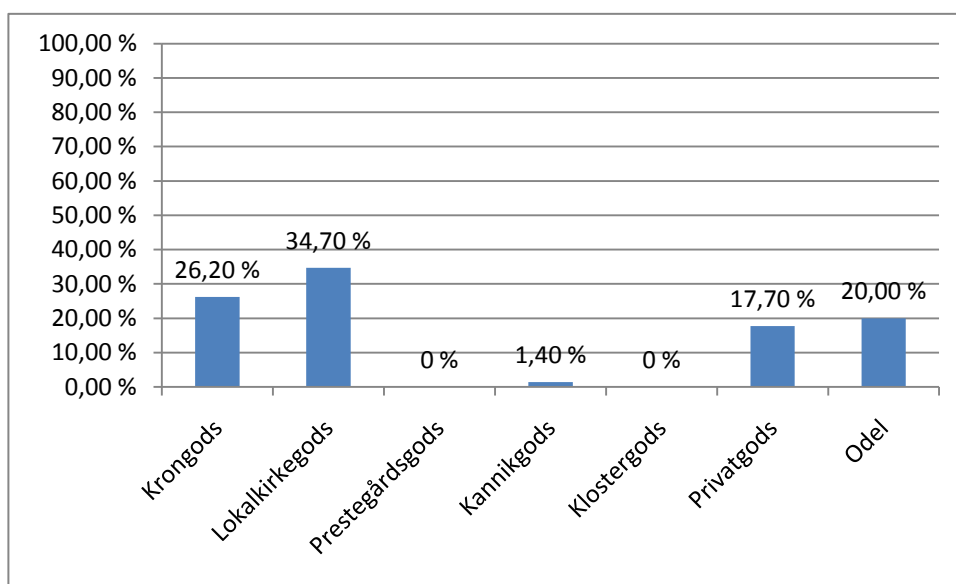
3.4 Salten fjerding 1647

Salten fjerding ligger nordøst for Gildeskål og er den største fjerdingen i hele Salten fogderi. Dette gjelder både geografisk og økonomisk. Den har en dominerende lokalkirkelig godsmasse og en andel krongods som er noe større enn både privatgodset og odelsgodset. I Salten er det ingen områder som skiller seg ut med utpreget mye heleid krongods eller lokalkirkegods.

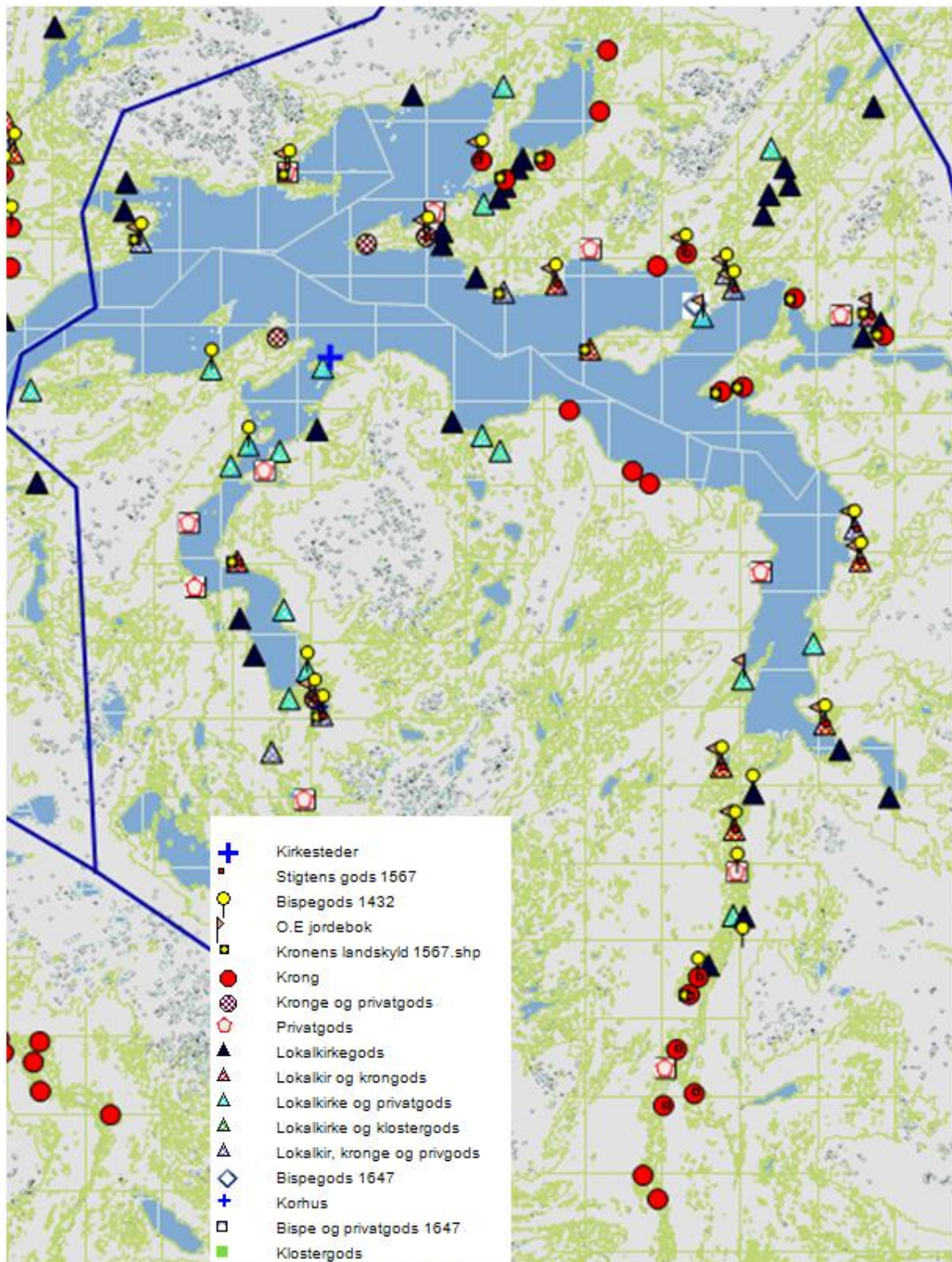
Det er enkelte punkter på kartet som inneholder en samling av gårder med heleid gods, men dette kan ikke sammenlignes med de indre områdene av Gildeskål, der alle gårdene var heleid gods. Det samme gjelder områdene nord for Engeløy fjerding, der det ikke eksisterer deleide eller partseide gårder.

Salten fjerding 1647 i tabeller

	%	Våger
Krongods	26,20 %	75,99
Lokalkirkegods	34,70 %	100,33
Kannikgods	1,40 %	4
Bispegods	0 %	0
Prestegårdsgods	0 %	0
Klostergods	0 %	0
Privatgods	17,70 %	51,33
Odel	20,00 %	57,84
Totalt	100,00 %	289,49

Figur 5. Diagram Salten fjerding 1647

Figur 6. Kart over eiendomsforhold i Salten fjerding

I Salten fjerding hadde erkesetet i Nidaros mange gårder eller gårdparter i 1432. Disse gårdene eller gårdpartene ville etter normale omstendigheter gå over til krongods i 1647 hvis de følger det mønsteret som Holmsen har funnet i andre deler av landet.³³ Dette på grunn av at kronen beslagla erkebispegodset etter reformasjonen i 1536/7. Man skulle da forvente at det var mange gårder med heleid krongods i Salten fjerding. Dette ser ikke ut til å være tilfellet i denne fjerdingen da de fleste gårdene som har vært helt eller delvis eid av erkesetet i 1432, ser ut til å ha blitt blandingsgods etter reformasjonen.

Her er det vanskelig å sammenligne med de andre fjerdingene da det ser ut til å være forskjellige mønstre for hver enkelt fjerding. I Salten fjerding var 6 av de gårdene som i 1647 var oppført som rent krongods, bispegods i kildene før 1647. Det er totalt 29 gårder som er nevnt i forbindelse med bispegodset i tidligere kilder enn Skattematrikkelen fra 1647. Av disse er 6 heleid krongods, 1 er heleid lokalkirkegods og 1 er heleid privatgods. Da gjenstår 21 gårder som er delt gods på en eller annen måte. Av gårdene med blandingsgods, er det 7 gårder som består av krongods og lokalkirkegods, 3 gårder er en blanding av krongods og privatgods, 6 gårder er en blanding av lokalkirkegods og privatgods og 5 gårder består av en blanding av lokalkirkegods, krongods og privatgods.

Det er med andre ord 8 gårder med heleid gods og 21 med blandet eiendom i Salten fjerding. Det at en gård har partseid gods i 1647, betyr ikke at kronen ikke har beslaglagt erkebispegodset i Salten. Det betyr bare at erkebispegodset i Salten kan ha vært fordelt på mange gårdparter og at det derfor ikke blir heleid krongods når det blir beslaglagt etter reformasjonen. 21 av gårdene har en del krongods i seg i 1647, og det kan godt være at det er erkebispegods, men det er hele 8 gårder som ikke inneholder krongods som går tilbake på tidligere erkebispegods.

Man kan spørre hvor det har blitt av erkebispegodset der? Her er det flere mulige svar. Et svar er at gården har blitt øde i seinmiddelalderen, og at når den har blitt tatt opp igjen, har den endret skyldier. En annen mulighet er at kirken har fått noen eierparter av kronen etter reformasjonen, og at det er derfor ikke alle gårdene har krongods i seg. En siste mulighet er at lokalkirken har stått sterkt akkurat i dette området i og med at det

³³ Holmsen 1966

er relativt lite krongods her, derimot en stor andel privatgods og lokalkirkegods. Det man med sikkerhet kan si om det tidligere bispegodset i Salten fjerding, er at det ikke følger et mønster der det går fra å være bispegods til å være rent krongods. Som skrevet tidligere, kan grunnene være mange, og jeg kan ikke gi noen endelig konklusjon på spørsmålet om hvor bispegodset har tatt veien.

Det mest sannsynlige er at gårdene har blitt lagt øde, og at de på den måten har endret eiendomsforhold da de ble tatt opp igjen. Hvis man ser på et kart over Salten fjerding som inneholder gårdene som var øde i seinmiddelalderen, ser man at de gårdene som i 1432 var bispegods og ikke er krongods i 1647, er registrert som øde eller mulig øde på dette kartet. Den eneste gården som ikke er avmerket som øde, er gården Mjønes, men her kan det også ha vært en gårdpart som har vært øde, og da ender vi med at 100 % av gårdene som ikke blir krongods i 1647, var øde eller mulig øde i seinmiddelalderen³⁴.

Salten fjerding ser ut til å ha vært mer helhetlig bebodd av en norrøn befolkning i hele fjerdingen enn de fleste andre fjerdinger i Nord-Norge med indre fjordområder. Det er bare indre deler av Saltdalen og enkelte andre områder som viser tegn til bare udelt gods, men også her er det spor av gårder i tidlige kilder, noe som viser at gårdene i dette området ble tatt opp av en norrøn befolkning eller ble skattlagt tidligere enn i de fleste andre indre fjord- og dalområder i Salten fogderi. For eksempel er det spor av erkebispegods helt innerst i Saltdal.

3.5 Bodin fjerding

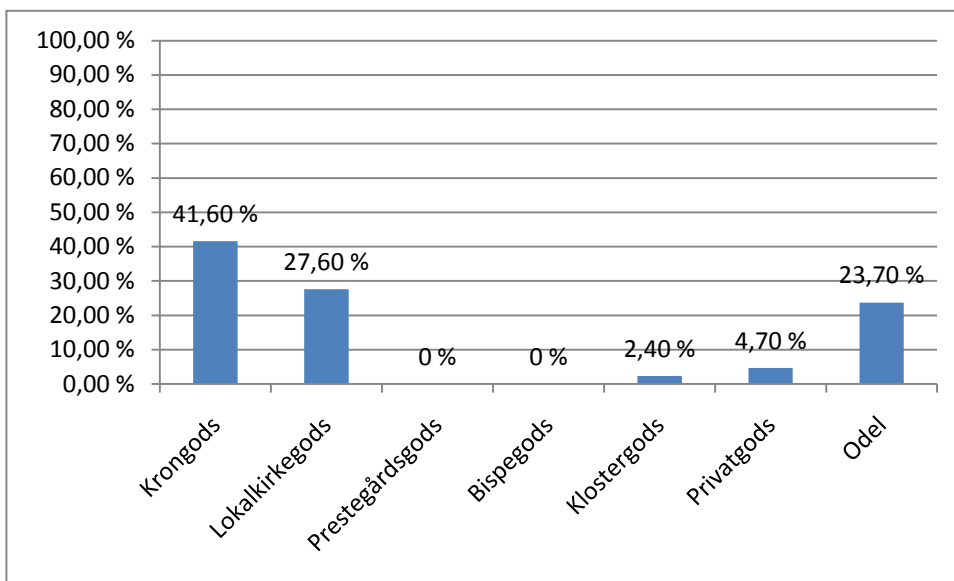
Bodin fjerding ligger vest for Salten fjerding og nord for Gildeskål fjerding. Den har en geografisk utstrekning som er omtrent som Gildeskål. Bodin er den fjerdingen som må regnes som hovedfjerdingen i dette området. Den har hovedkirken for Salten prestegjeld, og det er også her lensresidensen for Salten len ble lagt på begynnelsen av 1600-tallet³⁵.

³⁴ Aarsæther, R 1981 s. 406, 407

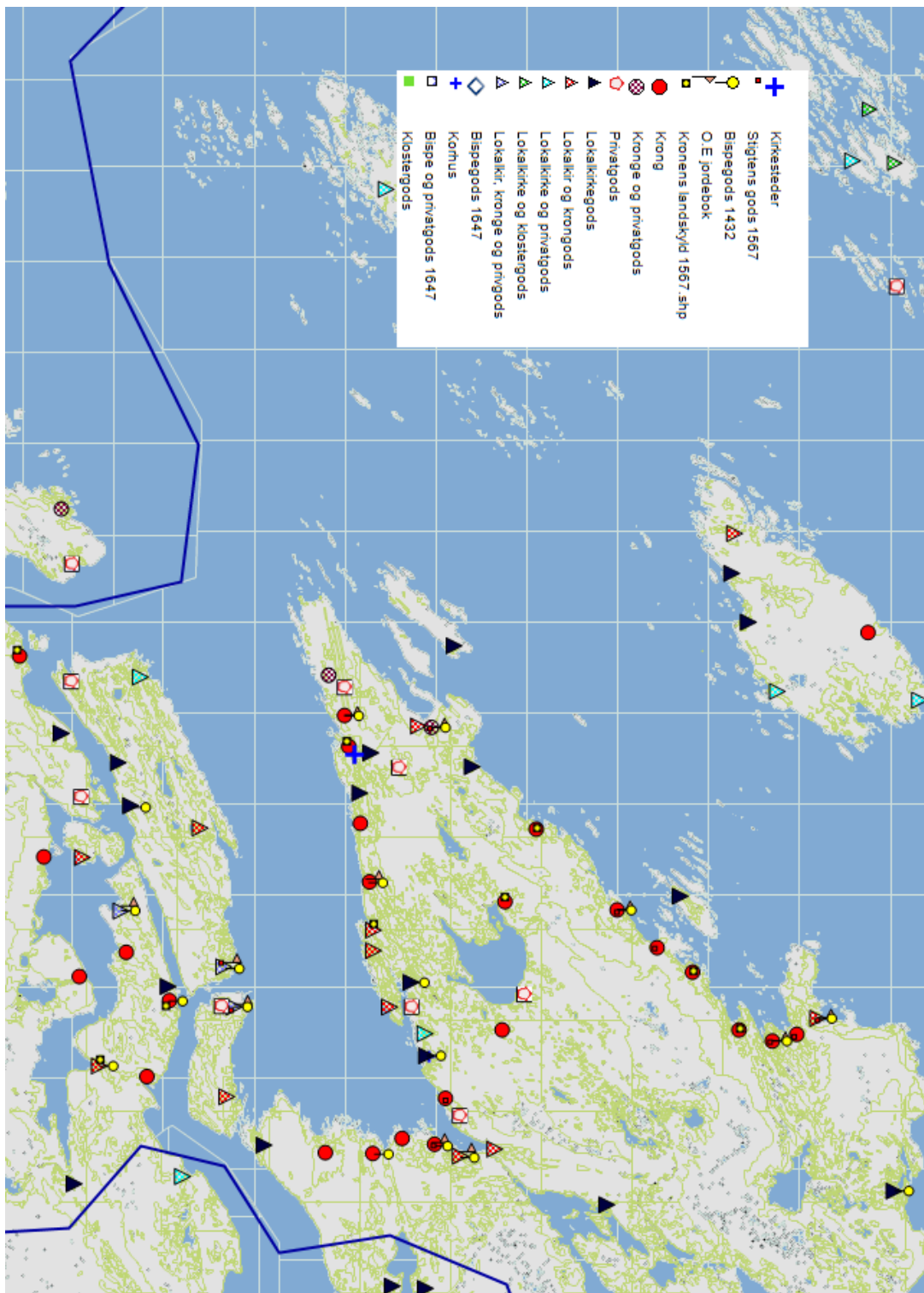
³⁵ Coldevin, A 1989, s. 162-169

Bodin fjerding 1647 i tabeller

	%	Våger
Krongods	41,60 %	105
Lokalkirkegods	27,60 %	70
Prestegårdsgods	0 %	0
Bispegods	0 %	0
Klostergods	2,40 %	6
Privatgods	4,70 %	12
Odel	23,70 %	60,17
Totalt	100,00 %	253,17

Figur 7. Diagram over Bodin fjerding 1647

Figur 8. Kart over eiendomsforhold i Bodin fjerding

Når det gjelder godsmengde, er Bodin, Gildeskål og Salten relativt jevnstore. Det er fordelingen av godset som til en viss grad skiller disse fjerdingene. Gildeskål og Bodin ser relativt like ut, mens Salten skiller seg ut ved at den har en større mengde lokalkirkegods enn krongods.

Når det kommer til privatgods og odelsgods, er det litt usikkert når det gjelder prosentandeler siden det kan være litt vanskelig å skille mellom disse to gruppene i *Skattematrikkelen fra 1647*. Jeg har satt alle gårder som det eksplisitt står odel ved som odelsgods, mens resten har havnet i gruppen privatgods. Privatgods vil da si adelsgods og gods av andre private eiere, ikke kirkelige institusjoner eller kongen.

Fordelingen av godset i Bodin fjerding ser vi på kartet over. Der ser vi at det er en stor mengde udelt krongods og en litt mindre del udelt lokalkirkegods. Nesten alt godset som i 1432 var bispegods, er i 1647 gått over til å være krongods i en eller annen form. Det er noen unntak som da har blitt lokalkirkegods, men for det meste har alle gårdene som i 1432 var bispegods, en eller annen form for krongods i seg i 1647. Dette viser at i Bodin har det skjedd en beslaglegging av bispegodset mellom 1536/7 og 1647. Vi kan fortsatt spore tidligere bispegods gjennom at det står ført som *Stigtens* gods i *NLR* 1567. Bodin fjerding skiller seg fra mange av de andre fjerdingene ved at det ikke er noen fjorder eller daler der det har vært/er samisk bosetting. Dette har vi eksempler på både i Salten og i Gildeskål fjerding. Dette gjør at det krongodset som står som krongods i 1647, med unntak av beslaglagt bispegods fra 1432 og 1567, mest sannsynlig er opprinnelig krongods.

Hvordan har så kronen tilegnet seg dette godset? Det kan være beslaglagt i perioden da landet ble kristnet. Det kan være beslaglagt høvdingegods fra en motstander av kongen under rikssamlingen. Bodin har etter all sannsynlighet vært et maktsentrum før kristningen tok til, og det fortsatte å være et maktsentrum etter kristningen. Området er omtalt som et høvdingsete i Olav Tryggvasons saga der Olav dreper høvdingen Raud den Rame og beslaglegger gods og gård. Det er ut fra sagaen uvisst hvor gården til Raud lå, men ut fra beskrivelsen i sagaen, vet man at det var i Saltenfjord-området. Hvis man

ser på gravfunn og antall storhauger som er funnet i Saltenfjord-området, ser man at dette er et maktområde³⁶.

Det er mange gårder med storhauger, våpenfunn og andre prestisjegenstander i Gildeskål, Salten og Bodin. Det er også funnet et mulig ringtun der gården Hernes lå i 1647. Dette er høyst usikker funn, og i dag ligger Bodø lufthavn på stedet. Det vil derfor bli vanskelig å få dette undersøkt nærmere. Funnet er registrert hos Riksantikvaren, og jeg fant det ved en tilfeldighet da jeg søkte etter fornminner på noen av de større gårdene i oppgaven min³⁷.

Deretter er det et opphold i geografisk utbredelse av slike funn til vi kommer til Steigen, og der er de svært konsentrert til området rundt de to tunanleggene³⁸. Det ser ut som om det går en grense for prestisjegraver og gjenstander rett nord for Bodin fjerding, men dette kan også være et utslag av manglende arkeologiske undersøkelser. Når man ser på den økonomiske forskjellen på disse områdene i 1647, kan det kanskje forklare en forskjell i arkeologiske funn fra perioden før rikssamlingen. Bodin, Gildeskål og Salten har mye høyere landskyld enn de andre områdene i Salten fogderi i 1647³⁹.

3.6 Folda fjerding

Folda fjerding ligger rett nord for Bodin fjerding og Salten fjerding. Den er relativt stor i geografisk utbredelse, men er ganske liten når det kommer til landskyld og antall gårder. Den har en ganske spredt bebyggelse bortsett fra i de indre fjordområdene der gårdene ligger tettere og er relativt jevnstore.

Når vi ser på godsfordelingen, legger vi merke til at den her ligner på Salten fjerdings ved at det er mer lokalkirkegods enn krongods i denne fjerdingen. Vi ser også at det er en liten andel klostergods som hører til Bakke kloster i Trøndelag. Deretter kommer vi til privatgods og odelsgods som til sammen er den største gruppen her. Hver for seg er

³⁶ I. Storli 2006 s. 79

³⁷ http://www.kulturminnesok.no/kulturminnesok/kulturminne/?LOK_ID=68259

³⁸ I. Storli, 2006 s. 91-97 (Kart)

³⁹ Skattematrikkelen 1647.

de like store som krongodsdelen, mens de til sammen er like store som lokalkirkegodsdelen i Folda fjerding.

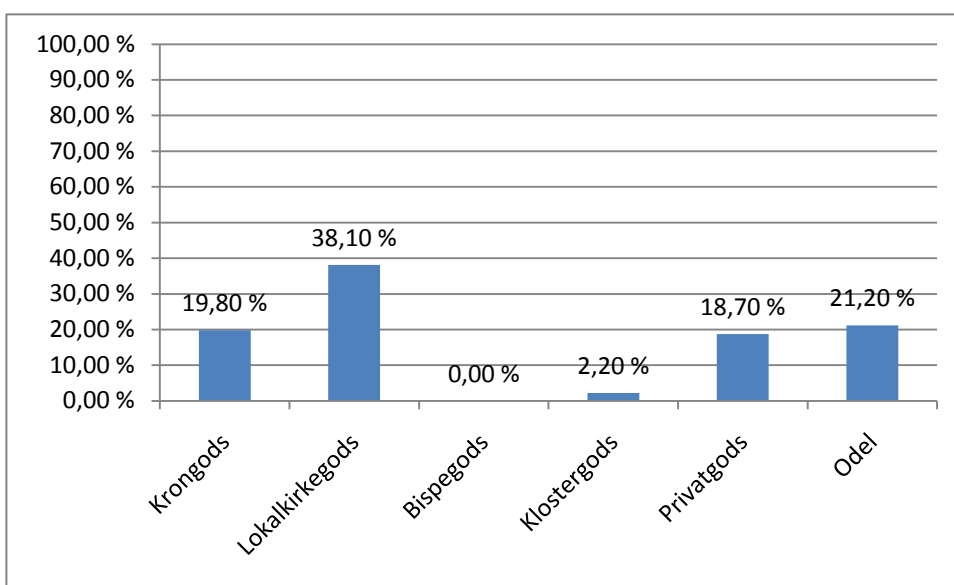
Krongodset i dette området ligger i all hovedsak inne i Foldafjorden, det er kun tre gårder med udelt krongods utenfor denne fjorden. Det er også her vi finner hoveddelen av lokalkirkegodset i dette området. Det er 22 gårder inne i denne fjorden, noe som vil si nesten halvparten av alle gårder i Folda fjerding i 1647. Denne fjorden har de samme forholdene eiendomsmessig som Beiarnfjorden og Beiarndalen. Det er mest sannsynlig snakk om finneodel i det meste av området, og det er ingen oppføringer i mine kilder før 1647. Lars Ivar Hansen⁴⁰ har undersøkt finneodelen i dette området, og mange av gårdene inne i denne fjorden dukker opp på hans tabeller over finneodel⁴¹. Her har også hovedoppgaven til Stensland vært til stor hjelp

⁴⁰ Hansen. L. I. 2008 s.79-85

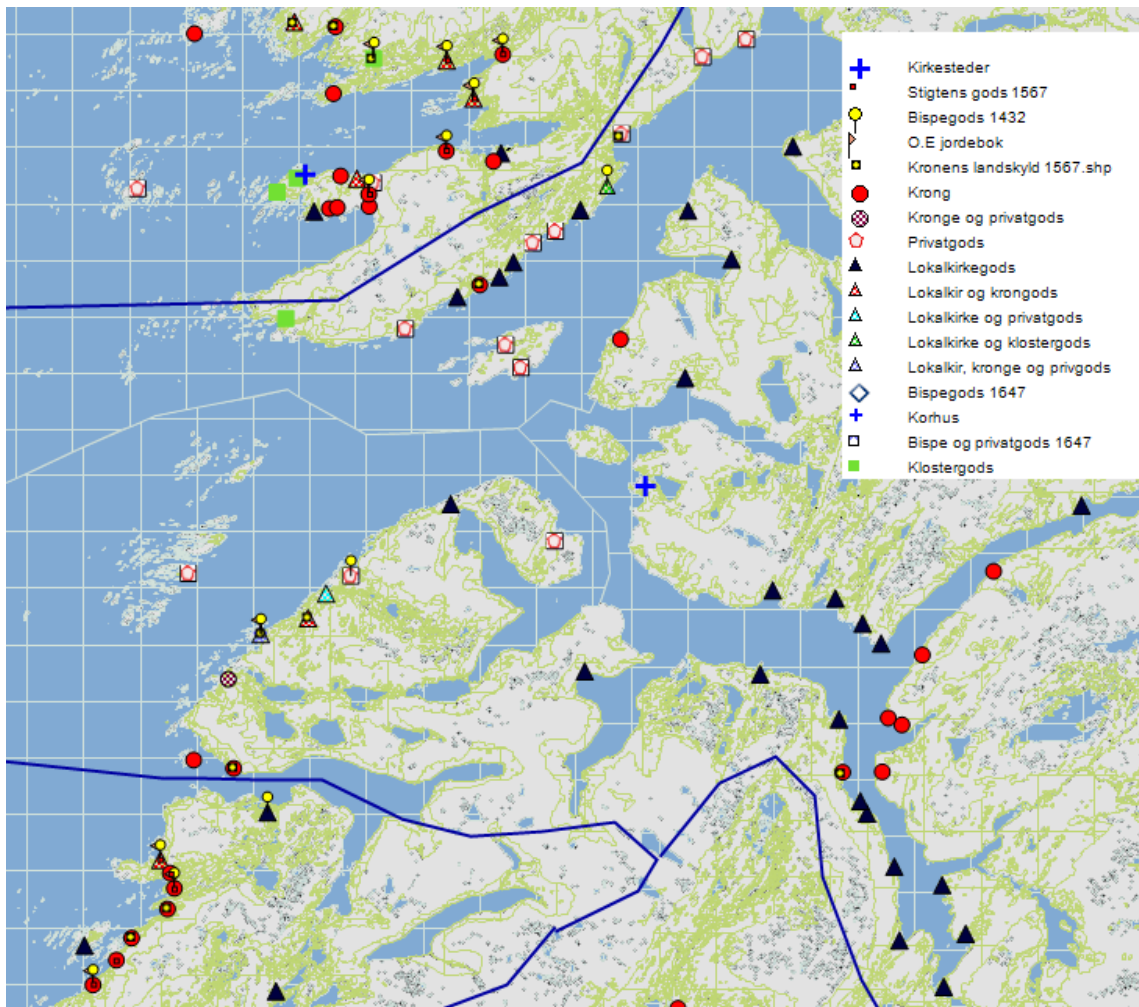
⁴¹ Stensland 1979 s. 74

Folda fjerding 1647 tabeller

	%	Våger
Krongods	19,80 %	17,83
Lokalkirkegods	38,10 %	34,41
Bispegods	0,00 %	0
Klostergods	2,20 %	2
Privatgods	18,70 %	16,84
Odel	21,20 %	19,16
Totalt	100,00 %	90,24

Figur 9. Diagram over Folda fjerding 1647

Figur 10. Kart over Folda fjerding med eiendomsforhold

I de eldste kildene er det ikke mange gårder som er nevnt i dette området. Det er 3 gårder i AB jordebok og 5 gårder i Stigtens landskyld 1567. Dette følger det samme mønsteret som i Gildeskål, der det også var få gårder nevnt i de eldste kildene. Det som virkelig skiller Folda fjerding fra sine nabofjerdinger i sør, er at det er i all hovedsak udelt gods i fjerdingen. Det er bare 5 gårder som har delt gods. Disse 5 gårdene har til sammen mer enn 25 % av landskylda for området. Gårdene med blandede eiendomsforhold ligger i all hovedsak samlet ned mot grensen til Bodin fjerding.

Når vi ser på godset som står nevnt i AB jordebok, er det snakk om bare 3 gårder. Ingen av disse gårdene er krongods i 1647. Hvis man så ser på gårdene som står i Stigtens

landskyld 1567, så er det ingen av de gårdene som også står i AB. Gårdene fra Stigtens landskyld er i all hovedsak krongods i 1647, med unntak av 1 som er privatgods. Det kan virke som om det har vært et skille mellom hva som har skjedd med de gårdene som stod i AB og de gårdene som stod i *LNR 1567* for Folda fjerding.

En annen ting som skiller denne fjerdingen fra nabofjerdingene mot sør, er antallet gårder. Det er halvparten så mange gårder i denne fjerdingen. Når vi kommer nord for Bodin fjerding, faller gårdstallet per fjerding, og det blir lavere landskyld i de fjerdingene som ligger nord for Bodin. Det kan se ut som om dette er det første skillet mellom nord og sør i Salten len. Det er også andre faktorer i andre fjerdingen nord for Bodin som skiller disse fra fjerdingene Salten, Bodin og Gildeskål, noe jeg vil komme tilbake til i slutten av kapittelet.

På 1500-tallet ligger det et korhus og en kirke i Folda fjerding⁴². Korhuset ligger ved Kjerringøy gård som er en av de store gårdene i fjerdingen. Det ligger også andre store gårder rett ved korhuset, som for eksempel gården Fjær som har en landskyld på 12 våger. Selve kirka i denne fjerdingen er Rørstad kirke. Den er første gang nevnt i kildene i 1589 i TR. 1589. Presten hadde Gården Rørstad som prestegård. Denne hadde i 1589 en landskyld på 4 våger. Det er ingen gårder nevnt i 1432, 1567 eller 1647 i nærheten av Rørstad kirke. Når alle gårdene som står i Skattematrikkelen fra 1647 er lagt inn på kartet, så står Rørstad kirke helt uten gårder i nærheten.

3.7 Leiranger fjerding

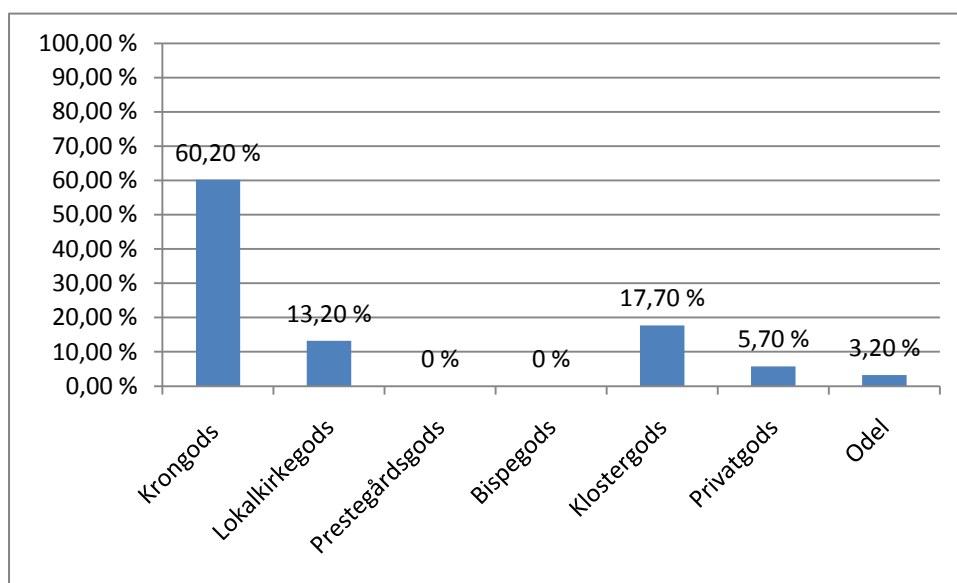
Leiranger fjerding ligger rett nord for Folda fjerding og er en del av Steigen prestegjeld. Denne fjerdingen har omtrent halvparten så mange gårder som Folda fjerding, og er samtidig vesentlig mindre i geografisk utstrekning. Denne fjerdingen ligger ute ved kysten og har i all hovedsak krongods som eierform. Leiranger fjerding er den av de sørlige fjerdingene med desidert høyest andel krongods med over 60 % av landskylda. Det er her snakk om mye udelt krongods i fjerdingen der 12 av totalt 27 gårder er udelt krongods og 18 av 27 gårder inneholder krongods. Her kan det være snakk om gammelt krongods. 3 av gårdene som er udelt krongods i 1647, er tidligere bispegods, mens 2 av gårdene som inneholder krongods, var bispegods i 1432. Da gjenstår det 13 gårder som

⁴² TR 1589, s. 82

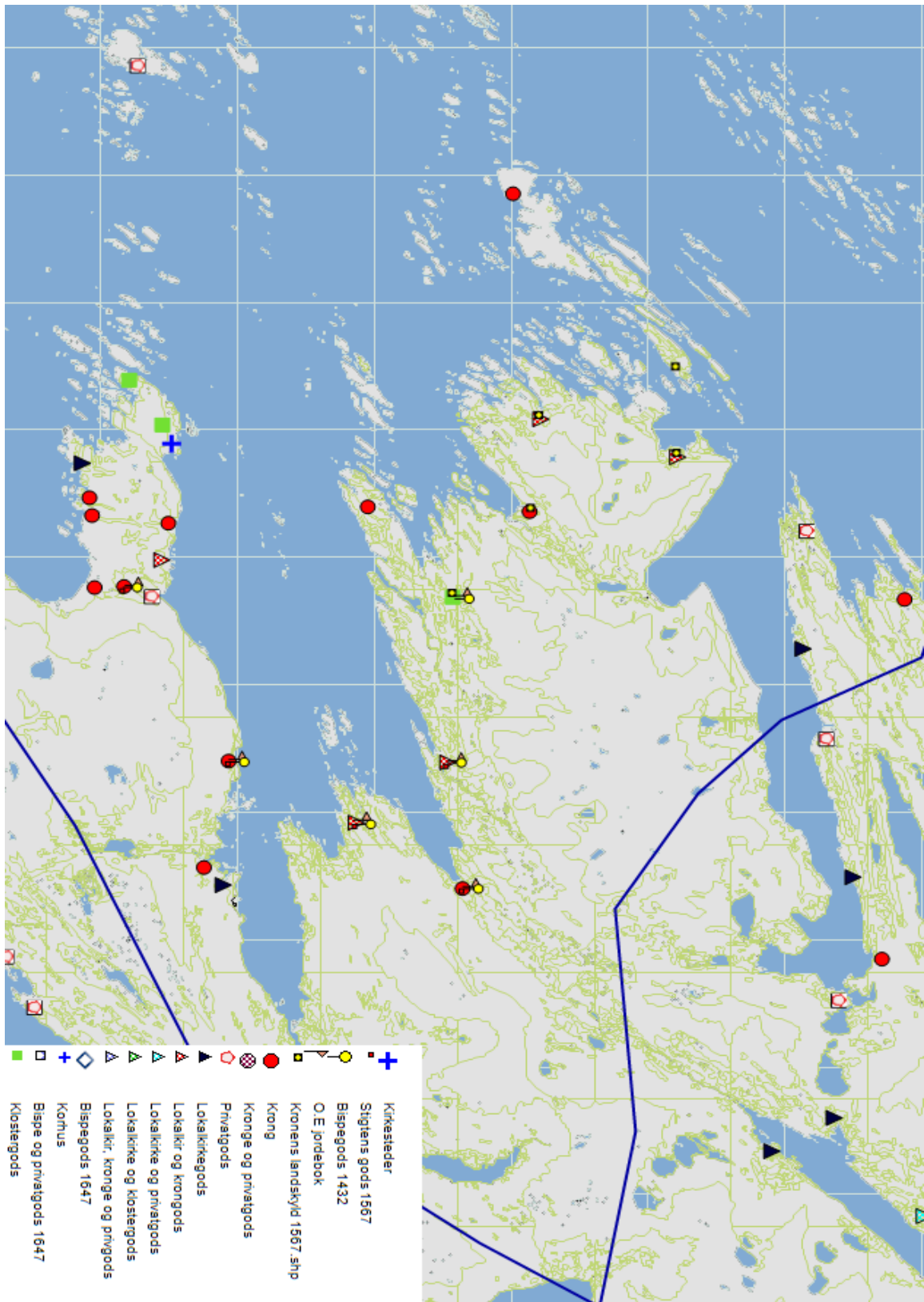
inneholder eller er heleid krongods og der man ikke har belegg for at det har vært en annen godstype tidligere. Godstypen med nest størst andel i fjerdingen, er klostergods. Det er her snakk om nesten 18 % av landskylda i fjerdingen. Dette godset består av 3 gårder der to av dem er blant de største og mest sentrale. Det kan virke som om det har vært en godssamling som har blitt donert til Bakke kloster i middelalderen eller at det har foregått et makeskifte der gods blir byttet mot gods et annet sted i landet. Det virker ikke særlig sannsynlig i dette tilfellet i og med at vi har en større samlet godsmengde der det er snakk om 4 gårder totalt fordelt på 2 fjerdinger som da ligger relativt samlet rundt Leines kirke og Leines gård. Når det gjelder privat gods, er Leiranger en av fjerdingene med minst privatgods. Det er ikke mer enn ca. 9 % privatgods når vi legger sammen både odel og privatgods. Leiranger fjerding ligner her mer på de fjerdingene som ligger helt nord i Salten fogderi der mengden privatgods er lavere enn i resten av fogderiet. Som jeg har nevnt tidligere, er det klostergodset i denne fjerdingen som skiller den fra alle de andre fjerdingene i fogderiet. Det er kun i dette området at det er en så stor samling av klostergods i form av heleie. Dessuten er det sentrale gårder i fjerdingen som er klostergods. Dette godset og hele fjerdingen ligner på beslaglagt høvdinggods, og det har en viss betydning for Leines kirke i kapittelet om kirker nedenfor.

Leiranger fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	60,20 %	37,33
Lokalkirkegods	13,20 %	8,17
Prestegårdsgods	0 %	0
Bispegods	0 %	0
Klostergods	17,70 %	11
Privatgods	5,70 %	3,5
Odel	3,20 %	2
Totalt	100,00 %	62

Figur 11. Diagram Leiranger fjerding 1647

Figur 12. Kart over Leiranger fjerding med eiendomsforhold

Når vi ser på kartet over Leiranger fjerding, registrer vi at det arealmessig ikke er noen stor, omfattende fjerding og at det er en av fjerdingene med færrest gårder. Den er også helt dominert av krongods, selv om noe av dette har kommet til etter reformasjonen i 1537. Alle gårder som har vært nevnt i kildene under erkebispesetet, har i denne fjerdingen gått over til å være krongods i 1647. Det er bare ett unntak, og det er gården Sund som er klosterods i 1647. På kartet kan man også se at det rundt Leines kirke ligger klosterods og krongods. Gården Leines, der kirka ligger, er klosterods i 1647. Denne gården er ikke nevnt i de tidligere kildene jeg har brukt i denne oppgaven, men den er nevnt i jordeboken for Garnisonsskatten fra 1626 der eiendomsforholdene for enkelte gårder skiller seg fra det som oppgis i Skattematrikkelen fra 1647⁴³. Dette gjelder alle gårder som er nevnt som Bakke kloster sin eiendom i 1647. Gårdene som er oppført som klosterods i 1647, står som odels- eller adelsods i 1626. Klosterodsgårdene skifter, ifølge Stensland, eierform i forskjellige kilder, og det kan være vanskelig å fastslå hvilken godstype de i utgangspunktet har vært⁴⁴. En mulig indikator på hva slags gods det kan ha vært tidligere, er å se på plasseringen i *Skattematrikkelen fra 1647* der gårdene som er klosterods står midt i det som ellers er lokalkirkeods. Leines er ikke nevnt som prestegård i noen av kildene mine, men vi må gå ut fra at den kan ha vært det på et tidspunkt. I 1589 var den ikke prestegård, da Leines kirke ikke hadde residerende kapellan på den tiden⁴⁵. Gården Leines er en av de større gårdene i denne fjerdingen, og den passer således inn i mønsteret med at kirker bygges på eller ved store gårder.

Det er vanskelig å si noe om finneodel i denne fjerdingen siden den skiller seg ut fra de andre fjerdingene når det gjelder geografisk beliggenhet.

⁴³ Stensland 1979 s. 43

⁴⁴ Stensland 1979 s. 43

⁴⁵ TR 1589 s. 84

3.8 Engeløy fjerding

Engeløy fjerding er hovedfjerdningen i Steigen prestegjeld. Det er her Steigen kirke ligger, og det er i denne fjerdingen lagmannsetet for Hålogaland lå i middelalderen og tidlig nytid.

Godsfordelingen i denne fjerdingen ser helt annerledes ut enn for Leiranger fjerding. Det er mye mindre krongods, og det er en stor mengde privatgods. Den prosentvise mengden lokalkirkegods er omtrent som i andre fjerdinger sør for Leiranger. Med hensyn til relativ godsfordeling, ligner Engeløy fjerding på Salten fjerding. Når det kommer til godsmengde, er Engeløy fjerding vesentlig mindre og føyer seg inn i mønsteret med mindre fjerdingen nord i Salten fogderi. I denne fjerdingen er det flere faktorer man må ta hensyn til når det gjelder utviklingen av eiendomsstrukturen fra middelalder og fram til tidlig nytid. Det har foregått en endring av eierskap når det gjelder enkelte gårder. Her kan det se ut som om det er noen som har kjøpt opp lokalkirkegods og/eller klostergods i Leiranger fjerding og Engeløy fjerding⁴⁶.

Dette kommer til uttrykk i Skattematrikkelen fra 1647 ved at det dukker opp privatgods eller odelsgods på plasser der en kunne anta det skulle ha vært en annen type gods. Skattematrikkelen virker å være organisert etter godstype og står i rekkefølgen krongods, lokalkirkegods og til slutt andre typer gods. Når andre typer gods dukker opp innimellom lokalkirkegodset, for eksempel, må man stille spørsmål om hvorfor dette skjer. Det virker som om det er et oppkjøp av skyldparter eller at det har foregått et makeskifte som har ført til at gårder som tidligere har vært ført under en godskategori, skifter kategori ved neste registrering av jordegods/skattelister.

Det virker som om gods kan skifte godskategori, men at gårdene blir ført i samme rekkefølge som i tidligere skattelister. Dette kan gjøre det enklere å spore endringer fra Skattematrikkelen fra 1647 fra tidligere skattelister. Jeg mener dette har skjedd i Steigen og også muligens i andre fjerdingen i mitt område. Det er enklere å se for Engeløy, Hamarøy og Leiranger fjerding enn for noen av de andre fjerdingene. En av grunnene til

⁴⁶ Stensland 1979 s. 43.

det, er at svært mye av godset som ligger innimellom lokalkirkegodset er kjøpt opp eller overtatt av en og samme person/familie: Mandrup Pedersen og hans far som var lagmenn i Steigen. Dette er også nevnt i hovedfagsoppgaven til Rolf H. Stensland fra 1979 der han tar for seg bosettinga i Steigen i middelalderen⁴⁷.

Godsmengden i Engeløy fjerding skiller seg også fra andre fjerdingers ved at mengden privatgods er svært høy. Dette kan også forklares med oppkjøp av gods fra krongods eller lokalkirkegods. Det kan se ut som om det er mest krongods som har blitt overdratt til privatgods siden mengden krongods i denne fjerdingen er relativt lav i forhold til andre fjerdinge i samme område. Det er lagmannsfamilien som er den store eieren av gods i denne fjerdingen og i nabofjerdingene⁴⁸.

Kirken i Engeløy fjerding er Steigen kirke, og den er en av 4 hovedkirker i Salten fogderi. Det er ingen gårder nevnt i Skattematrikkelen fra 1647 som ligger i nærheten av Steigen kirke. Grunnen til dette er at Steigen hovedgård er lagmannsgården, og det er ikke usannsynlig at noen av gårdene rundt denne gården også hører til lagmannsetet. Prestegården ligger over to kilometer fra kirken⁴⁹, og den er heller ikke nevnt i Skattematrikkelen fra 1647. Det er vanskelig å si om dette er den opprinnelige prestegården, eller om den har blitt flyttet etter at Steigen har blitt et viktigere område innenfor administrasjonen av landsdelen. Mest sannsynlig er det her snakk om en kirke som er bygd på en storgård og at presten har fått en gård av en stormann eller kongen i større avstand fra kirken. Om det er konge eller stormann som har tatt initiativ til å bygge kirken, står åpent.

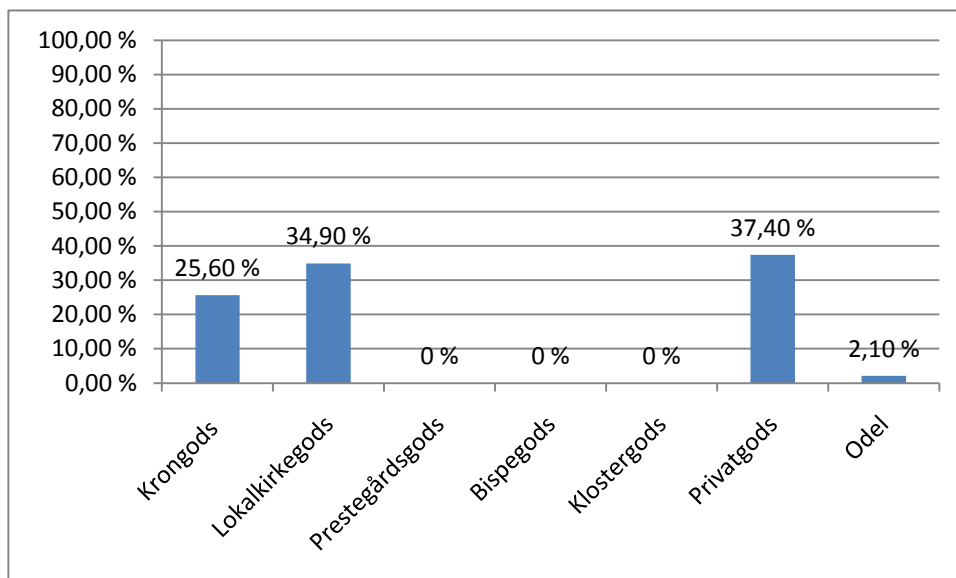
⁴⁷ Stensland 1979 s. 43

⁴⁸ Skattematrikkelen fra 1647.s. 144, 145

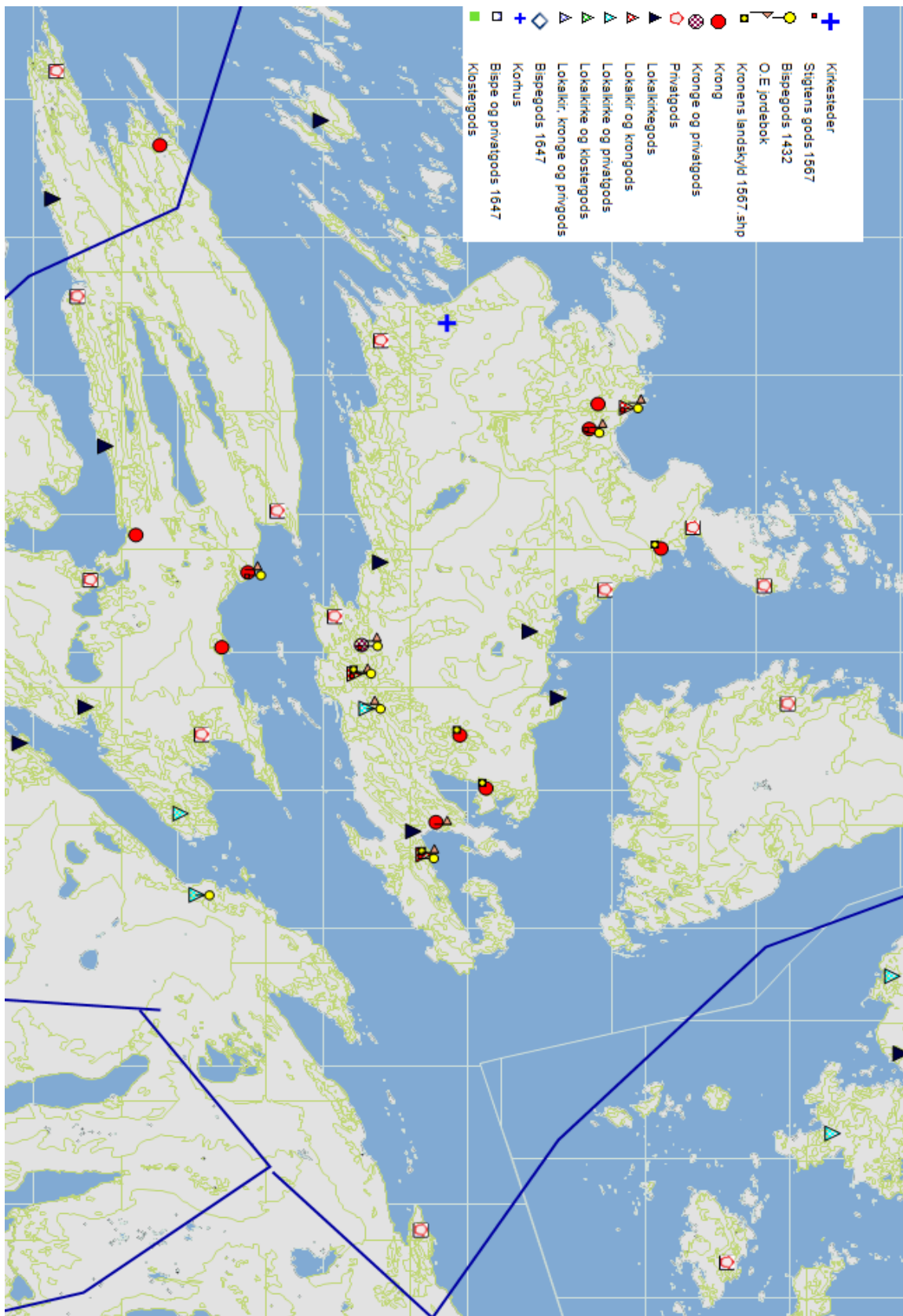
⁴⁹ Steigen bygdebok bind 1 s. 56, 57

Engeløy fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	25,60 %	18,67
Lokalkirkegods	34,90 %	25,5
Prestegårdsgods	0 %	0
Bispegods	0 %	0
Klostergods	0 %	0
Privatgods	37,40 %	27,33
Odel	2,10 %	1,5
Totalt	100,00 %	73

Figur 13. Diagram Engeløy fjerding 1647

Figur 14. Kart over Engeløy fjerding med eiendomsforhold

Engeløy fjerding er liten i geografisk utstrekning, men har en viktig plass i Salten fogderi gjennom det at den er hovedfjeringen for Steigen syssel. Her ligger lagmannsetet, og her ligger hovedkirken for Steigen prestegjeld. Til tross for dette er det sammenlagt en relativt lav total landskyld for Steigen sin del. Steigen er, som de andre fjerdingene nord for Bodin fjerding, liten når det kommer til landskyldmengde og utstrekning geografisk. Fjeringen er forent med fjerdingene sønnafor ved at det er en blanding av godstyper og ved at det forekommer deleie. I fjerdingene nord for Engeløy er det i svært liten grad delt gods. Dette gjør at det går et skille ved Engeløy og delvis Hamarøy når det gjelder heleide mot deleide gårder.

3.9 Hamarøy fjerding

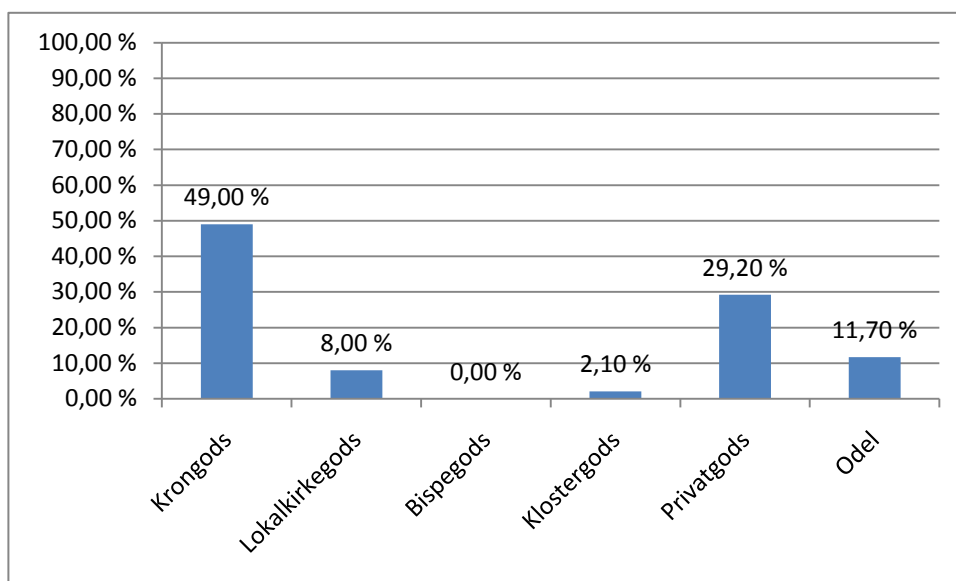
Hamarøy fjerding ligger nordvest for Engeløy fjerding. Den er en del av Steigen prestegjeld i 1589⁵⁰. Hamarøy fjerding er den største fjeringen i Steigen prestegjeld. Den har en sterk dominans av krongods og har også en stor andel privatgods/odelsgods. Lokalkirkegodset utgjør bare 8 % av den totale godsmengden i Hamarøy. Dette er den laveste andelen lokalkirkegods i områdene sør for Lødingen prestegjeld.

Dette kan ha flere årsaker, men det er to som virker sannsynlige. Den ene er at det har vært et oppkjøp eller makeskifte av lokalkirkegods i dette området, der Mandrup Pedersen har overtatt landskylda for 17 gårder som i tabellene står registrert på det stedet lokalkirkegodset vanligvis skulle ha stått. Den andre grunnen kan være at Hamarøy grenser opp mot Lødingen prestegjeld der det ikke er registrert lokalkirkegods, og at det kan være det samme mønsteret i Hamarøy. Det siste punktet er mindre sannsynlig siden Hamarøy ikke har noe som erstatter lokalkirkegodset. I Ofoten kan det virke som om lokalkirkegodset for en stor del er erstattet med bispegods i 1647. Dette kommer jeg tilbake til under de fjerdingene som ligger i Lødingen prestegjeld.

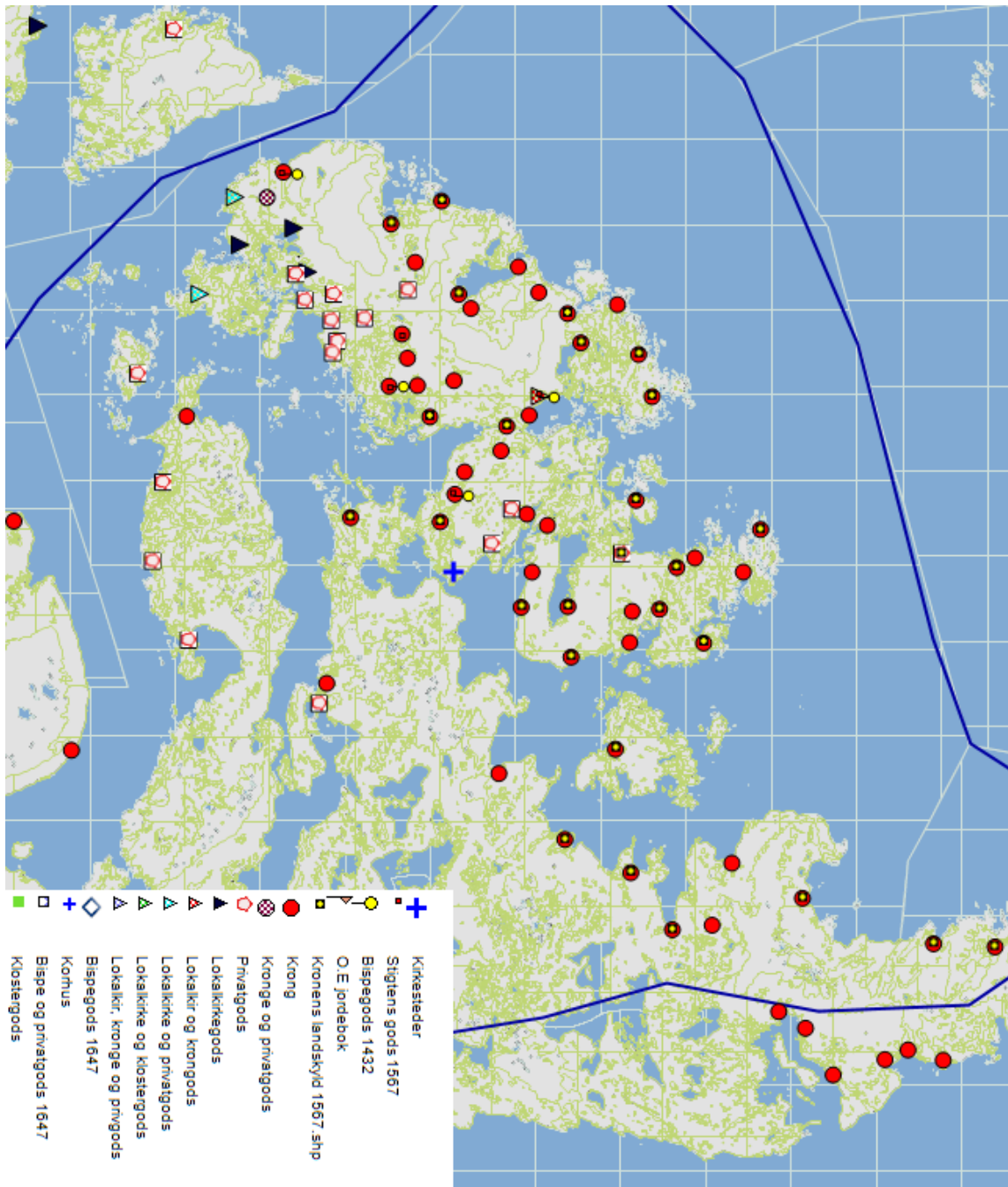
⁵⁰ TR 1589 s. 83

Hamarøy fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	49,00 %	46,24
Lokalkirkegods	8,00 %	7,5
Bispegods	0,00 %	0
Klostergods	2,10 %	2
Privatgods	29,20 %	27,5
Odel	11,70 %	11
Totalt	100,00 %	94,24

Figur 15. Diagram Hamarøy fjerding 1647

Figur 16. Kart over Hamarøy fjerding med eiendomsforhold

Når vi ser på kartet over Hamarøy, ser vi at det finnes områder som skiller seg klart ut i forhold til andre. Den nordøstre delen av fjerdingen er sterkt dominert av udelt

krongods. Det var også en stor mengde gårder som var krongods i dette området allerede i 1567. Alle gårdene som stod i *AB jordebok*⁵¹ er i 1647 blitt til krongods. Dette gjelder også de gårdene som står som Stigtens landskyld i 1567⁵². Dette viser at Hamarøy følger det mønsteret som man forventer med denne typen gods. I Hamarøy er det også et mønster i at alt det heleide krongodset ligger til jevnstore gårder mot nord i fjerdingen.

I Hamarøy er nesten alle gårder som er krongods i 1647 også krongods i *NLR*. Dette skiller Hamarøy fra fjerdingene som ligger lenger sør og gjør at Hamarøy på det punktet knytter seg til de fjerdingene som ligger i Lødingen prestegjeld. Det at disse gårdene ligger til kronen allerede i *NLR*, gjør at man må vurdere hvorfor det er slik, og da kan det dreie seg om nyrydning i det samiske området, og det blir i så fall rydning i kronens allmenning, og gårdene tilfaller dermed kronen⁵³. Dette stemmer dårlig med de gårdene som ligger i Lødingen prestegjeld der disse gårdene ligger i et område som må regnes for å være norrønt og har vært det en god stund hvis man ser på kartene i Oddmund Andersens hovedoppgave i arkeologi fra UiB. Der er det tegn som tyder på at den norrøne bosetningen var etablert i ytre deler av Ofoten i yngre jernalder⁵⁴.

3.10 Heggstad fjerding

Heggstad fjerding er fjerdingen der Lødingen kirke ligger, og det er hovedkirken i Lødingen prestegjeld i 1589⁵⁵. Her har hovedkirken gitt navnet til prestegjeldet. Dette er tilfelle i 3 av de 4 prestegjeldene. Det er bare Bodin kirke og Salten prestegjeld som skiller seg ut.

Når vi kommer nord for Hamarøy, er det antallet gårder og den lave landskylda på disse gårdene som er det første man legger merke til. Det andre man legger merke til er at det ikke eksisterer blandingsgods. Alt godset er heleid bortsett fra et par gårder i Ofoten fjerding. Vi ser hvor få gårder det er og hvor lite gods det er snakk om når man sammenligner antall våger med prosentandelen jordegods.

⁵¹ AB jordebok s. 155, 156

⁵² NLR

⁵³ Hansen, L. I. 1997 s. 165

⁵⁴ Andersen, O 1991 s. 110

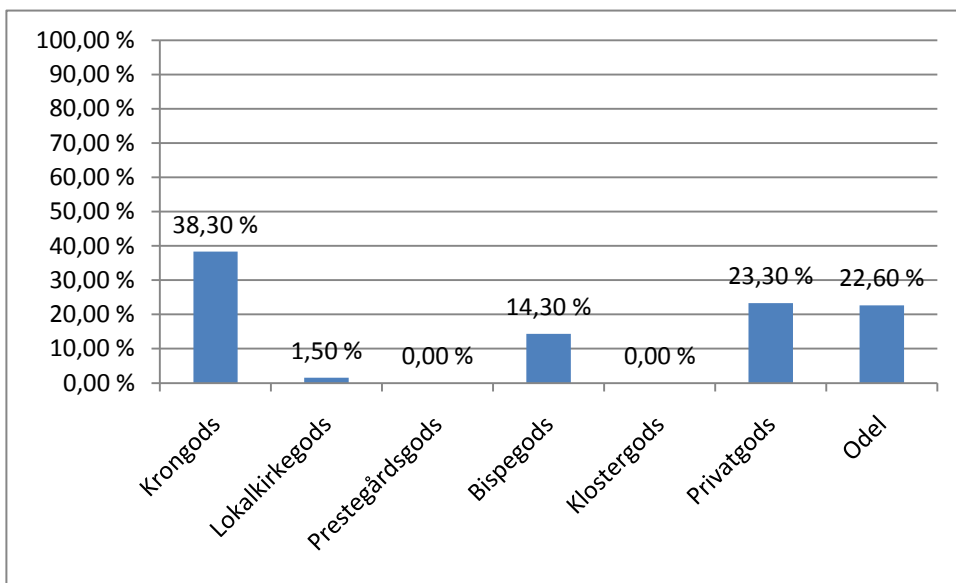
⁵⁵ TR 1589 s. 86

Det er bare en gård som er lokalkirkegods i hele Lødingen prestegjeld, og den hører til en kirke som ikke ligger i prestegjeldet. Resten av godset deler seg ganske jevnt mellom privat-/odelsgods, krongods og en litt mindre del bispegods. Det er dette bispegodset som skiller fjerdingene nord for Hamarøy fra de andre fjerdingene i Salten fogderi. For Heggstad fjerdings vedkommende er bispegodset i *Skattematrikkelen fra 1647* ikke registrert som bispegods i noen av de tidligere kildene jeg bruker i oppgaven. I Heggstad fjerding er det kun 3 gårder som er registrert i *AB jordebok*⁵⁶.

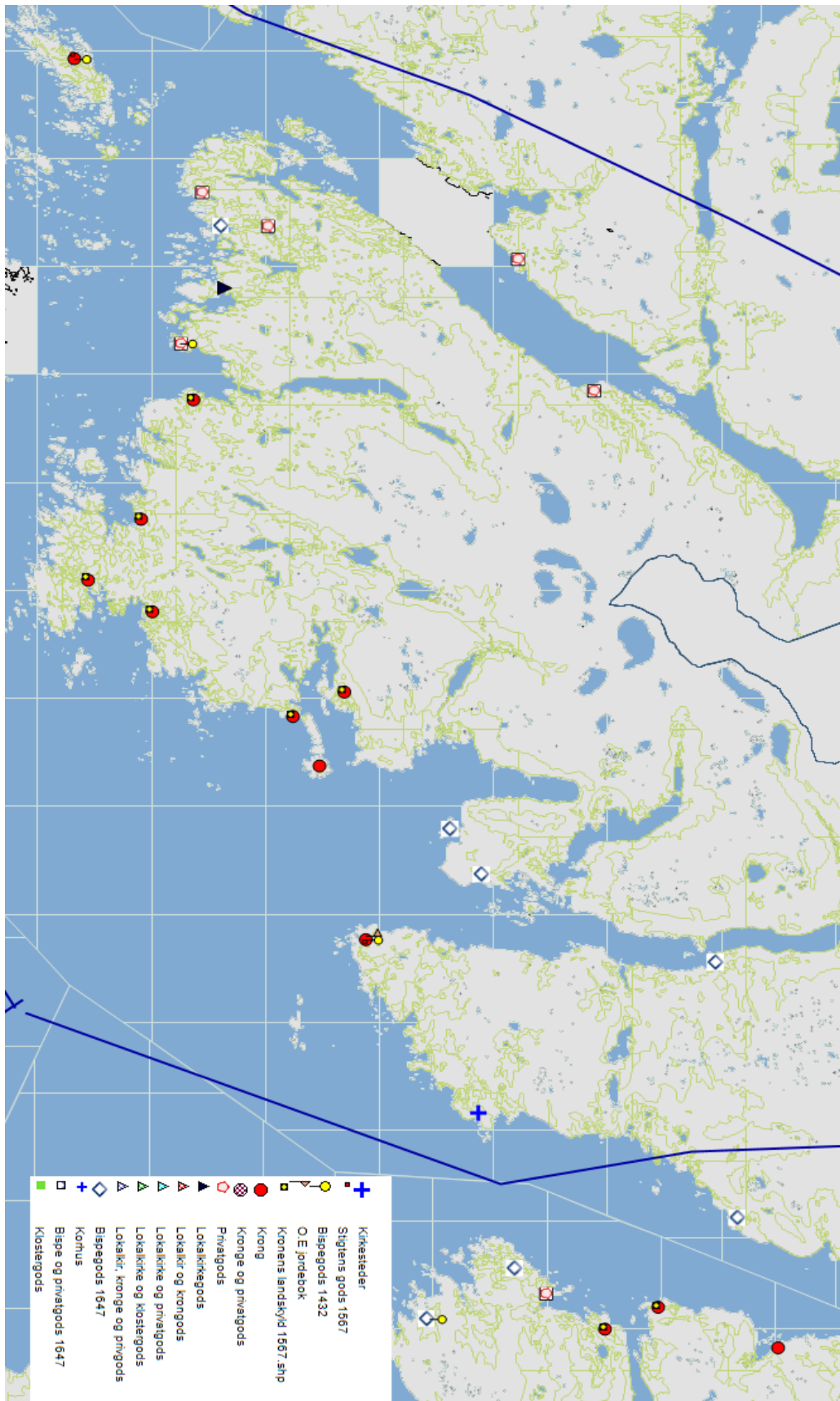
Heggstad fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	38,30 %	8,5
Lokalkirkegods	1,50 %	0,33
Prestegårdsgods	0,00 %	0
Bispegods	14,30 %	3,17
Klostergods	0,00 %	0
Privatgods	23,30 %	5,17
Odel	22,60 %	5
Totalt	100,00 %	22,17

⁵⁶ AB jordebok, OE jordebok, Stigtens landskyld 1567

Figur 17. Diagram Heggstad fjerding 1647

Figur 18. Kart over Heggstad fjerding med eiendomsforhold

I Skattematrikkelen fra 1647 er imidlertid dette bispegodset gruppert på samme sted som lokalkirkegodset i de andre fjerdingene. Dette viser at det er samme mønster som for lokalkirkegodset i Sør-Troms ved at det som var lokalkirkegods i Trondenes jordebok, ender som bispegods i *Skattematrikkelen fra 1647*⁵⁷.

Heggstad fjerding har mer privatgods enn de andre fjerdingene i samme område. Den ligger på samme nivå som fjerdingene lenger sør i fogderiet. Heggstad er også den desidert minste fjerdingen når det kommer til mengden jordegods. Den har under halvparten av det jordegodset som finnes i de nest minste fjerdingene, og under en tidel av de største fjerdingene som er Salten, Bodin og Gildeskål.

Fjerdingene ser ut til å minske i størrelse jo lenger nord man kommer i fogderiet. Det går et skarpt skille mellom store og små fjerdinge ved grensen mellom Folda fjerding og Bodin fjerding. Det er bare registrert gårder i den ytre delen av Heggstad fjerding. Det er mest sannsynlig en samisk dominert bosetning i de indre fjordene, som ikke er registrert i de kildene jeg har bruk i min oppgave.

Det godset som var bispegods i *AB* og *OE*, er blitt beslaglagt av kronen innen 1567. Det er ikke snakk om mer enn et par gårder. Det andre krongodset følger mønsteret fra Hamarøy ved at det var krongods allerede i 1567. Det er ikke noe krongods utenfor disse kategoriene i Heggstad fjerding. Godset i fjerdingen er til dels gruppert geografisk der privatgods ligger sør og vest i fjerdingen, krongods ligger i midten av fjerdingen og bispegodset ligger mot øst i fjerdingen. Det er vanskelig å se noe klart mønster i det siden det er så få gårder i denne fjerdingen, men det virker som om gårdene er fordelt etter eierforhold.

⁵⁷ Hansen L. I. 2000

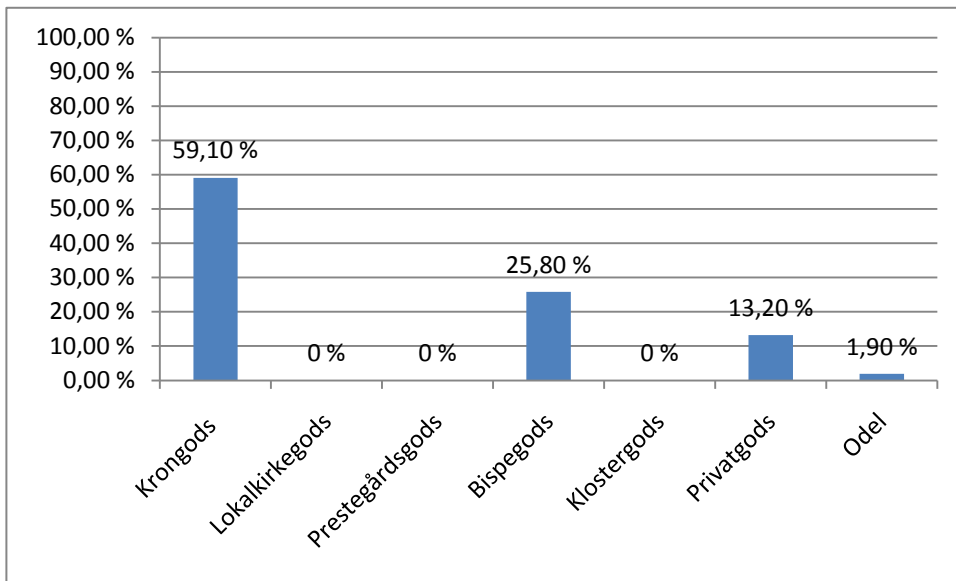
3.11 Tjeldsund fjerding

Tjeldsund fjerding ligger vest for Heggstad fjerding og består det som i dag utgjør Tjeldsund og Tysfjord kommuner.

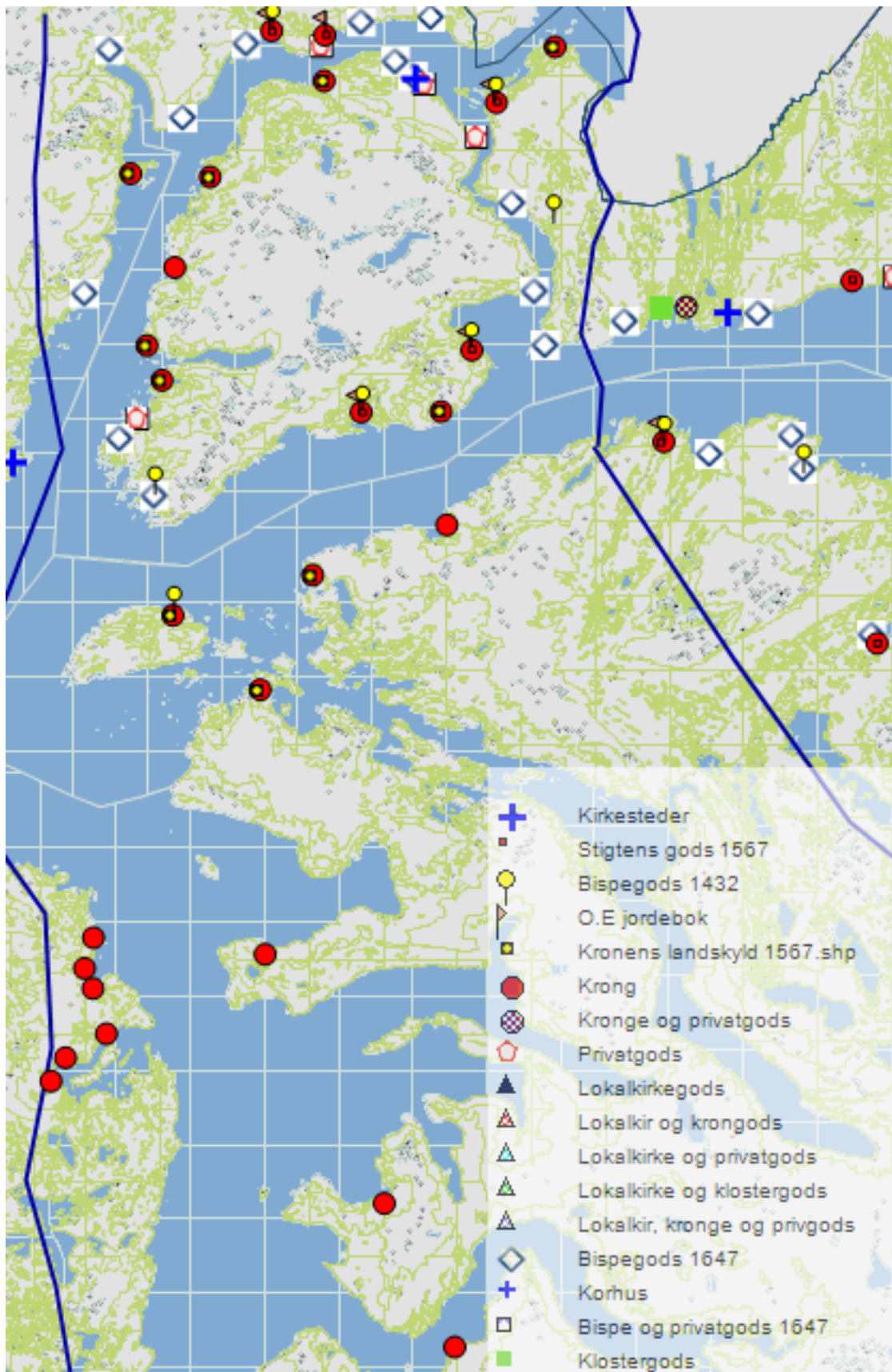
Godsfordelingen er i denne fjerdingen både lik og ulik det vi finner i Heggstad fjerding. Alt godset er heleid, om det nå dreier seg om privatgods, krongods eller bispegods, så er det heleid. Det finns ingen spor av lokalkirkegods i fjerdingen, og den er totaldominert av krongods med nesten 60 % av den totale godsmengden. Denne fjerdingen er mer enn dobbelt så stor som Heggstad fjerding, men er fortsatt å regne som liten når det gjelder godsmengde i forhold til fjerdingene lengre sør. Utviklingen når det gjelder jordegodset i denne fjerdingen ser ut til å følge samme mønster som i de andre fjerdingene ved at det som var bispegods i 1432 endres til krongods i 1647.

Tjeldsund fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	59,10 %	31,33
Lokalkirkegods	0 %	0
Prestegårdsgods	0 %	0
Bispegods	25,80 %	13,67
Klostergods	0 %	0
Privatgods	13,20 %	7
Odel	1,90 %	1
Totalt	100,00 %	53

Figur 19. Diagram Tjeldsund fjerding 1647

Figur 20. Kart over Tjeldsund fjerding med eiendomsforhold

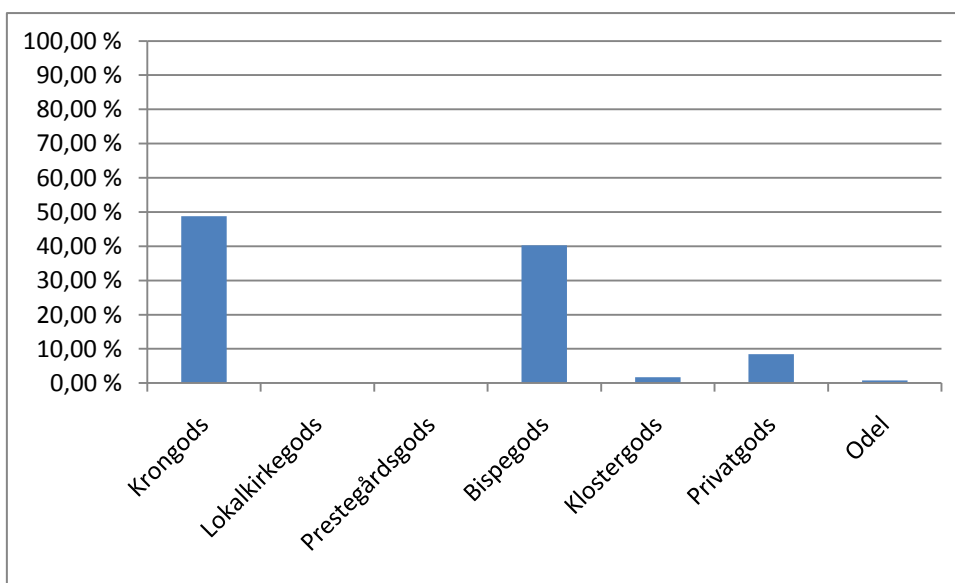
Det vi kan se ut i fra kart og tabeller ovenfor, er at det i denne fjerdingen også er mye bispegods fra 1647. Dette godset vil jeg gå ut fra er tidligere lokalkirkegods siden det er det det ligner mest på når man ser på Skattematrikkelen fra 1647. Det er ingen gårder med delt gods i denne fjerdingen, noe som skulle tilsi en fjerding dominert av kongemakten. Det er relativt mange gårder som er bispegods i 1432, og det er også mange gårder som er registrert som kronens gods i NLR.

3.12 Ofoten fjerding

Ofoten fjerding er den siste fjerdingen jeg beskriver i oppgaven. Den ligger lengst nord i Salten fogderi og er relativt lik de andre fjerdingene i Lødingen prestegjeld når det gjelder godstyper. Det som skiller den litt fra de andre to fjerdingene i prestegjeldet, er at den har en gård som står som klostergods, og så har den to gårder som er blandingsgods mellom krongods og privatgods. Nesten 50 % av godset i Ofoten hører under kronen i 1647. I kildene før 1647 er ikke disse gårdene nevnt, eller så er de fleste av dem innen en annen godskategori. Det er svært lite som ligger under kronen i 1567. Resten av gårdene som er krongods i 1647, og som er nevnt i tidligere kilder, er ikke krongods før 1647. De er enten nevnt som *Stigtens* gods i 1567, eller i *AB jordebok*. Det er bare en gård i dette området som er nevnt som kronens gods før 1647. Det meste av det som er krongods i 1647, ligger i et område som er sterkt dominert av samisk bosetting og dukker ikke opp i kildene jeg har brukt før *Skattematrikkelen fra 1647*.

Ofoten fjerding 1647

	%	Våger
Krongods	48,80 %	29
Lokalkirkegods	0 %	0
Prestegårdsgods	0 %	0
Bispegods	40,30 %	24
Klostergods	1,70 %	1
Privatgods	8,40 %	5
Odel	0,80 %	0,5
Totalt	100,00 %	59,5

Figur 21. Diagram Ofoten fjerding 1647

Figur 22. Kart over Ofoten fjording med eiendomsforhold

Ofoten kirke er nevnt i Håkon Håkonssons saga⁵⁸ som en misjonskirke på lik linje med den som ble bygd i Tromsø på den samme tiden. Dette kan være en indikasjon på at det ikke var en dominerende norsk/norrøn bosetning i området. Dette kommer også til uttrykk gjennom eiendomsmaterialet der det ikke er noen gårder i de indre områdene av Ofoten som er nevnt i de tidligere kildene jeg har brukt. Dette kommer også fram gjennom at alle gårdene i de indre fjordene er rent krongods, noe som kan være en indikasjon på finneodel⁵⁹.

Oddmund Andersen har i sin doktoravhandling gått gjennom arkeologisk materiale og stedsnavnsmateriale og har på den måten markert mulige norrøne jernaldergårder i Ofoten-området. Det er mange gårder med usikkert opphav, men det er en mulighet for at den norrøne bosettinga i Ofoten strakte seg så langt inn som mine kart viser. Der krongodset blir enerådende på mine kart er der den mulige norrøne bosettinga stopper på Oddmund Andersen sitt kart⁶⁰. Med forbehold om usikkerheten om mange av gårdenes norrøne opprinnelse, viser dette en stabilitet i eiendomsmaterialet.

Hvis man ser bort fra gårdene som ligger i de indre fjordområdene av Ofoten, vil man se at fjerdingen er totaldominert av gammelt bispegods og bispegods fra 1647, mest sannsynlig tidligere lokalkirkegods. Dette stiller Ofoten fjerding i en særstilling da nesten alle gårdene som ligger utenfor det som må kunne kalles finneodels-området i Ofoten, er eller har vært kirkelig gods i en eller annen form 1647. Dette kommer jeg nærmere inn på i delkapittelet om Ofoten kirke i forhold til jordegods og storgårder lengre ut i oppgaven.

3.13 Oppsummering av eiendomsforholdene og sammenligning av fjerdingene

Jeg vil nå gjøre en oppsummering av det som er mest interessant når det gjelder eiendomsforholdene i Salten fogderi, og jeg vil se på mulige mønstre og forskjeller mellom flere av områdene jeg har undersøkt.

⁵⁸ Håkon Håkonssons saga 1964. S. 314

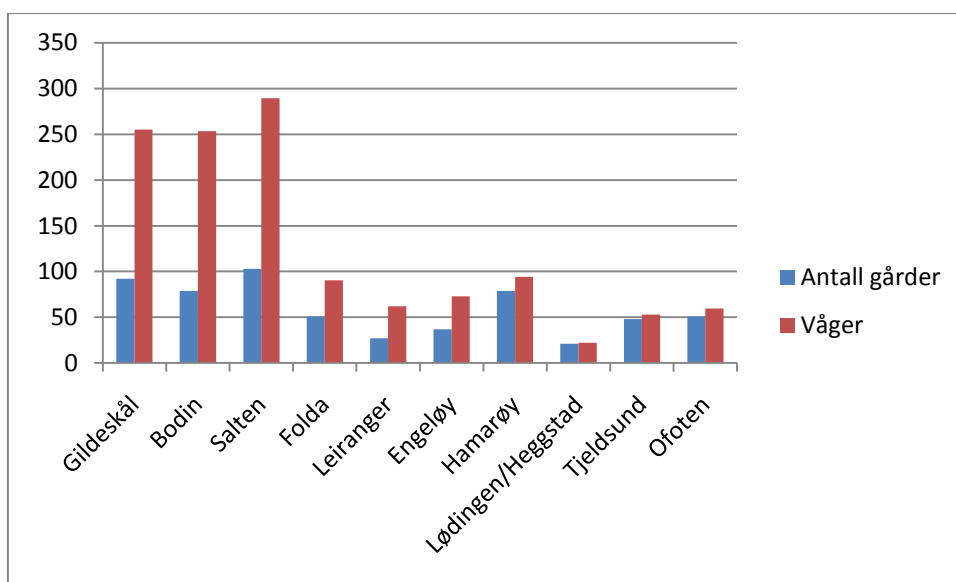
⁵⁹ Lars Ivar Hansen 2008 ,kart over finneodel

⁶⁰ Andersen, Oddmund 2002 s. 146

Det første som slår meg når det gjelder eiendomsforholdene i Salten fogderi, er at det er stor forskjell mellom fjerdingene, men det skiller seg også ut større områder som vi skal se i denne oppsummeringen.

Tabell over gjennomsnittlig gårdstørrelse i de forskjellige fjerdingene

Fjerding	Antall gårder	Våger	Våger i snitt
Gildeskål	92	255,1	2,8
Bodin	79	253,5	3,2
Salten	103	289,49	2,8
Folda	51	90,24	1,8
Leiranger	27	62	2,3
Engeløy	37	73	2
Hamarøy	79	94,24	1,2
Lødingen/Heggstad	21	22,17	1
Tjeldsund	48	53	1,1
Ofoten	51	59,5	1,2

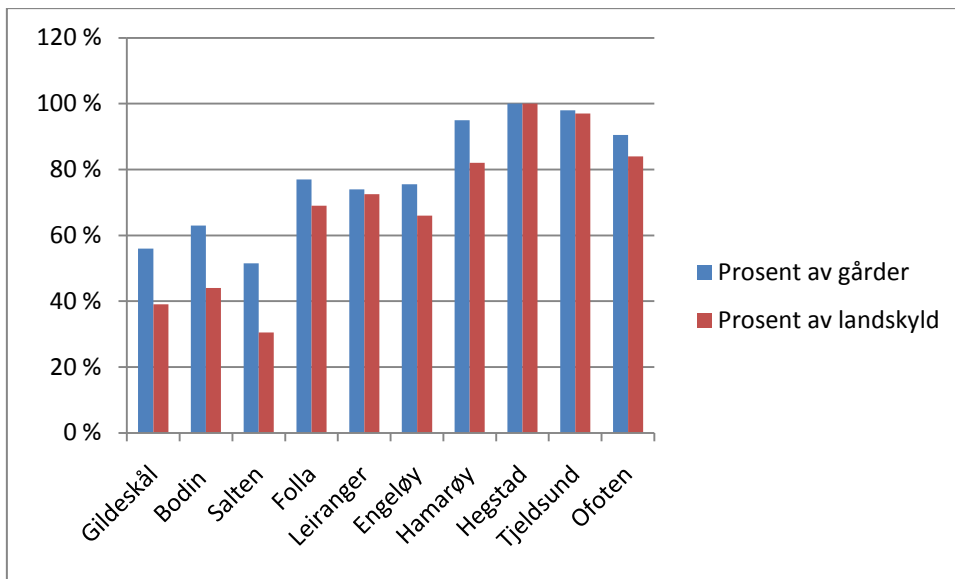
Figur 23. Diagram over antall gårder i forhold til landskyld i Salten fogderi

Denne tabellen og diagrammet viser de store forskjellene på skyldstørrelse mellom de tre sørligste fjerdingene, og de fjerdingene som ligger nord for Bodin. Den viser også at antall gårder pr. fjerding er vesentlig lavere nord for Bodin fjerding. Med unntak av Hamarøy, ligger fjerdingene på rundt halvparten når det gjelder antall gårder.

I de tre sørligste fjerdingene er det større variasjon i godsstørrelse, og det er tydeligere at det her har vært og er storgårder i 1647. I de fire nordligste fjerdingene er det nesten ingen variasjon i godstørrelse. Alle gårdene er så å si jevnstore med et mulig unntak av noen få gårder og prestegårdene som ser ut til å ha vært litt større enn resten av gårdene i disse fjerdingene.

3.14 Heleide gårder i de forskjellige fjerdingene

Fjerding	Prosent av gårder	Prosent av landskyld
Gildeskål	56 %	39 %
Bodin	63 %	44 %
Salten	51,50 %	30,50 %
Folda	77 %	69 %
Leiranger	74 %	72,50 %
Engeløy	75,50 %	66 %
Hamarøy	95 %	82 %
Heggstad	100 %	100 %
Tjeldsund	98 %	97 %
Ofoten	90,50 %	84 %

Figur 24. Diagram over udelt gods i de forskjellige fjerdingene

Når man ser på antallet heleide gårder i de forskjellige fjerdingene, ser det ut til at man kan dele opp Salten fogderi i 3 enheter. Gildeskål, Salten og Bodin i en, Folla, Leiranger og Engeløy i en og til slutt Hamarøy, Heggstad, Tjeldsund og Ofoten i en. Dette kun ut fra mengden heleide gårder og hvor mye landskyld disse har til sammen. Her kan det være forskjeller innenfor de forskjellige fjerdingene når det gjelder hvilket gods som er udelt, men hvis man ser på udelt gods som en enhet, er det dette mønsteret som kommer fram. En annen interessant ting er at mønsteret følger geografien sør mot nord helt perfekt. På samme måte er det med størrelsen på gårder og størrelsen på landskyld i Salten fogderi. Det starter i sør med gårder i alle mulige størrelser til at alle gårdene er, med få unntak, mellom 0,5 til 1,5 våger i Lødingen prestegjeld.

Denne forskjellen i skyldstørrelse og forskjellen på heleie mot partseie kan indikere at det er en forskjell på når eller hvordan disse områdene har blitt tatt opp i systemet med landskyld og skattlegging. Det kan ha skjedd før området ble en administrativ enhet under Salten fogderi, da det vil være merkelig med så forskjellig landskyld innenfor et enhetlig administrativt område. Vi kan kanskje tenke oss en gradvis ekspansjon nordover, der Gildeskål, Bodin og Salten først kommer inn som et mer norrønt område. Noe senere fortsetter bosetningen nordover til og med deler av Hamarøy for til slutt å innlemme de tre nordligste fjerdingene. Det kan være en forklaring på den ulike landskylda.

Det kan også ha vært flere ødegårder i området nord for Salten, og da har kanskje gårdene blitt tatt opp igjen med en lavere landskyld. Dette virker mindre sannsynlig da alle gårdene i de tre nordligste fjerdingene har omtrent samme størrelse, og gårdene som var øde i Salten-området ser ikke ut til å ha fått en markant redusert landskyld da de ble tatt opp igjen.

4.0 Kirkene i Salten fogderi i forhold til storgårder og annet jordegods

I denne delen av oppgaven har jeg sett på gårder med høy landskyld i 1647, deres plassering i de forskjellige fjerdingene og plassering i forhold til kirkene i Salten fogderi. Jeg vil også se på jordeiendomsforholdene generelt i forhold til kirkene for å prøve å se mønstre eller om det er mulig å si noe om hva slags kirker vi har med å gjøre i de forskjellige fjerdingene.

Mulige kirketyper i Salten fogderi:

Fylkeskirker: ofte de første kirkene med ansvar for et større område og senere hovedkirker med annekskirker og korhus under seg.

Høgendeskirker: også blant de tidligste kirkene som ble bygd og en av de to typene kirke som er nevnt i Frostatingsloven⁶¹. Dette er kirker som er satt opp av en stormann på gården sin, eller i nærheten av gården sin som en privatkirke. Dette er kirker uten prestegård der presten i utgangspunktet bodde på gården til byggherren. Det kan senere ha blitt skilt ut en prestegård fra hovedgården eller at presten har fått et underbruk til hovedgården som prestegård.

Korhus: usikker på opprinnelsen men, muligens høgendeskirker med endret funksjon. Hadde ikke egen prestegård i mine kilder. Flere av dem har fått hevet status i senere tid som sognekirke med prestegård.

⁶¹ Brendalsmo 2003.

Fjerdingskirker/sognekirker: kirker som ligger under hovedkirken/fylkeskirken med egen prestegård og prest.

Misjonskirker: mulig sognekirke bygd av kongen for misjonering mot samene.

Definering av hva som kan være en storgård i de forskjellige områdene

Jeg har valgt å bruke 5 våger i landskyld for de tre sørligste fjerdingene som et utgangspunkt for hva som er en stor gård. Dette fordi disse fjerdingene har en gjennomsnittlig skyldstørrelse som overstiger det som må regnes som en storgård i de fire nordligste fjerdingene. Der har jeg valgt å bruke 3 våger som en indikasjon på en storgård. I midten har vi da tre fjerdinge som ligger i et mellomstjikt når det gjelder gjennomsnittlig gårdsstørrelse, og her har jeg da valgt å bruke 4 våger som en indikasjon på en storgård. Hvis jeg hadde valgt å bruke samme skyldstørrelse i alle fjerdingene som indikator for hva som er en storgård, hadde jeg enten fått veldig få gårder i de nordligste fjerdingene eller veldig mange gårder i de sørligste fjerdingene. Derfor er det nødvendig med en differensiering mellom tre forskjellige områder.

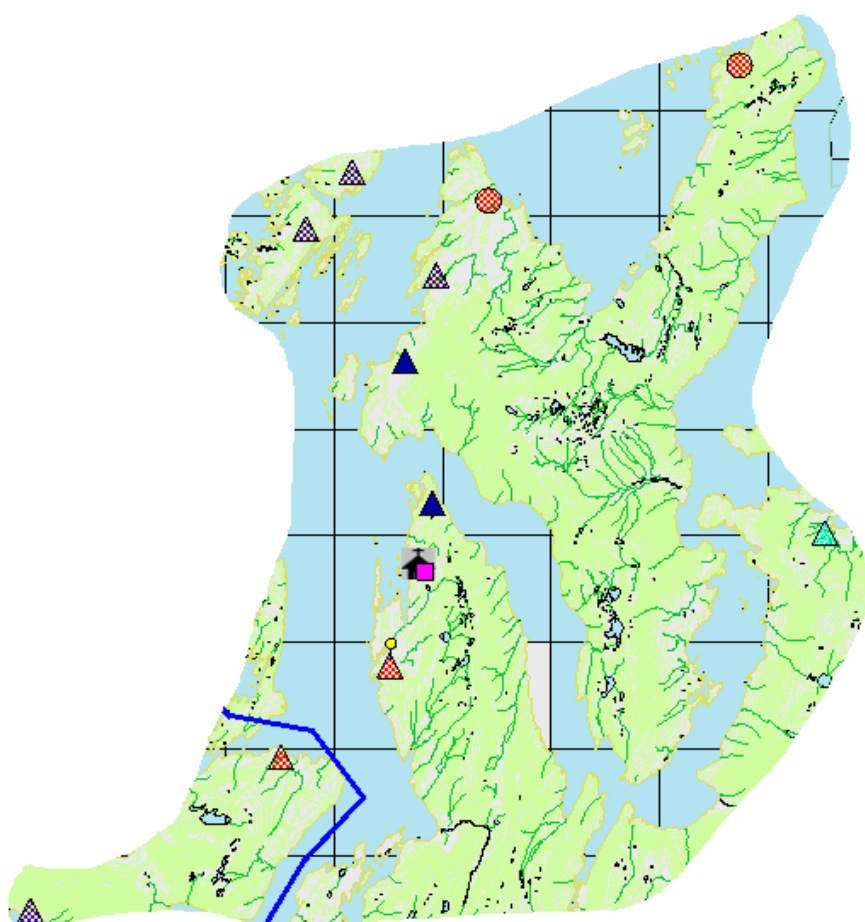
Jeg legger her ved en oversikt over de symbolene som er brukt i kartene i denne delen av oppgaven:

	Erkebispegods i store gårder.shp
	Bispegods 1647 store gårder.shp
	Korhus.shp
	Kirkesteder salten fogderi.shp
	Prestegård storegårder.shp
	Legmannsgård.shp
	Lokalkirke, Kloster og privatgods.shp
	Lokalkirkegods, Krongods og Privatgods Storgårder.:
	Lokalkirkegods og privatgods Storgård.shp
	Lokalkirkegods Storgård.shp
	Lokalkirke Krongods Stor gård.shp
	Krongods og privatgods Storegårder.shp
	Krongods Storgård.shp
	Privat Storgård.shp

Figur 25. Symbolforklaring for store gårder

4.1 Gildeskål kirke

Gildeskål kirke ligger i Gildeskål prestegjeld/fjering og er den sørligste kirken i Salten fogderi. Den er bygd i fint tilhugget stein og er mest sannsynlig fra slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Kirken ligger ved Gildeskål gård som også er prestegården i Gildeskål. Det er også en nabogård som hører til under Gildeskål prestegård og som presten har inntekter fra i følge *TR 1589*.

Figur 26. Kart med Gildeskål kirke i forhold til store gårder

Over ser vi et kartutsnitt av området rundt Gildeskål kirke. Det inneholder alle gårdene i Gildeskål med en landskyld på mer enn 5 våger. Det er kun to av de større gårdene i Gildeskål som har heleid gods, og de er begge lokalkirkegods og ligger rett nord for Gildeskål kirke. De fleste av gårdene har en del krongods i seg, men det er ikke sikkert dette er opprinnelig krongods da 6 av de 8 gårdene har vært i eie av Kaas og ble

beslaglagt av kronen rett før *Skattematrikkelen fra 1647* ble skrevet. Dette ville da føre til at det nesten ikke er krongods i storgårdene i Gildeskål, men siden det er litt uklart ut fra det kildematerialet jeg har brukt, kan jeg ikke trekke noen endelig konklusjon. Det kan se ut som om det har vært en utbredt blanding av lokalkirkegods og privatgods i de større gårdene i fjerdingen. Inndyr er den gården med høyest landskyld i hele Salten fogderi og er nabogården til kirken og prestegården. Dette er en av gårdene som står oppført under Kaas-eiendommen og ville da egentlig ha vært lokalkirkegods og privatgods, men på grunn av konkursen til Kaas, ender vi i stedet opp med en gård som står som krongods og lokalkirkegods. Som forklart tidligere kan dette være misvisende i forhold til hvordan godssituasjonen egentlig var i Gildeskål i perioden før 1647.

Når det gjelder det heleide godset i fjerdingen, er det delt nesten på midten mellom kronen og lokalkirken. Forskjellen er at mye av det heleide lokalkirkegodset ligger utenfor det som må regnes som det samiske finneodelsområdet. Mens nesten alt det heleide krongodset ligger i Beiarnfjorden og dalen, ligger lokalkirkegodset i stor grad før du kommer opp i dalen. Noe av lokalkirkegodset ligger i Beiarnfjorden, og en del av gårdene er registret som finneodel av Lars Ivar Hansen⁶². Det går et ganske markant skille for partseie og heleie i Gildeskål. Ved spissen av halvøya der kirken ligger, slutter partseie, og der begynner heleie. Det er noen få unntak, men det er nesten så du kan sette en strek gjennom fjerdingen. Det heleide lokalkirkegodset indikerer at noen har gitt en større mengde gårder til opprettholdelsen av Gildeskål kirke. Hvem dette har vært, er mer usikkert, men det kan ha vært en stormann på Inndyr.

Det kan se ut som om det ikke har vært den store innblanding av kongen i kirkeetableringen i Gildeskål da det i utgangspunktet ikke ser ut til at det har vært store mengder opprinnelig krongods i fjerdingen. Det er derimot ting som tyder på at det kan være en stormann som står bak byggingen.

Kirken ligger på/ved en storgård. Den er, i følge Ekroll, en bygning av svært høy kvalitet, bygd av fint tilhugd kalkstein eller marmor, stein som er vanlig for kirker i byer og for stormenn på landsbygda⁶³. Kirken ligger på en gård som heter Gildeskål, noe som kan indikere et samlingssted for en elite. Gården Gildeskål kan ha vært en del av

⁶² Hansen L. I. 2008 s. 55

⁶³ Ekroll 1997 s. 299

gården Inndyr som er den største gården i Gildeskål og Salten for så å bli skilt ut som prestegård i forbindelse med kirkebyggingen. Presten i Gildeskål hadde inntekten fra tre gårder i tillegg til inntektene fra embetet sitt som prest. Hvilke gårder dette var, står det ikke noe om i *TR 1589*, men det kan ha vært gården Gildeskål pluss gården Odden og en gård til. Disse gårdene ligger ved siden av hverandre og er ikke nevnt i *Skattematrikkelen fra 1647*.

Hva slags kirke Gildeskål var, er det vanskelig å si noe sikkert om siden den virker å være en hovedkirke/fylkeskirke, men mangler en del trekk ved en hovedkirke som for eksempel det at den ikke har andre kirker under⁶⁴ seg, og at hele prestegjeldet bare består av en fjerding.

Jeg mener det kan være en mulighet for at fjerdingen kan ha fått navn etter kirken og at det er en av grunnene til at den ikke er synlig i kildene før etter AB, der den nevnes for første gang. Gildeskål er der klassifisert som et sogn, og det ligger ikke til Bodin syssel, men til Rødøy halvfylke. Hva området het før det fikk navnet Gildeskål, får vi også en indikasjon på i AB da flere av gårdene som ligger i Gildeskål i 1647 her nevnes som at de ligger i Beiarn. Det er flere gårder i Gildeskål som ligger under Rødøy halvfylke, og det er noen gårder som ligger under Bodin syssel. Det virker som om Gildeskål administrativt har vært delt på midten før 1647. Dette fører til at det er vanskelig å se Gildeskål som en hovedkirke i middelalderen.

Området til Gildeskål kirke vises best hvis man ser på kartet over eiendomsforholdene i 1647. Der kan man se utbredelsen av lokalkirkegods som hører under Gildeskål kirke og dermed får man også et inntrykk av området som hører til Gildeskål sogn. Dette området er omtrent det samme som senere blir til Gildeskål fjerding⁶⁵.

Gildeskål prestegjeld er en av de to prestegjeldene i Salten fogderi som ikke er kannikgjeld. Det andre er Steigen prestegjeld. Bakgrunnen for at akkurat disse ikke er kannikgjeld, har jeg ikke noe godt svar på. Kanskje det har vært sterke krefter i disse prestegjeldene som har hindret at de blir lagt under Nidaros.

⁶⁴ TR 1589

⁶⁵ Se kart side 29

Min teori rundt Gildeskål kirke er at det mest sannsynlig har vært en høgendeskirke for gården Inndyr, en gård jeg mener har godspotensial når man ser på landskylda i 1647 samt at jeg vil tro at gården Gildeskål er skilt ut fra Inndyr som prestegård. Da ender vi med noe som kan ligne på et maktsentrum i Gildeskål fjerding, og da er det naturlig å trekke slutningen om at det er en høystatus høgendeskirke som er bygd på stedet.

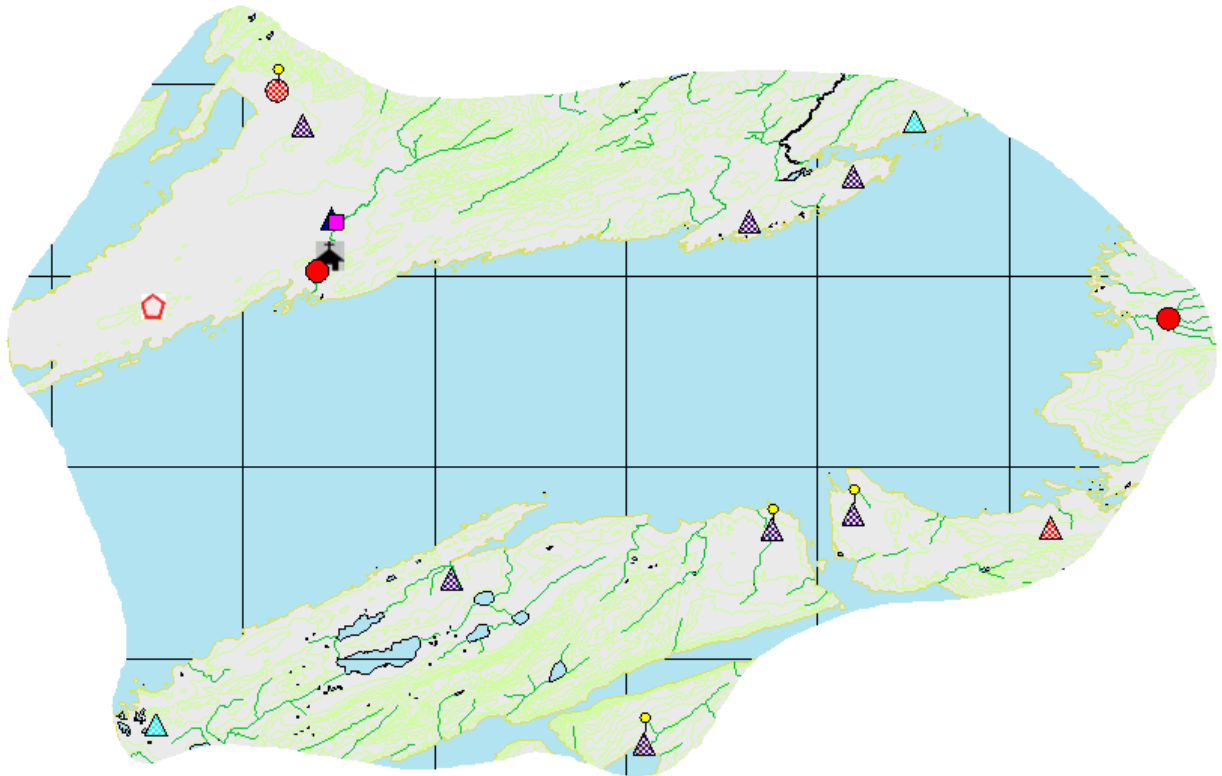
4.2 Bodin kirke

Bodin kirke er den andre kirken i Salten fogderi når vi teller sørfra. Dette er også en steinkirke som er bygd fram mot ca. 1250. Denne er ikke bygd av like fin og forseggjort stein som Gildeskål kirke, og den er ikke så godt bevart. Det er vanskelig å si noe sikkert om dateringen, men det er funnet mynter under kirken som kan indikere at den er bygd i Håkon Håkonssons tid 1217-63⁶⁶. Dette er også den dateringen som er vanlig å bruke for Bodin kirke⁶⁷. Det kan også ha stått en eldre steinkirke på stedet da det er funnet rester etter en gammel mur under dagens kirke⁶⁸. Det vil si at kirken som ble bygd rundt 1250 kanskje er den andre steinkirken på stedet.

⁶⁶ Bodøs historie bind 1 2009 s. 195

⁶⁷ Lena Liepe 2001 s. 17

⁶⁸ Ekroll 1997 s. 300

Figur 27. Kart over Bodin kirke i forhold til store gårder

Bodøgård er gården der Bodin kirke ligger, og den er også lensresidens for Salten fogderi⁶⁹. Prestegården er nabogården rett nord for Bodin kirke. Den ligger nær kirka, men ikke direkte ved den. Prestegården er en blanding av lokalkirkegods og prestegårdsgods. Prestegodset er ikke registrert i *Skattematrikkelen fra 1647*, Men det er notert i andre kilder⁷⁰. Det vi kan se når vi ser på eiendomsforholdene til større gårder i Bodin fjerding, er at også her er det en gruppe gårder som er blanding av lokalkirkegods, krongods og privatgods. 8 av de større gårdene i fjerdingen har denne sammensetningen. Dette minner om sammensetningen av gods vi så i Gildeskål fjerding når det gjaldt store gårder. Flere av disse gårdene hadde deler av bispegods i seg før reformasjonen, og det er mest sannsynlig denne delen som er krongods i 1647.

Lokalkirkegodset til Bodin kirke strekker seg i 1647 over 4 fjerdingene. Bodin, Folda, Salten og en gård i Gildeskål fjerding. Det er ikke sikkert lokalkirkegodset til Bodin kirke i alle disse fjerdingene er opprinnelig Bodin kirkes. Det kan være lokalkirkegods som tilhører kirkene i hver enkelt fjerding, men at det her har skjedd et skifte etter

⁶⁹ Coldevin 1989 s. 163

⁷⁰ Mikروفilm Landkommisjonen 1661

reformasjonen ved at Salten prestegjeld var et kannikgjeld og at lokalkirkegodset har blitt inndratt av kronen ved reformasjonen for så å bli gitt tilbake senere, men da uten å skille de forskjellige kirkene. Alt godset gikk dermed til Bodin kirke som var hovedkirken i prestegjeldet. Dette er ikke noe jeg har fra en kilde, men en teori om hvorfor det bare er Bodin kirke som står med lokalkirkegods i hele dette området.

Det heleide godset rundt Bodin kirke består av både lokalkirkegods og krongods. Bodin gård er krongods og ser ut til å ha vært krongods tidligere også. Prestegården står som lokalkirkegods i 1647, og de nærmeste gårdene til kirken ser ut til å ha vært heleid krongods i 1647⁷¹. I følge Coldevin så var Bodøgård den opprinnelige prestegården, den ble delt i to like store deler da lensresidensen skulle legges til Bodøgård. Før dette, opplyser Coldevin, var Bodøgård i kirkelig heleie. Dette underbygger teorien om kongelig byggherre for Bodin kirke da Bodøgård både er en av de største gårdene samtidig som den er prestegården⁷². Flere av de store gårdene har, som jeg skrev over, en blanding av krongods og lokalkirkegods i seg. Disse jordegodsforholdene for Bodin fjerding gjør at jeg vil sette kongen eller en av kongens menn som byggherre for Bodin kirke.

4.4.2 Kvalvåg bønnehus

Er nevnt i *AB*, men forekommer ikke i andre kilder. Jeg vil gå ut fra at det har vært et lite bønnehus knyttet til gården Kvalvåg. Gården Kvalvåg er delvis eid av erkesetet i 1432, men går ikke over til å være krongods i 1647. Dette er altså en av gårdene som ikke følger mønsteret med at gårder som var erkebispegods skulle være krongods i 1647. I stedet er den lokalkirkegods. Dette kan kanskje forklares ut fra det som står i *AB*. Der det er nevnt at deler av gården var øde i 1432⁷³. Det er ingen opplysninger verken før eller senere om dette bønnehuset.

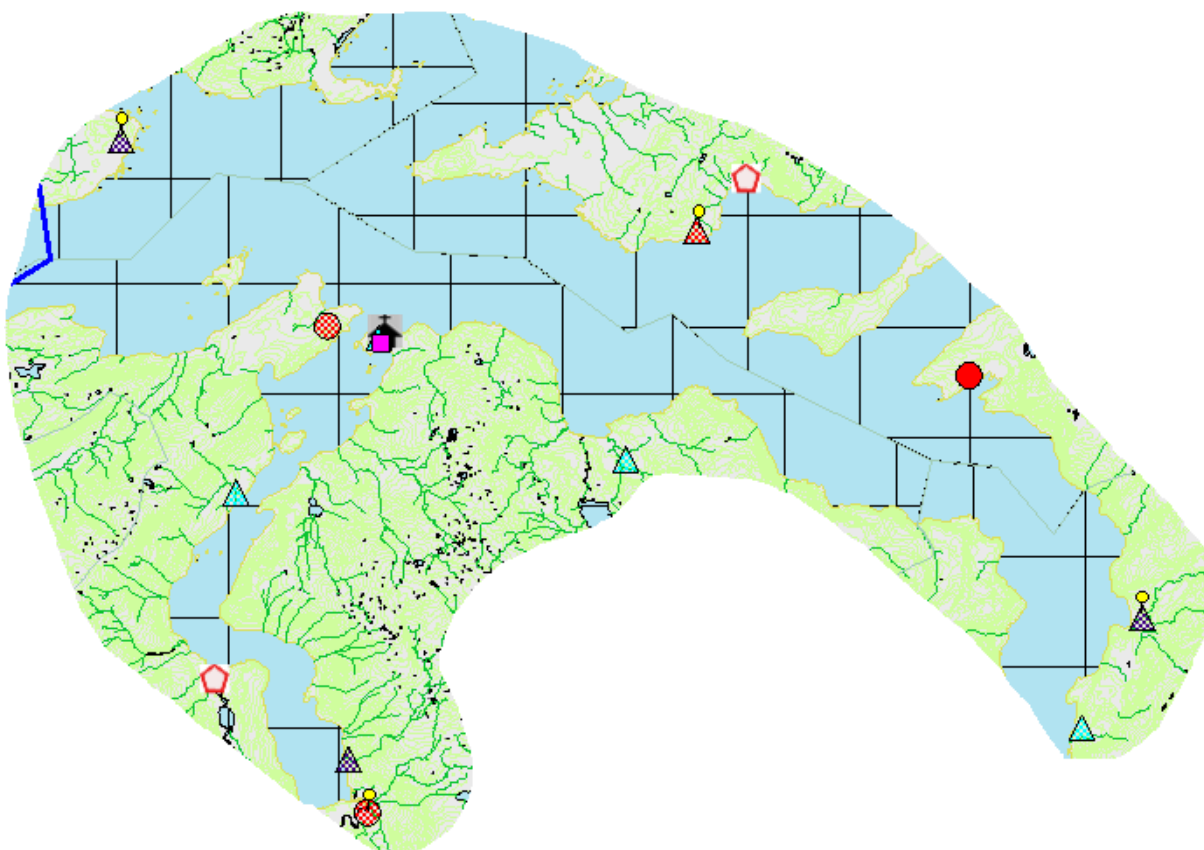
⁷¹ Se kart side 38

⁷² Coldevin 1989 s. 162

⁷³ *AB* jordebok s. 151

4.3 Skjerstad kirke

Skjerstad kirke er ikke den kirken som stod der i middelalderen, men den står på omtrent samme sted som middelalderkirken. Det er funnet romanske gravsteiner fra slutten av 1100-tallet⁷⁴, noe som viser at det har stått en kirke der i middelalderen og at det har vært mulige høystatusbegravelser ved kirken. Jeg vil tro at forseggjorte gravsteiner ikke var for allmuen. Det er ikke gjort andre arkeologiske undersøkelser for å lokalisere middelalderkirken, men at den har ligget ved dagens kirke, må regnes som sikkert ut fra de arkeologiske funnene som er gjort rundt kirken.

Figur 28. Kart over Skjerstad kirke i forhold til store gårder

Ut fra godsdistribusjonen rundt Skjerstad kirke er det mulig å tenke seg en kirke bygd på privat initiativ. Det kan heller ikke utelukkes at den er bygd på bakgrunn av kongelig konfiskasjon, men i så tilfelle mener jeg det trolig ville ha vært flere gårder med udelt gods ved eller i nærheten av kirken. Rundt kirken ligger det ingen heleide gårder. Det er

⁷⁴ Bodøs historie Bind 1 2009s. 196

for det meste gårder med en blanding av lokalkirkegods og privatgods. Selve gården kirken ligger på, er Skjerstad, og den utgjør blanding av lokalkirke og privatgods. Den er delt helt på midten med 4 våger til hver. De største gårdene i Salten ligger ganske nær kirken.

Hvis man med sentrum i Skjerstad kirke, slår en sirkel som strekker seg inn Misværffjorden og like langt i alle andre retninger, ligger nesten alle de store gårdene innenfor denne sirkelen. Da har jeg tatt med gårder som er over 5 våger. Jeg tok gårdene som var over 5 våger fordi det ville ha blitt for mange gårder hvis jeg tok med alle gårder over 4 våger, for eksempel. Det er svært mange gårder med relativt høy landskyld i dette området, sammenlignet med området nord for Engeløy fjerding. Hvis man regner alle gårder over 2 våger som relativt store, ender vi opp med 68 gårder i Salten som da må regnes som store gårder. I Skattematrikkelen fra 1647 er det 103 gårder totalt i Salten fjerding, så over 50 % av gårdene har en landskyld på 2 våger eller mer. Disse gårdene er store i forhold til gårdene i fjerdingen lengre nord, men i Salten og fjerdingene rundt, er ikke 2 våger spesielt stort, og jeg har derfor valgt ut 5 våger eller mer som størrelsen som indikerer en storgård i dette området

Mønsteret med få heleide gårder blant de største gårdene i området fortsetter i Salten fjerding. Selve kirken ligger ved de to største gårdene i fjerdingen. Kirken ligger på en gård som er delt mellom privatgods/odel og lokalkirkegods, mens gården Ljønes, som ligger rett over sundet i forhold til der kirken ligger, for det meste består av privatgods/odel med en liten andel krongods. Dette er et rikt område, arkeologisk sett. Det er mye som kan tyde på at det her er snakk om et høvdingsete i perioden før kristningen. Det at det er en så liten andel krongods i området rundt kirken gjør at man må vurdere om denne kirken kan ha vært en høgendeskirke som har fått sognekirkestatus utover middelalderen⁷⁵.

Skjerstad er nevnt som eget sogn i et diplom fra 1390 som omhandler en eiendomstransaksjon⁷⁶, men den er ikke nevnt som eget sogn i *AB jordebok* som ble skrevet 40 år senere. Der virker det som om det bare er hovedkirkene som får betegnelsen sogn knyttet til seg. Jeg tror for øvrig at vi skal se helt bort fra antydningen

⁷⁵ Se kart side 34

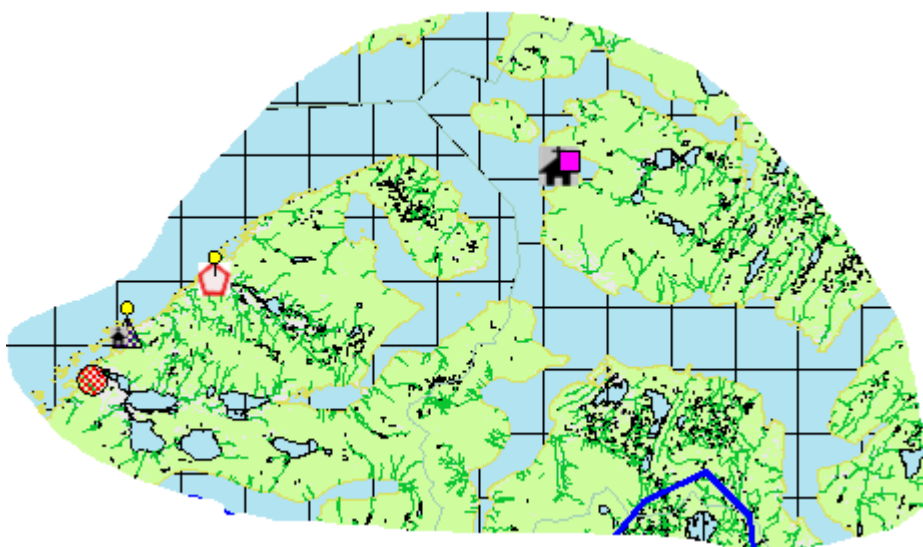
⁷⁶ DN VI. Nr. 331

i boka om Bodøs historie om at kongen kan ha bygd kirke på Skjerstad som en motvekt til en gjenstridig stormann/høvding på gården Ljønes. Enten har Skjerstad vært et underbruk av Ljønes og har da blitt kirkested og prestegård for en stormann på Ljønes, ellers så er Skjerstad et samarbeidsprosjekt mellom tre store gårder, nemlig Ljønes, Nes og Skjerstad.

4.4 Rørstad kirke

Rørstad kirke dukker første gang opp i kildene i *TR 1589*. Den ligger ved gården Rørstad som også er prestegård i området. Dette er også den eneste gården som er i nærheten av kirka da jeg ikke kan finne noen andre gårder i noen av kildene jeg har brukt som ligger i umiddelbar nærhet til denne kirka. Kirka har følgelig ingen eiendom rundt seg, og alle gårdene i fjerdingen hører til Bodin hovedkirke. Rørstad kirke har derimot en gård i Salten fjerding. 81 Holstad er heleid av Rørstad kirke. Jeg kan ikke gi noe godt svar på hvorfor denne gården er den eneste som hører til Rørstad kirke siden det ikke er noen opplagt tilknytning mellom denne gården og kirka. Geografisk nærhet er det på ingen måte snakk om.

En mulig grunn til at det ser ut som om Rørstad kirke har ligget helt uten gårder rundt seg, kan være at prestegården Rørstad har hatt en stor utstrekning.

Figur 29. Kart over Rørstad kirke og Kjerringøy korhus i forhold til store gårder

Hvis man ser på et eiendomskart over Sørfold i dag, har gårdsnummer 4 Rørstad en stor utstrekning som dekker områder på begge sider av fjorden.

Rørstad kirke ligger i skillet mellom det norrøne og samiske i Folda fjerding. Den har ikke andre gårder enn prestegården rundt seg, og nærmeste store gård utenom prestegården, er Kjerringøy som ligger ett godt stykke lengre sør og ut mot kysten. Jeg lurer på om Rørstad kirke kanskje kan ha vært en misjonskirke inn mot det samiske området, grunnlagt av kongen i middelalderen og at den da har fått en relativt stor prestegård.

Den naturlige plassen for kirken i Folda fjerding ville ha vært der Kjerringøy korhus ligger med storgårder på alle kanter og sentralt i forhold til de større gårdene i fjerdingen. Hvis vi ser på kartet over alle gårdene i Folda fjerding⁷⁷, ser vi at kirken ligger der blandingsgodset slutter og de heleide, jevnstore gårdene begynner. De jevnstore, heleide gårdene er i stor grad knyttet til finneodlsområdet⁷⁸.

4.4.1 Kjerringøy korhus

Kjerringøy korhus er nevnt første gang i *TR 1589*. Den ligger på gården Kjerringøy og har i 1589 gudstjeneste hver 4 uke. Den betjenes fra Rørstad kirke av den residerende kappelan der⁷⁹.

Det kan virke som om dette i utgangspunktet har vært en privatkirke som deretter har gått over til å bli en offentlig kirke for gården Kjerringøy og gårdene rundt. Som skrevet tidligere virker dette som et mer logisk sted å legge kirken hvis man skal følge mønsteret fra de andre fjerdingene i Salten og Gildeskål prestegjeld. Her ligger storgårdene ved siden av hverandre, og det virker derfor rart å legge Rørstad kirke, som er hovedkirken for fjerdingen, så langt bort.

⁷⁷ Kart side 43

⁷⁸ L.I. Hansen 2008

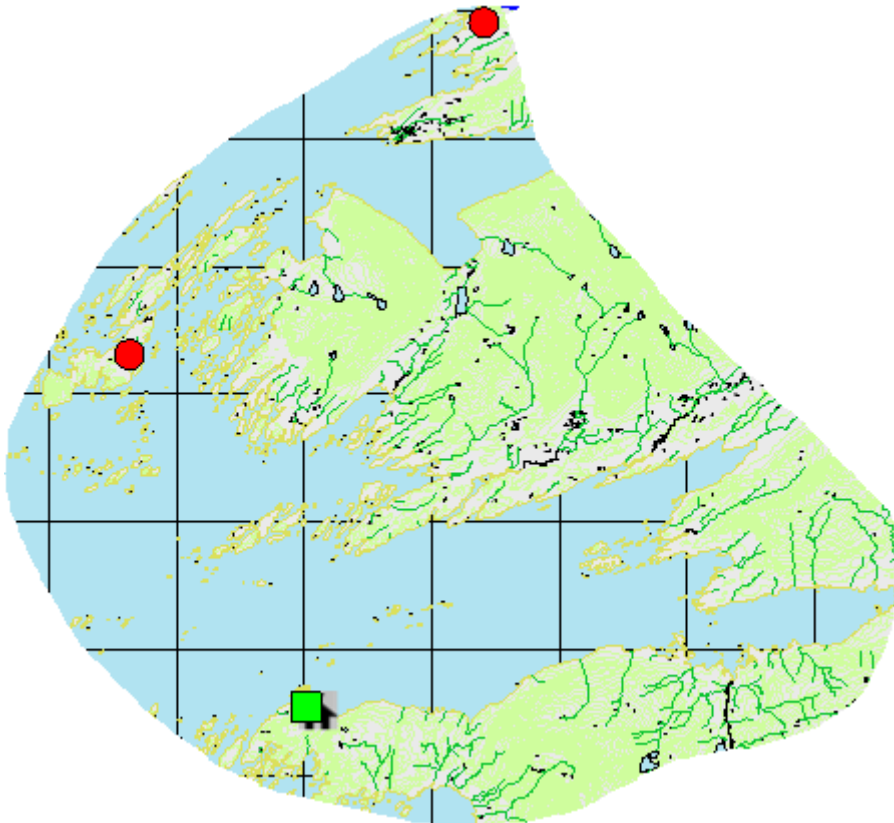
⁷⁹ TR.1589 s. 82

4.5 Leines kirke

Leines/Leiranger kirke dukker også for første gang opp i *TR 1589*. Den ligger ved gården Leines som også er prestegård. Denne gården er nevnt i Håkon Håkonssons saga som en stor og rik gård med de kongetro Bolle-sønnene som oppsittere⁸⁰. Det er ikke nevnt kirke i sagateksten, men det er nevnt at det var kongetro personer som hadde gården, og det er interessant med tanke på hvordan jordegodset ser ut i Leiranger fjerding. . Det er stor sannsynlighet for at det er en kirke bygd av eller med støtte fra kongen da godset i Leiranger fjerding er sterkt dominert av krongods. Noe av dette er tidligere bispegods som blir beslaglagt under reformasjonen, men mye av det kan være opprinnelig krongods eller beslaglagt høvdingods.

Kirken ligger i 1647 på en gård som er klostergods. Jeg har tidligere kommet inn på usikkerheten rundt denne godstypen i 1647, men siden dette ser ut til å ha vært en ustabil type gods etter reformasjonen, er det da umulig at skattematrikkelen 1647 har den riktige betegnelsen på dette godset? Kan det som var klostergods under Bakke kloster, stå riktig ført i 1647 og at de andre kildene som fører det som noe annet i perioden etter reformasjonen, viser de endringene som skjer med godset?

⁸⁰ Håkon Håkonssons saga 1964.s. 177

Figur 30. Leines/Leiranger kirke i forhold til store gårder

Det som er sikkert er at kirken ligger på den største gården i fjerdingen, og det er kommentert i Steigen bygdebok at dette på ingen måte ville være den naturlige plassen for kirken hvis det vanlige var å legge kirkene ved bygdas samlingsplass. Forfatteren av bygdeboka mener at det ville vært mer naturlig om kirken lå ved Tingvalen mellom gården Sund og Alpøy⁸¹. Ut fra stedsnavnet kan man vel si seg enig i dette, men det var vel mer vanlig at kirken ble bygd på en av de største gårdene i bygda, og da kommer ikke disse gårdene opp på nivå med Leines.

Det heleide godset rundt Leines kirke er i all hovedsak krongods eller klostergods. Dette gjør at man må anta at kirken her er bygd i et område med beslaglagt høvdinggods, dette ut fra at det er mye heleid krongods samlet rundt kirkestedet⁸². Holmsen skriver at samling av heleid krongods kan være en indikasjon på at det er snakk om beslaglagt høvdingegods⁸³.

⁸¹ Steigen bygdebok bind I. s. 44

⁸² Se kart side 47

⁸³ Holmsen 1966

Det er ikke lett å si noe om når kirken eventuelt er bygd da det ikke er gjort noen arkeologiske undersøkelser av området der kirken står. Det er nevnt to kirkeklokker som har hørt til Leines kirke, og den ene av disse er datert til 1523, den andre var en enda eldre og slitt klokke⁸⁴.

4.6 Steigen kirke

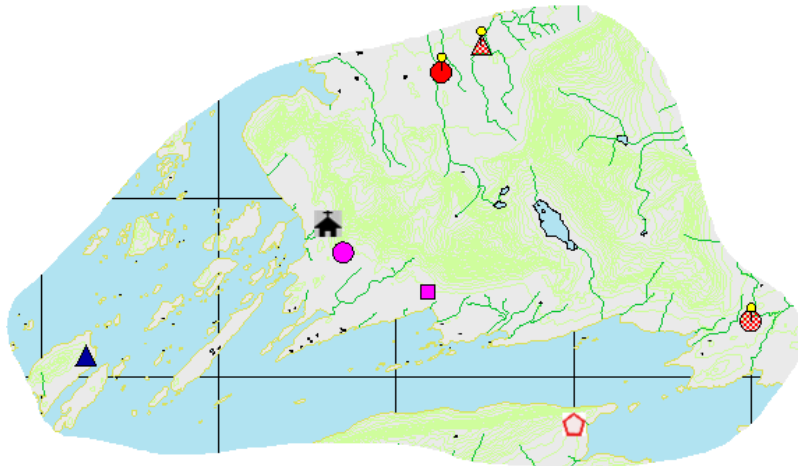
Steigen kirke er hovedkirken i Steigen prestegjeld i 1589 med kirkene Leines og Hamarøy kirker under seg.

Steigen kirke er den tredje steinkirken i Salten fogderi. Den er bygd fra begynnelsen av 1200-tallet til ca. 1250. Kirken ligger ved Steigen gård som er lagmannsgården i Salten fogderi. Den har ingen gårder fra *Skattematrikkelen fra 1647* rundt seg, og det ser dermed ut som om den ligger helt for seg selv. En grunn til dette er at gårder som har noe med offentligheten å gjøre, ikke er nevnt i *Skattematrikkelen fra 1647*. I tillegg til dette er gården kirken ligger på, stor i areal, og det samme er nabogården Bø. Når prestegården er en av de andre nabogårdene, blir det et stort område på kartet som ikke har noen gårder markert⁸⁵.

Steigen kirke har i 1647 skyldpater i 29 gårder tilsvarende 39,17 våger i tre forskjellige fjerdinge. Av disse er 15 gårder heleid lokalkirkegods tilsvarende 22,5 våger.

⁸⁴ Steigen bygdebok bind 1. 44

⁸⁵ Se kart side 47

Figur 31. Steigen kirke i forhold til store gårder

Prestegården i Steigen er den eneste prestegården i Salten fogderi som ikke ligger direkte ved kirken. Den er plassert ca 2 km øst for Steigen kirke og Steigen gård⁸⁶. Dette gjør at man kan tenke seg at Steigen kirke har vært bygd som en stormannskirke i utgangspunktet der presten har bodd på gården og senere har fått tildelt en prestegård et stykke bortenfor kirke og hovedgården. Steigen gård er en av de gårdene som er nevnt i sagaene, og det er liten tvil om at den har vært en svært viktig gård. Det var her Sigurd Ranesson hadde tilhold, og han var svogeren til kong Magnus Berrføtt⁸⁷. Han var lendmann og hadde retten til finneskatten. Denne hadde han fått av kong Magnus. Disse opplysningene gjør at vi vet at det satt en svært viktig mann på gården Steigen på begynnelsen av 1100-tallet og at det mest sannsynlig ble bygd en kirke der i perioden før Sigurd Ranesson eller mens Sigurd Ranesson styrte på Steigen. Det er da mest sannsynlig snakk om den kirken som har stått der før dagens kirke på Steigen. Under arkeologiske utgravninger er det funnet spor av en gammel kirkegård som er eldre enn dagens kirke, som er fra perioden 1200-1250⁸⁸. Det ble funnet en mynt fra kong Olav Kyrres tid, noe som fører til en mulig datering av den første kirkegården til slutten av 1000-tallet.

Det satt altså en stormann og lendmann med tette bånd til kongen på Steigen, men han ville trolig ha vært så rik at han neppe ville ha hatt problemer med å finansiere en kirke på gården sin. Siden en lendmann er en som har fått land og rettigheter av kongen, kan det tenkes at vi her snakker om beslaglagt høvdinggods i Steigen? Og at kirken ble bygd

⁸⁶ Steigen bygdebok bind I s. 56

⁸⁷ Steigen bygdebok bind 1. s. 35

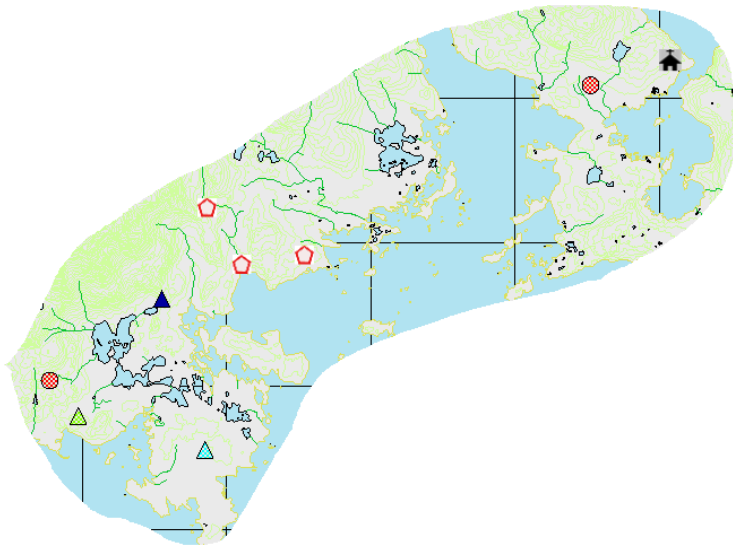
som fylkeskirke på Steigen på initiativ av kongen? Dette kan også være en mulighet, men det at prestegården ligger så langt fra kirken og at det ikke er gården Steigen som er prestegård eller at prestegården er skilt ut fra denne, gjør at man kanskje må stille seg spørsmål til opprinnelsen til kirken. Det kan for eksempel være rettigheten til finneskatten som gjør at Ranesson ble lendmann, og da kan Steigen kirke i utgangspunktet ha vært en høgendeskirke for gården Steigen for senere å ha blitt til fylkeskirke.

Når det gjelder heleid gods så er det ikke veldig mange gårder nær kirken i det store og hele. Dette fordi Steigen gård dekker et veldig stort område pluss at en av de nærmeste gårdene er prestegården som ligger to kilometer mot øst. Resten av fjerdingen er dominert av partseie med en del partseie i forhold til tidligere erkebispegods. Det meste av dette ligger mot øst i fjerdingen.⁸⁹

4.7 Hamarøy kirke

er nevnt første gang i *TR 1589*. Den ligger ved gården Presteid som også er prestegård. Dette er også første gang Hamarøy kirke nevnes i skriftlige kilder. Jeg vil gå ut fra at denne kirken er fra før Svartedauden, da det ikke er sannsynlig med mye kirkebygging i perioden mellom 1349 og 1589. Den er også en av kirkene som har lokalkirkegods lagt til seg, noe som kan tyde på en opprinnelse i middelalderen.

⁸⁹ Se kart side 52

Figur 32. Hamarøy kirke i forhold til store gårder

Som vi ser av kartet over, er ikke Hamarøy kirke sentral i forhold til de store gårdene i bygda. Dette ligner beliggenheten til Rørstad kirke som også ligger bort fra de store gårdene i fjerdingen. En annen likhet er at begge kirkene ligger inn mot det som må regnes som samiske områder. Der kirken ligger, begynner området med heleide og jevnstore gårder som her er en indikasjon på finneodel. Kirken ligger veldig sentralt i fjerdingen, og den ligger også fint til for kontakt innover mot de samiske områdene.

Den eneste litt større gården i nærhet av kirken, er Oppeid på 3 våger, og den er en blanding av krongods og privatgods i 1647. I området ligger det også to heleide gårder som er privatgods i 1647. Disse gårdene hører til det godset som Mandrup Pedersen står som eier av i 1647. Det kan være at disse gårdene egentlig skulle ha vært lokalkirkegods, og at vi dermed har heleid lokalkirkegods og krongods rundt hele kirken⁹⁰. Det er også en del annet privatgods som ligger i denne fjerdingen som kanskje skulle ha vært ført som lokalkirkegods, og dette godset ligger samlet et stykke sørvest for kirken. Det kan se ut som om Mandrup Pedersen har forsøkt å samle store deler av jordegodset sitt til ett område.

Spørsmålet her må være om også dette er en misjonskirke inn mot det samiske. Det er mest sannsynlig ikke en høgendeskirke, men sannsynligvis en annekskirke bygd for

⁹⁰ Se kart side 55

fjerdingsuten uten tilknytning til de store og dominerende gårdene i den søndre delen av fjedringen. Disse gårdene kan ha hatt et større fokus mot Steigen kirke ved at en del av gårdene her har skyldparter som ligger til denne kirken, og avstanden til Steigen kirke er ikke avskrekkende stor i forhold til avstanden til Hamarøy kirke. Vi må også anta at Steigen kirke var den første kirken i området og at det derfor ville være naturlig for gårder i søndre del av Hamarøy fjerding å søke mot Steigen kirke.

Når vi ser på kartet over Hamarøy fjerding, ser vi at fjerdingen er delt i to⁹¹. Den søndre delen har mye privatgods og blandingsgods og ligner i så måte de andre fjerdingsene sør for Hamarøy, mens den nordlige og østlige delen av Hamarøy fjerding har en sterk dominans av heleid krongods. Kirken i 1589 ligger i området med heleid krongods, og må i så måte være bygd i et område med sterk samisk innflytelse.

Det at Hamarøy kirke i likhet med Rørstad kirke ligger for seg selv bort fra de store gårdene i fjerdingsuten, og inn mot eller i områder man må regne som dominert av finneodel, gjør at disse kirkene skiller seg klart ut så langt i sammenligningen av kirker og jordegodsforhold. Man må stille seg spørsmålet om hvorfor disse kirkene ikke er bygd ved de store gårdene i fjerdingsuten.

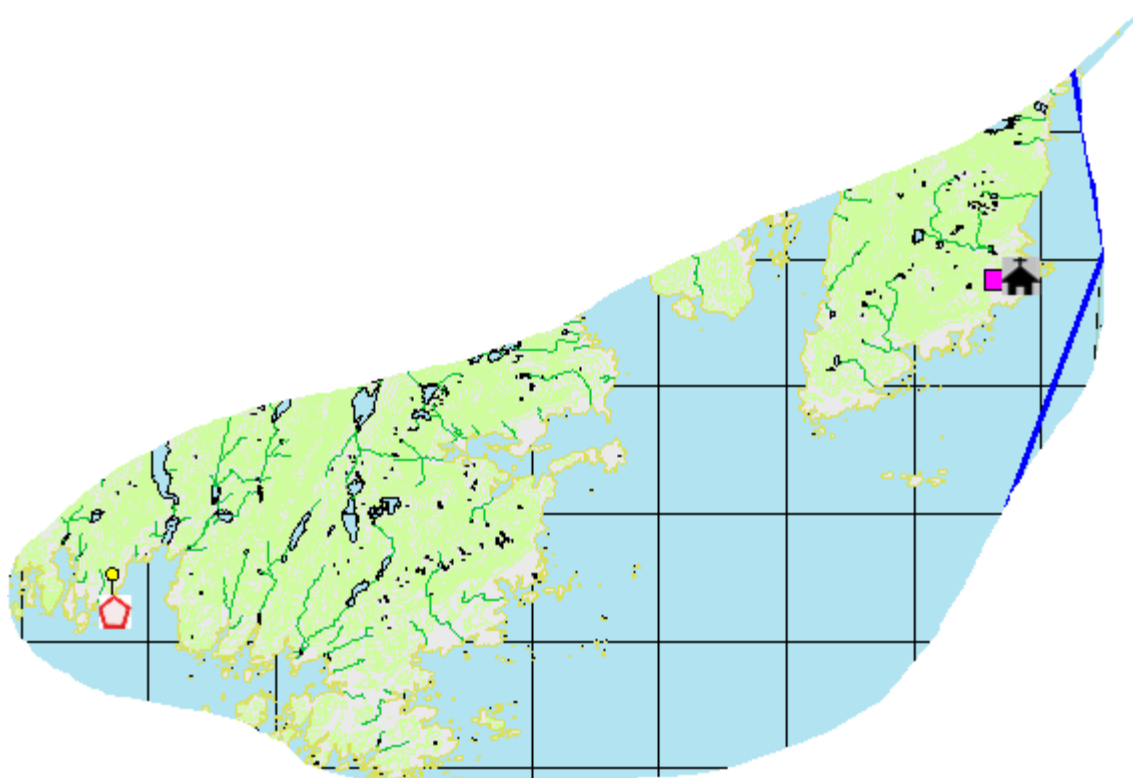
4.8 Lødingen kirke

Lødingen kirke er hovedkirke i Lødingen prestegjeld og ligger i Heggstad fjerding. Den ligger ved gården Lødingen som også er prestegård. Dette er den eneste hovedkirken i Salten fogderi som ikke er bygd av stein og som dermed ikke står i dag. Man regner med at Lødingen kirke står på omtrent samme sted i dag som den gjorde i middelalderen.

Lødingen kirke var hovedkirke i Lødingen sogn som er nevnt i *AB jordebok*. Lødingen prestegjeld står i *TR* oppført med fire kirker og to korhus. Jeg vil tro at det opprinnelig har vært to kirker og et korhus i Lødingen prestegjeld, men at det har blitt utvidet til å ha med Vågan og Gimsøy kirke og Skrova korhus etter Svartedauden.

⁹¹ Kart side 55

Jeg vil tro at denne endringen har kommet i gang så sent som etter at *AB jordebok* er skrevet da ingen av disse kikene står ført i nærheten av Lødingen, og Vågan står faktisk som eget sogn i *AB jordebok*. Jeg går derfor ut i fra at Lødingen prestegjeld opprinnelig har bestått av Heggstad, Tjeldsund og Ofoten fjerdinger.

Figur 33. Lødingen kirke kart og store gårder

Som vi ser av kartet, er det ikke mange gårder som vi kan kalle store gårder i Heggstad fjerding i 1647 når vi går ut fra en landskyld på 3 våger. Når vi ser på kartet over eiendomsforholdene i Heggstad fjerding, ser vi at Lødingen kirke og prestegård ligger helt for seg selv. Dette har nok å gjøre med at prestegården har hatt stor utsterkning og at det ser ut som om vi følger samme mønster som ved Rørstad kirke. I denne fjerdingen er det bare små gårder når det kommer til landskyld i 1647, med unntak av gård nummer 6 Hustad som har 5 våger landskyld og prestegården som også har 5 våger landskyld. Disse gårdene ligger i hver sin ende av fjerdingen, så vi kan ikke si at vi har en sentralt plassert kirke verken med tanke på at det skal være kort vei for fjerdingens innbyggere eller at det skal være kort vei fra det som må ha vært en av de største

gårdene i området. Kirken ligger faktisk nærmere mange av gårdene i nabofjerdningen Tjeldsund.

Når det gjelder det heleide godset i rundt kirken, er det totalt dominert av bispegods fra 1647 eller krongods. Det vil si at det kun er krongods og tidligere lokalkirkegods rundt denne kirken⁹². Den samme situasjonen hadde vi i Hamarøy og Rørstad, og som vi skal se, en lignende situasjon som vi får i Ofoten. Jeg tror derfor det er kongen som har gitt gods til Lødingen kirke. Dette ut fra at kirken er bygd på prestegården uten andre store gårder i nærheten. Det virker derfor sannsynlig at det er kongen som står bak byggingen.

Det kan virke som om Lødingen kirke er den første kirken i området og at den derfor er plassert sentralt i forhold til to fjerdingen. Hvis man tar utgangspunkt i Lødingen kirke og slår en ring rundt kirken, må man opp i en radius på 23 kilometer for å dekke flest mulig av gårdene i fjerdingen. I andre fjerdingen lenger sør så holder det å bruke en radius på litt over tolv kilometer for å ha dekt hoveddelen av fjerdingen. Det kan også virke som om områdene kirkene i Lødingen prestegjeld skal dekke, overlapper hverandre ganske mye.

4.9 Hol korhus/kirke

Dette korhuset har vi ingen opplysninger om før *TR 1589*. Det skal da betjenes av presten fra Lødingen hovedkirke en gang hver tredje helligdag. Den ligger på gården Hol og ligger i samband med gården Stokke. Andre interessante gårder i nærheten, er gården Hov som ut fra navnet indikerer et samlingssted i perioden før kristendommen. I tillegg har vi gården Kongsvik som er den største gården i fjerdingen. I tillegg til disse to gårdene nevnes Sand som et potensielt tidligere høvdingsete der Ogmund-ætta skulle hatt sitt sete⁹³. Det kan se ut som om Hol kirke er plassert på en sentral plass i forhold til store gårder i Tjeldsund fjerding. Den er derimot ikke plassert sentralt i forhold til alle gårder i fjerdingen da den ligger helt nord i fjerdingen, på grensen mot det som i dag er

⁹² Se kart side 59

⁹³ Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie IV. s. 149

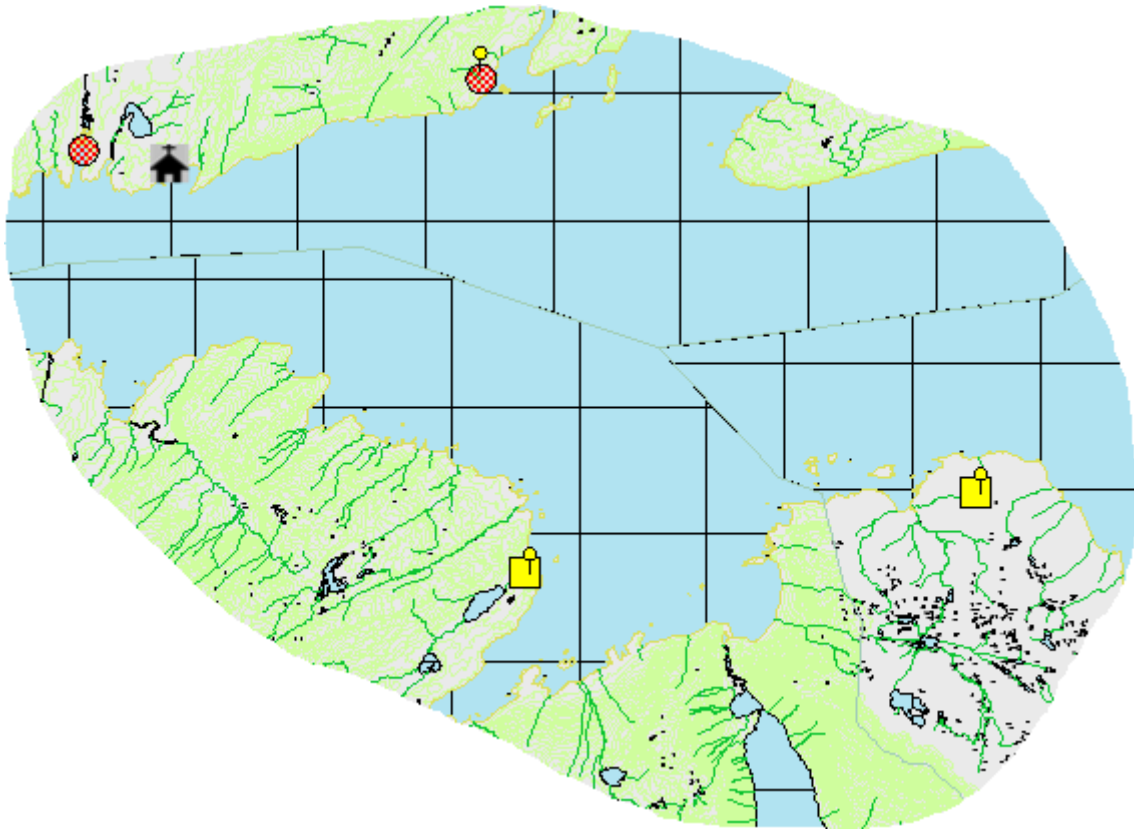
Troms fylke. Dette virker litt merkelig i og med at Tysfjord faktisk var en del av Tjeldsund fjerding og dermed ligger svært langt fra en eventuell kirke.

Hol korhus virker dermed ikke å være bygd med tanke på at den skal tjene hele fjerdingen eller eventuell misjonering mot den samiske delen av fjerdingen som da blir i Tysfjord. Den virker heller å være bygd som høgendeskirke for en eller flere gårder helt nord i fjerdingen. Den har ikke noe lokalkirkegods lagt til seg, og en eventuell prestegård står det ingen ting om i kildene jeg har brukt, men jeg vil anta at Hol gård kan ha vært prestegård.

4.10 Ofoten/ Evenes kirke

Ofoten kirke lå mest sannsynlig der Evenes kirke ligger i dag. Den er første gang nevnt i Håkon Håkonssons saga helt bakerst der kong Håkon Håkonssons gode gjerninger står oppramset⁹⁴. Den er også nevnt i *TR*. Kirken får ikke like utfyllende omtale som Tromsø kirke gjør, men de nevnes på omtrent samme sted i oppramsingen.

⁹⁴ Håkon Håkonssons saga s. 314. Aschehoug. Oslo 1964

Figur 34. Ofoten kirke i forhold til storgårder

Hvis vi ser på kartet over store gårder i Ofoten fjerding, ser vi at det ikke er svært mange. Det er totalt 4 gårder med en landskyld på 3 våger eller høyere. Jeg har her valgt å ta med gårder på 3 våger fordi det er en relativt høy landskyld når du har passert Steigen fjerding på vei nordover i Salten fogderi.

Det mest interessante dukker imidlertid opp når vi ser litt nøyere på eiendomsforholdene totalt for Ofoten fjerding med bakgrunn i det vi vet om kirkens tilblivelse. Hvis vi, som jeg skrev under Ofoten fjerding og eiendomsforhold, utelukker de indre fjordområdene når vi ser på eiendomsstrukturen i Ofoten, kommer det fram noe som er helt spesielt for denne kirken i Salten fogderi. Det er nesten utelukkende gårder med kirkelig tilknytning. Det kan se ut som om kirken har fått nesten en hel fjerding til disposisjon da den ble grunnlagt en gang på 1200-tallet. Det er bare fire av gårdene som ligger utenfor de indre fjordområdene som ikke har en eller annen form for kirkelig tilknytning.

Det meste av dette er tidligere lokalkirkegods som står ført som bispegods i *Skattematrikkelen fra 1647*. En gård er klostergods i 1647, mens 8 gårder er krongods eller delvis krongods med tidligere bispegods i seg. En gård er privatgods, en gård er privatgods og krongods uten tidligere bispegods i seg, og en gård er rent krongods uten tidligere bispegods.

Kan dette være en indikasjon på at kirken faktisk ble bygd av Håkon Håkonsson? Vil det dukke opp på denne måten i kildene? Det kan jeg ikke gi noe bestemt svar på, men Tromsø kirke som nevnes i samme kilde, har også en stor mengde lokalkirkegods rundt kirken, men skiller seg ellers fra Ofoten kirke ved at det ikke er så mye erkebispegods knyttet til området rundt kirken⁹⁵. Jeg vet ikke om lokalkirkegodset som ligger i Ofoten fjording er Ofoten kirkes eller om det hører til Lødingen kirke. Dette godset står som nevnt tidligere bare som bispegods i 1647, men siden det er klart at Tromsø kirke har fått lagt gods til seg, vil jeg gå ut fra at også Ofoten kirke har fått det siden det er opplyst at de har samme byggherre.

4.11 Oppsummering av kapittelet om Kirker i forhold til eiendomsforhold og storgårder

Her vil jeg først gi en kort gjennomgang av det jeg mener er viktig for hver enkelt kirke med kirketype og godsforhold rundt kirken for å vise hvordan jeg har kommet fram til den kirketypen jeg mener kirken har vært i middelalderen. Jeg vil også kommentere navn på kirkested i forhold til områdenavn og gårdsnavn for hver enkelt kirke.

Kirkene i Salten fogderi:

Gildeskål kirke: mulig høgendeskirke. Dette på grunn av mangel på heleid gods i den store gården knyttet til kirken. Inndyr har muligens vært i privat eie i middelalderen med mye heleid gods innover i fjorden som kan være gitt av Inndyr ved kirkegrunnleggingen. Kirken har gårdsnavn, men jeg tror her at området har tatt navn etter den gården kirken ble anlagt på.

⁹⁵ Trædal 2008. s 153.

Bodin kirke: hovedkirke, sannsynligvis bygd med kongelig innblanding. Dette ut fra at gården som kirken ligger ved, er rent krongods. Også nabogårdene til kirken er for det meste rent krongods, og det er mye krongods og lokalkirkegods, enten delt, partseid eller heleid i fjerdingen. Kirken har gårdsnavn etter gården den er bygd på, og prestegården er ikke gården kirken er bygd på, men nabogården.

Skjerstad kirke: er etter min mening en høgendeskirke, trolig bygd på omtrent samme tid som Bodin kirke eller muligens litt senere. Grunnen til at jeg mener at den har vært en høgendeskirke, ligger i at det ikke er heleide gårder i nærheten av kirken. Svært stor andel av gårder som er delt mellom lokalkirke og private. Kanskje en indikasjon på at flere gårder har gått sammen om å bygge kirke på stedet. Kirken og prestegården har samme navn, men forskjellig navn fra fjerdingen, som er Salten.

Kvalvåg korhus: lite bønnehus bygd på gården for privat bruk. Bare nevnt i *AB jordebok*. Samme navn som gården, men eksisterte ikke lenger ved utgangen av middelalderen.

Kjerringøy korhus: er etter min mening et privat initiativ, bygd for gården Kjerringøy eller i samarbeid mellom de store gårdene i det området. En annen indikasjon på at det er et privat initiativ, kan være at den aldri er nevnt med prestegård. Korhuset har samme navn som gården den er bygd på.

Rørstad kirke: bygd av eller på oppdrag av kongen. Ligger for seg selv, bygd på en stor gård som også er prestegård. Området nærmest kirken domineres av heleid krongod og lokalkirkegods. Ligger i eller inn mot et område som er dominert av finneodel og kan dermed være ment som en misjonskirke.

Leines kirke: ut i fra eiendomsforholdene i Leiranger fjerding, vil jeg si at Leines kirke er bygd av kongen eller at det har blitt gitt gods til kirken fra kongen, men siden kirken ikke har fått egen prestegård og ligger på den største gården i fjerdingen, kan det minne om en høgendeskirke. Det kan tenkes at Leines har vært prestegård, og at den har blitt lagt ned i seinmiddelalderen. Det vil i så fall forklare hvorfor den ser ut som en høgendeskirke i et område dominert av krongods og kirkelig heleie.

Steigen kirke: jeg mener den i utgangspunktet må være bygd som en høgendeskirke for så å bli en fylkes/hovedkirke i løpet av middelalderen. Kirken ligger på den største gården i fjerdingen, men har ikke prestegård i nærheten. Prestegården ligger 2 kilometer bort fra kirken og Steigen gård. Dette gjør at jeg tror at kirken er bygd av en stormann, og at presten har hatt opphold og underhold på gården for senere å bli tildelt en av nabogårdene til Steigen. Kirken har navn etter gården den er bygd på, ikke etter prestegården eller området den ligger i.

Hamarøy kirke: er etter min mening en kirke etter samme mønster som Rørstad kirke. Den er bygd bort fra det som må ha vært de sentrale delene av Hamarøy i middelalderen, og den har det som ser ut til å ha vært krongods og lokalkirkegod rundt seg. Den er bygd på prestegården Presteid, men har tatt navn etter området den ligger i. Dette er en av to kirker som tar navn etter området den ligger i. Den andre er Ofoten kirke som jeg skal beskrive under.

Lødingen kirke: Denne kirken ligner eiendomsmessig på kirkene i Rørstad, Hamarøy og Ofoten. Den ligger på en stor gård som også er prestegården. Den har stort sett krongods eller tidligere lokalkirkegod rundt seg i heleide gårder. Kirken ligger sentralt i det som er Lødingen prestegjeld, men ikke sentralt i forhold til fjerdingen den tilhører. Dette har fått meg til å stille spørsmål om dette var den første kirken i området. Kirken har navn etter gården den ligger på og ikke etter området den ligger i, som er Heggstad.

Hol korhus: Dette mener jeg helt klart må ha vært en høgendeskirke for en eller flere store gårder i nordre del av Tjeldsund fjerding. Den har ikke prestegård, og den ligger veldig lite sentralt i forhold til resten av fjerdingen i et område med flere mulige storgårder. Navnet har den fra gården den ligger på, og den har ikke gitt eller fått noe navn til området den ligger i.

Ofoten kirke: er den kirken som man kan være sikrest på byggherren til hvis man stoler på sagaene som kilder. Denne kirken skal ha blitt bygd av Håkon Håkonsson, og ut i fra fordelingen av jordegodeset i Ofoten, ser dette ut til å være en mulig bekreftelse på at det er kongen som har gitt eiendom til kirken her. Det kan se ut som om kongen her har gitt en hel fjerding for kirkens opprettholdelse og underhold. Kirken ligger på gården

Evenes, men har tatt navn etter området den ligger i i middelalderen. Den står som Ofoten kirke i *TR 1589*.

I kapittelet om kirker og eiendomsforhold har jeg presentert kirkene sånn som de ligger i forhold til store gårder, og jeg har også kommentert eiendomsforholdene rundt den enkelte kirken og kirkens eiendommer i hver enkelt fjerding. Jeg vil nå komme med noen betraktninger når det gjelder kirkebyggingen og hvordan den kan ha utviklet seg i Salten fogderi.

Hvis vi tar utgangspunkt i hvordan Salten fogderi har utviklet seg, vet vi fra *AB jordebok* at det var to sysler i Salten i 1432. Vi kan gå ut fra at disse administrative enhetene strekker seg lenger tilbake i tid enn *AB* og at det ikke er usannsynlig at de to første kirkene i det som var Salten fogderi i 1647, var Bodin kirke og Steigen kirke. Disse kirkene må da regnes som de opprinnelige fylkeskirkene for dette området. Jeg har ikke tatt med Gildeskål som fylkeskirke siden det for meg virker usikkert om Gildeskål kirke var en del av det som senere ble Salten fogderi på den tiden kirken ble bygd der. Jeg tviler på om Gildeskål kirke noensinne ble det man kan kalle en hovedkirke eller fylkeskirke. Jeg tror også at Lødingen kirke kommer inn ganske tidlig, og da muligens som en tredje fylkeskirke i området. Dette ut fra at den er hovedkirke i *TR 1589*, og også ut ifra på plasseringen av kirken, som ikke er i sentrum av fjerdingen, men heller mot midten av alle fjerdingene den representerer før det kommer flere kirker i området. Brendalsmo skriver at fylkeskirker og hovedkirker ofte er sammenfallende og at hovedkirke er en senere benevnelse på fylkeskirke⁹⁶.

Gildeskål kirke er mest sannsynlig opprettet på omtrent samme tid som Steigen og Bodin kirker, men ligger i et område med ustabile grenser, og den kan også ha hatt en mulig funksjon innover mot de samiske områdene i Beiarnfjorden og dalen. Dette kan være en av grunnene til at Gildeskål kirke har svært mange gårder innover i denne fjorden lagt til sitt lokalkirkegods. Om Gildeskål kirke var en fylkeskirke/hovedkirke, er vanskelig å svare på. Den benevnes ikke som hovedkirke i *TR 1589*, men dette kan skyldes at den ikke har andre kirker under seg. Jeg tror Gildeskål kirke må ha vært en

⁹⁶ Brendalsmo 2003. s. 243

høgendeskirke av høy status. Mulig det har vært en eller annen form for godsdannelse med gården Inndyr som hovedgård. Da er det kanskje ikke så unaturlig å bygge en høystatuskirke til gården/godset sitt. Gildeskål prestegård blir da gitt fra eieren på Inndyr og må regnes som et underbruk av Inndyr før kirkebyggingen på stedet. Dette følger det som Skre skriver om eiendomsforhold og hvordan prestegårdene kan ha blitt gitt til kirken⁹⁷.

Dette mønsteret, som Skre beskriver, er ikke totalt i Salten fogderi. Det er eksempler på at prestegården er hovedgården der kirken er bygd og at det ikke er større gårder i nærheten, noe som ville ha vært naturlig hvis det var en stormann eller lignede som stod bak kirkebyggingen. Kirker og prestegårder der prestegården er hovedgården, er Rørstad kirke og prestegård, Hamarøy kirke med Presteid som prestegård, Lødingen kirke og prestegård og muligens Ofoten kirke med Evenes prestegård. Dette blir da 4 av de totalt 12 kirkene og korhusene jeg har omtalt i denne oppgaven.

Det er 4 kirker/korhus som er bygd på en storgård og som ikke har prestegård: Kvalvåg bønnehus, Kjerringøy korhus, Leiranger kirke og Høl korhus. Når vi tar bort kirkene uten prestegård, står vi igjen med at 50 % av kirkene er bygd ved en gård der prestegården må regnes som hovedgården i området. Et helt annet resultat enn det Skre kom frem til i sine undersøkelser på Romerike⁹⁸. Disse kirkene – med prestegård som hovedgård – kan ha kongen som direkte byggherre, og de har da fått både prestegård og jordegods fra kronen. Det er da mest sannsynlig at dette godset har tilfalt kongen gjennom konfiskasjoner for deretter å bli gitt til underhold for en kirke.

5.0 Oppsummerende tanker om oppgaven

I avslutningen av oppgaven vil jeg komme med noen betraktninger og konklusjoner jeg mener man kan trekke ut fra det jeg har funnet gjennom min bruk av *Skattematrikkelen fra 1647* sammen med andre kilder satt opp i tabeller og plottet på kart. For oppsummeringen vil jeg ta utgangspunkt i spørsmålene som jeg har stilt innledningsvis og til slutt trekke frem noen konklusjoner ut ifra oppgavens hovedproblemstilling.

⁹⁷ Skre 1996 s. 193

⁹⁸ Skre 1996

Det første spørsmålet som jeg stilte innledningsvis var: i hvilken utstrekning kan kirkesituasjonen i middelalderen belyses ut fra *TR 1589*?

Her må jeg svare at de kirkene som står i *TR 1589*, var kirker i Salten fogderi i middelalderen. Det *TR 1589* ikke gir noe svar på, er om det var andre kirker i området i middelalderen. Det kan ha forsvunnet kirker og kirkesteder. Det er nevnt noen sagnkirker og kloster i noen av bygdebøkene, men jeg har ikke hatt mulighet til å sjekke disse nærmere. *TR 1589* gir også opplysninger om prestegårder og kirkenavn, noe som har vært svært nyttig i gjennomgangen av eiendomsmaterialet. *TR* gir derimot ikke opplysninger om eventuelle prestegårder som kan være nedlagt i seinmiddelalderen, og dette blir da en usikkerhet i kildematerialet. Det er områder i Salten fogderi hvor avstanden til nærmeste kirke er uforholdsmessig stor, og det ville ikke være rart om det hadde stått en liten kirke eller korhus på enkelte steder i høymiddelalderen. Man kan derfor si at *TR 1589* kan brukes sammen med andre kilder for å gi et innblikk i kirkesituasjonen i middelalderen.

Det andre spørsmålet som jeg ville belyse, var hvordan jordegodset som kartlegges i *Skattematrikkelen fra 1647* kan kartlegges i forhold til tidligere kilder (*TR 1589*, *NLR*, *OE jordebok* og *AB jordebok*).

Her må jeg svare at *Skattematrikkelen fra 1647* lar seg etterprøve ved hjelp av de ovennevnte kildene. Det vanskelige med *Skattematrikkelen* er at det har skjedd en del endringer i tillegg til de som dukker opp i mine kilder. De lar seg, som jeg beskriver under, delvis etterspore i selve *Skattematrikkelen*. Men jeg har også funnet ut, for eksempel ved å gjennomgå Stenslands hovedoppgave fra 1979, at det er behov for å bruke flere kilder til å kontrollere alle endringene og eiendomstransaksjonene som har skjedd fra Svartedauden fram til 1647. Det har vært relativ stor stabilitet i mange av fjerdingene jeg har tatt for meg, men det finnes unntak i for eksempel Gildeskål der lensherren Kaas gikk konkurs og endret bildet for jordegodset i det området. Dette er ting som kan etterprøves ved bruk av flere kilder, men jeg har ikke hatt mulighet og tid til å gå gjennom alle disse i denne oppgaven.

Det tredje spørsmålet som jeg ønsket å belyse var: kan *Skattematrikkelen fra 1647* brukes til å si noe generelt om eiendomsstrukturen i Salten fogderi i middelalderen, og

hvordan kan man kontrollere at Skattematrikkelen kan brukes til å si noe om forholdene i middelalderen?

Etter min gjennomgang av Skattematrikkelen har det dukket opp nye aspekter hele tiden som har fått meg til å tenke over hvorfor det står ført opp på denne måten i kildene mine. Jeg har for eksempel kommet fram til en mulig måte å finne ødegårder gjennom en sammenligning mellom *Skattematrikkelen fra 1647* og de kildene som nevner erkebispegodset. De gårdene som har vært erkebispegods i middelalderen, og som ikke dukker opp som krongods i *Skattematrikkelen fra 1647*, har ofte vært øde i seinmiddelalderen. Det er en teori med noe dokumentasjon fra Salten fjerding der det er laget et kart over gårder som var øde eller muligens var øde i seinmiddelalderen. Disse gårdene stemmer nesten 100 % med det godset som ikke ble krongods senere. Dette gjelder også gårder der det er informasjon om at en bruksdel har vært øde, og den gården står ført med erkebispegods, men så dukker ikke den delen opp som krongods i senere kilder. Jeg har ikke gjort noen større undersøkelser rundt dette, fordi det hadde sprengt rammen av oppgaven, men syntes det var interessante sammentreff i kildene.

Et annet viktig aspekt med Skattematrikkelen fra 1647 er at den først er ført geografisk etter fogderi, og så etter fjerding. Når du kommer ned på fjerdingsnivå, er den ført etter godstype. Dette ser man ikke ved kun å se på Skattematrikkelen, man må legge alle gårdene inn på kart eller ha inngående lokalkunnskap for å kunne se det. Det er ikke alle gårdene som står riktig i forhold til den godstypen de har, og de dukker da opp som hull i en annen godstype. Jeg mener at dette indikerer at *Skattematrikkelen fra 1647* må være ført fra en tidligere kilde som også viser jordeierne. Det er spesielt tydelig i Hamarøy der svært mange gårder som burde stått som lokalkirkegods, plutselig står som privatgods. Alt godset har samme eier, og det er Mandrup Pedersen. Det er kjent at han har overtatt noe lokalkirkegods i Steigen⁹⁹, og da er det ikke usannsynlig at det samme har skjedd i Hamarøy. Om det har skjedd gjennom såkalt makeskifte eller andre avtaler, kan jeg ikke svare på med sikkerhet. Men det er interessant at det er mulig å spore endringer i jordeiendomsforhold gjennom å finne hull i hvor de er ført opp i *Skattematrikkelen fra 1647*.

⁹⁹ Stensland 1979 s. 43

Skattematrikkelen har også gitt svar på om godset som står som erkebispegods i de forskjellige kildene, går over til krongods i 1647. Ved å sammenligne *Skattematrikkelen fra 1647* med de andre kildene jeg har brukt, ser man at gårdene i de aller fleste tilfeller endrer eier fra erkebispegods til krongods. Det er, som nevnt, tidligere tilfeller der dette ikke skjer, hvis gården eller en gårdpart har vært øde i seinmiddelalderen, og det kan også være tilfeller der det har skjedd makeskifte sånn at gårder eller gårdparter har skiftet eier.

Med bakgrunn i disse aspektene mener jeg å kunne si at *Skattematrikkelen fra 1647* er en svært nyttig kilde i forhold til jordeiendomsforhold i middelalderen når den blir brukt sammen med så mange komplimenterende kilder som mulig.

5.1 Oppsummerende tanker rundt hovedproblemstillingen

Min hovedproblemstilling for oppgaven var å finne ut om det er mulig å si noe om kirkebygging i middelalderen, i det som i 1647 gikk under betegnelsen *Salten fogderi*, ved hjelp av retrospektiv metode.

Jeg vil svare at jeg ikke skal kan trekke for store generelle konklusjoner når det gjelder hvem som bygde kirkene i de forskjellige fjerdingene, men at det er indikasjoner i eiendomsmaterialet, er det liten tvil om. Dette gjelder kanskje særlig for Ofoten kirke der vi har opplysninger fra sagaen kombinert med spesielle eiendomsforhold rundt kirken. For de andre kirkene har vi ingen slike sagaopplysninger, men her kan man ut ifra eiendomsforhold som gårdsstørrelse, heleid mot partseid gods og hvem som eide godset rundt kirken, få enkelte indikasjoner på hvem som stod bak kirkebyggingen.

For Ofoten sin del har vi sagaopplysningen om at det var Håkon Håkonsson som stod bak kirkegrunnleggelsen. Jeg ser indikasjoner flere steder på kongelig innblanding i kirkebyggingen i Salten fogderi, først og fremst i kirkene i Hamarøy og Rørstad som begge ligger utenom det man må regne som de sentrale delene av fjerdingen, og med mye heleid gods rundt seg. For Rørstad sin del er det en blanding av loklakirkegods og krongods, og for Hamarøy sin del, består gårdene nærmest kirken stort sett av krongods og lokalkirkegods.

Hovedkirkene i Salten fogderi er jeg mer usikker på. De er alle bygd på store gårder. Jeg mener det er indikasjoner på at to eller tre av kirkene i utgangspunktet har vært høgendeskirker. Lødingen kirke synes å være bygd i samme tradisjon som Rørstad kirke: utenom de sentrale gårdene i bygda. Det kan dermed være kongelig bakgrunn for den kirken. Ved Steigen kirke er jeg mer overbevist om at den er grunnlagt opprinnelig som høgendeskirke for Steigen gård eller kanskje som et samarbeid mellom Steigen og gården Bø som begge er svært store og ligger tett på hverandre i Engeløy fjerding. Steigen kirke har deretter utviklet seg til å bli en fylkeskirke/hovedkirke med flere kirker under seg. Bodin kirke kan være bygd som høgendeskirke for Bodøgård som er en av de største gårdene i det området. Men her er det også indikasjoner på at det kan ha stått en steinkirke der før den kirken som er bygd ca. 1250, da det er funnet rester av en mur under kirken¹⁰⁰. Dette kan da være en indikasjon på at det har vært en opprinnelig fylkeskirke på plassen. Gården Bodøgård er i 1647 krongods, og den er ikke nevnt som noe annet i de andre kildene jeg har brukt. Coldevin kommer med noen interessante opplysninger når det gjelder eiendomsforholdene rundt Bodøgård nemlig at den frem til 1600-tallet var heleid kirkegods, men ble delt da lensresidensen skulle legges dit¹⁰¹. Det kan derfor være et område med beslaglagt høvdinggods og en kirkegrunnlegging på bakgrunn av det.

Gildeskål kirke er på en måte en hovedkirke i 1589, men den mangler å ha kirker under seg. Derfor mener jeg at Gildeskål kirke mest sannsynlig har vært og var gjennom store deler av middelalderen, en høgendeskirke. Den endrer seg til en sognekirke etter hvert (AB)¹⁰² og har blitt en prestegjeldskirke i 1589. Det at Gildeskål står som et sogn i *AB jordebok*, kommer med nesten som en tilfeldighet. Det står bare som en anmerkning ved en av gårdene, i mosetning til de andre sognene i mitt område som står ført hver for seg under betegnelsen sogn.

Da har jeg nevnt de fleste kirkene og korhusene jeg har sett på i oppgaven bortsett fra to korhus og en kirke. Kvalvåg korhus og Kjerringøy korhus har jeg satt som opprinnelige høgendeskirker eller private bønnehus for en storgård. Kjerringøy korhus utvikler seg til å bli en selvstendig kirke etter reformasjonen, mens Kvalvåg bønnehus ikke

¹⁰⁰ Ekroll 1997 s. 300

¹⁰¹ Coldevin, A 1989 s. 162

¹⁰² AB jordebok s. 150

forekommer i *TR 1589* og ikke dukker opp i noen kilder senere heller. Hol korhus i Tjeldsund er også mest sannsynlig en høgendeskirke for en eller flere gårder i nordre deler av Tjeldsund fjerding. Jeg kan ikke svare på hvorfor det er bygd et korhus der, men mener at det ikke kan ha vært annet en en privatkirke. Det ligger to større kirker tett ved der dette korhuset skal ha stått, og det er ikke nevnt med prestegård i noen av kildene jeg har brukt.

Jeg mener derfor at det er mulig å si noe om kirkebygging i middelalderen i det som i 1647 gikk under betegnelsen *Salten fogderi*, ved hjelp av retrospektiv metode, men at man må være forsiktig med å trekke for mange generelle konklusjoner.

Det er flere aspekter ved materialet jeg har gått gjennom for denne oppgaven som kunne vært gjennomgått for å få flere interessante resultater. Jeg tenker blant annet at man kunne ha trukket inn flere kilder til det materialet jeg allerede har sett på, for å kunne spore eiendomsstrukturer sikrere gjennom kildene. Jeg synes også det at arbeidet som Frode Iversen har gjort med å analysere eiendomsforhold i forhold til arkeologisk materiale som gravhauger o.l for å finne frem til kongelige eller opprinnelige høvdinggårder med omliggende gårder i direkte avhengighet til disse, er interessant¹⁰³. Det er et par gårder i mitt område som jeg gjerne skulle ha hatt tid til å se litt nærmere på.

Jeg kunne også tenkt meg å se nærmere på sagnkirker og mulige kirkesteder i Salten fogderi. De har ikke dukket opp i mine kilder, men det har vært referanser til noen sagnkirker i enkelte av bøkene og artiklene jeg har lest om Salten fogderi. Det er mest i lokalhistoriske nettsider man finner slike referanser, og for å finne ut mer om disse kirkene, måtte man reist til hvert enkelt område for å snakke med noen med inngående lokalkunnskap om stedets sagn og legender. Å sette slike sagnkirker opp mot de kildene man har når det gjelder jordegods, kunne være interessant for å se om det er økonomiske spor etter eventuelle kirker. Å kunne bruke slike kilder i tillegg til de skriftlige kildene som jeg har brukt i oppgaven min, ville gi et enda rikere materiale for forskning på tidlig kirkebygging og eiendomsforhold i Salten fogderi, men det ville ha gått ut over den rammen jeg hadde for denne masteroppgaven.

¹⁰³ Iversen, F 2005, s. 133-144

Literaturliste

- Andersen, O. (1992). Ofuohtagat: samer og nordmenn i Ofoten. Bergen
- Andersen, O. (2002). Flyttefolk og bofaste: en studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland. [Tromsø], Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsøs.
- Bjørgero, N. og L. I. Hansen (1981). Seinmiddelalder i norske bygder: utvalgte emner fra Det nordiske ødegårdsprosjekts norske punktundersøkelser. København, I kommission hos Landbohistorisk Selskab.
- Jørgensen, J. G. (1997). Aslak Bolts jordebok. Oslo, Riksarkivet.
- Brendalsmo, J. (2001). Kirkebygg og kirkebyggere: byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600. Tromsø
- Brendalsmo, J. (2003). Kirker og sogn på den trønderske landsbygda ca. 1000-1600.(red. Imsen, S. 2003) Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie. Trondheim, Tapir akademisk forl.: S. 233-253.
- Brinchmann, C., J. Agerholt, et al. (1926). Olav Engelbrektssøns jordebog: register paa St. Olavs jorder, forfattet under erkebiskop Olav Engelbrektssøn; Anhang: Erkebiskop Gattes jordebøger. Oslo, Nationaltrykkeriet.
- Coldevin, A. (1989). Jordegods og storgårder i Nord-Norge. Espå, Lokalhistorisk forlag.
- Dybwad (1937). Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. Oslo, Jacob Dybwad.
- Eilertsen, T. F. (1971). Ødegårder i Gildeskål og Beiarn ca. 1400-1600. Oslo, Universitetet i Oslo
- Evsen, B. and L. I. Hansen (2008). Nordlands kulturelle mangfold: etniske relasjoner i historisk perspektiv. Oslo, Pax.
- Fladby, R. (1978). Hvordan Nord-Norge ble styrt: nordnorsk administrasjonshistorie fra 1530-åra til 1660. Tromsø, Skrifter Universitetet i Tromsø. Historieseksjonen.
- Fladby, R. and T. Schou (1982). Nordland fylke. Oslo, Norsk lokalhistorisk institutt.
- Fygle, S. (1980). Kirke-, skole-, fattigvesen- og kommunalhistorie for gamle Steigen prestegjeld ca 1000-1900. Steigen, Steigen kommune.
- Gabrielsen, T. (1998). Kirkeoppkomsten i Nord-Norge: en analyse av årsak og beliggenhet til tidlige kirker i området mellom Bodø og Tromsø. Tromsø, Institutt for arkeologi, Samfunnsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Tromsø
- Hamre, A.-M. (1983). Trondhjems reformats 1589; Oslo domkapittels jordebok 1595. Oslo, I hovudkommissjon hjaa Jacob Dybwad.

- Hansen, L. I. (2000). Astafjord bygdebok, Historie. [Tennevoll], Lavangen kommune.
- Hansen, L. I. (2003). Trondenes kannikgjeld.(red. Imsen, S. 2003)Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie. Trondheim, Tapir akademisk forlag.
- Holberg, E., A. Hutchinson, et al. (2009). Lenge før byen: Bodøs historie: fram til 1816. Trondheim, Tapir akademisk forlag.
- Holmsen, A. (1940). Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning. Hundre års historisk forskning: utvalgte artikler fra Historisk tidsskrift. Oslo, Universitetsforlaget
- Holmsen, A. og K. Lunden (1966). Gard, bygd, rike: festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 årsdag 5. juni 1966. Oslo, Universitetsforlaget.
- Imsen, S. (2003). Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie. Trondheim, Senter for middelalderstudier.
- Iversen, F. (2004). Eiendom, makt og statsdannelse: kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder. [Bergen], Universitetet i Bergen.
- Kjeldstadli, K. (1992). Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget. Oslo, Universitetsforlaget.
- Liepe, L. (2001). Medieval stone churches of Northern Norway: the interpretation of architecture as a historical process. Tromsø, Universitetsbiblioteket i Tromsø.
- Nielssen, A. R. (1990). Fra steinalderen til 1700-tallet. Lødingen, Kommunen, Kulturkontoret.
- Sandnes, J. og H. Salvesen (1978). Ødegårdstid i Norge: det nordiske ødegårdsprosjekts norske undersøkelser. København, I kommission hos Landbohistorisk Selskab
- Sigurðsson, J. V. (1993). Goder og maktforhold på Island i fristatstiden. Bergen, Historisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Skre, D. (1996). Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e. Kr. Oslo, D. Skre
- Hødnebo, F. (1996). Heimskringla. Oslo, Samlaget.
- Stensland, R. H. (1979). Bosetninga i Steigen 1300-1660. Tromsø
- Storli, I. (2006). Hålogaland før rikssamlingen : politiske prosesser i perioden 200-900 e.Kr. Oslo, Novus forl.

Holtmark, A. (1964). Hákonar saga Hákonarsonar. Oslo, Aschehoug.